

ЕКСПЕРТНА ДУМКА

наукове видання

EXPERT OPINION

scientific publication

№2

✉ isst970@gmail.com

🌐 expert-opinion.pp.ua

SCIENTIFIC PUBLICATION

SCIENTIFIC PUBLICATION

«EXPERT OPINION»

The scientific publication is containing scientific articles by Doctors and Candidates of Sciences, Doctors of Philosophy and Arts, postgraduate students, applicants for higher (professional pre-higher) education, student researchers and practical worker from European and other countries. The articles contain research that reflects current processes and trends in the development of world science.

Recommended for printing and publication on the Internet

(Decision № 15-2025/1)

www.expert-opinion.pp.ua

Published by Staten House LLC

©Text Copyright 2025 by the International Center for Science and Social Transformation (www.expert-opinion.pp.ua) and authors.

©Cover art: International Center for Science and Social Transformation (www.expert-opinion.pp.ua).

©All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. When using and borrowing materials, reference to the publication is required.

Reviewers: Olena ARSHA, Maksym KAISTRO

The texts of scientific materials are published in the author's version with minor corrections (without changing the meaning). The authors and their supervisors are responsible for the accuracy of the information provided.

UDC 001.1

ISBN – 979-8-90046-510-4

The materials are approved by the scientific and metrological base:

ISBN 979-8-90046-510-4

9 798900 465104

TABLE OF CONTENT

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ТА АДАПТИВНОСТІ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ.....	7
СТАТЕВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВІДЧУТТЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ	16
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	25
СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ У ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ.....	36
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ ПОЗИТИВНОЇ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ	46
ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ: ВПЛИВ ДОСВІДУ БОЙОВИХ ДІЙ ТА ОКУПАЦІЇ.....	55
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	64
РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ: БАЛАНС ЕКОНОМІЧНОЇ ВИГОДИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	75
МЕТОДИ ПОКРИТТЯ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМСТВА З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ ДЕФОЛТУ.....	84
ПОЗАУРОЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З МАТЕМАТИКИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.....	94
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ	102
МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ОДИН З МЕТОДІВ РОЗВИТКУ ПРОСТОРОВОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ	106
ПРО ДЕЯКІ ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ СТИМУЛЯЦІЇ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	112
ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ STEM-ОСВІТИ	117
МЕТОДИКА І СПЕЦИФІКА РОБОТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ МАЙСТЕРНІ ТЕАТРАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (ЕКМАТЕДОС)	125
ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, А ТАКОЖ СПРИЧИНЕНОЇ	

НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ І СУДУ	132
ПРАВО НА ЖИТЛО ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ОГЛЯД	140
ВИКОРИСТАННЯ ТЕКСТОВИХ РЕДАКТОРІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ОГЛЯД.....	148
ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ	153
УЖГОРОДСЬКА СТАНЦІЯ ЕКСТРЕНОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ: ПОКАЗНИКИ ОСНОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	157
ВПЛИВ ВІЙНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ НА ОТРИМАННЯ НАСЕЛЕННЯМ УКРАЇНИ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ ЗАХВОРЮВАННІ НА КАРІЄС	163
ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ІНФЕКЦІЙНІ ЗАХВОРЮВАННЯ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ	168
ВПЛИВ ВІЙНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА РІВЕНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІКАРЯМИ-СТОМАТОЛОГАМИ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МОЗ УКРАЇНИ	174
ВПЛИВ ВІЙНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА СТРУКТУРУ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МОЗ УКРАЇНИ.....	180
ЗАХВОРЮВАНІСТЬ ЖІНОК ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА РАК МОЛОЧНОЇ ЗАЛОЗИ В ПЕРЕДВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	187
ВПЛИВ ВІЙНИ НА СТАН ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ, ЯКІ ВІДДАЛЕНІ ВІД ЗОНИ АКТИВНИХ ВОЄННИХ ДІЙ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ	192
ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ ОФТАЛЬМОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДИТЯЧОМУ НАСЕЛЕННЮ В КЛІНІЧНІЙ ЛІКАРНІ №8 МІСТА ДНІПРО	197
ВПЛИВ ВИМУШЕНОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ ВИКЛИКАНОГО ВІЙНОЮ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ	202
РОЛЬ МОЛОДІ В ТОТАЛІТАРНИХ ПРОЄКТАХ «OPERA NAZIONALE BALILLA» ТА «HITLERJUGEND»	208

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА КРАЇН РЕГІОНУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ.....	219
DIGITAL MARKETING STRATEGIES IN THE B2B SEGMENT: THE ROLE OF SEO PLATFORMS	229
ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЗВО ТА ЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	241
АРХІТЕКТОНІКА НАСІННЄВИХ КУЩІВ ТА УРОЖАЙНІСТЬ НАСІННЯ РЕДЬКИ ЛОБО.....	251
ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАГУВАННЯ ДСНС УКРАЇНИ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ БОЙОВИХ ДІЙ.....	259
PARALLEL EXECUTION OF VERTEX, GEOMETRY, AND FRAGMENT SHADERS IN PARALLELIZED RENDERING PROCESSES.....	268
MANAGEMENT ASPECTS OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE MODERN CONTEXT.....	274
ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: СТАН ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ.....	283
КОНСТРУЮВАННЯ РЕКОМБІНАНТНОЇ ПЛАЗМІДИ IN SILICO ДЛЯ СИНТЕЗУ ФАКТОРА ЗГОРТАННЯ КРОВІ VIII.....	291
ІСТОРІЯ БОТАНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ASTRODAUCUS LITTORALIS (M. VIEB.) DRUDE НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ	302

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ**Журавльова Лариса Петрівна**

доктор психологічних наук, професор,

ORCID ID: 0000-0003-4020-7279

Ясінська Тетяна Йосипівна

магістр ОПП «Практична психологія»

Поліський національний університет

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ТА АДАПТИВНОСТІ
УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті досліджено взаємозв'язок життєстійкості та соціально-психологічної адаптивності учасників бойових дій в Україні. Використано опитувальник життєстійкості (Hardiness Survey) та опитувальник соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонд. Результати показали, що високі показники життєстійкості позитивно корелюють із адаптивністю, самоприйняттям, внутрішнім контролем та емоційним комфортом. Водночас низький рівень орієнтації на виклик асоціювався з підвищеним ескапізмом, що свідчить про дезадаптивні тенденції. Виявлені відмінності підтверджують важливість розвитку життєстійкості як базового ресурсу адаптації ветеранів у кризових умовах. Практичні рекомендації орієнтовані на підвищення контролю, розвиток посттравматичного зростання, зниження уникаючих стратегій та індивідуалізацію психологічної підтримки з урахуванням вікових і гендерних особливостей.

Ключові слова: життєстійкість, соціально-психологічна адаптація, учасники бойових дій, посттравматичне зростання, ескапізм.

Вступ. Російсько-українська війна створила безпрецедентні виклики для психічного здоров'я та соціально-психологічної адаптації українського

населення. Військові дії супроводжуються масовими втратами, вимушеною міграцією, роз'єднанням сімей, невизначеністю майбутнього, що суттєво впливає на психологічний стан як військових, так і цивільних. Проблема психологічної адаптації учасників бойових дій в Україні в умовах повномасштабної війни набула особливої актуальності. Сучасні дослідження підтверджують, що успішна соціально-психологічна адаптація в умовах війни залежить від низки чинників: індивідуальної стресостійкості, рівня соціальної підтримки, особливостей емоційної регуляції, емпатійності, а також від сформованості ціннісних орієнтацій та здатності до посттравматичного зростання^{1/2}. З огляду на масштаби війни та її наслідки для українського суспільства, вивчення психологічних особливостей адаптації особистості в кризових умовах є надзвичайно актуальним як для науки, так і для практики.

Бойовий досвід, що супроводжується екстремальними стресовими факторами, часто стає причиною розвитку посттравматичних стресових розладів, тривожності, депресії та соціальної дезадаптації³. Водночас, поряд із негативними наслідками травматичного досвіду, у значної частини ветеранів формується посттравматичне зростання та підвищується життєстійкість – особистісна якість, що дозволяє протистояти стресу та зберігати ефективність у складних умовах^{4/5/6}.

Життєстійкість (hardiness) розглядається як інтегральний конструкт, що включає три основні компоненти: залученість (engagement), контроль (control) та

¹ Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2019). Posttraumatic growth: Theory, research, and practice. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429493918>

² Журавльова, Л. П. (2010). Емпатійні детермінанти психологічного здоров'я. Наука і освіта, 3, 36–39. Retrieved from https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/3_2010/10.pdf

³ Hoge, C. W., Auchterlonie, J. L., & Milliken, C. S. (2007). Mental health problems, use of mental health services, and attrition from military service after returning from deployment to Iraq or Afghanistan. JAMA, 295(9), 1023–1032. <https://doi.org/10.1001/jama.295.9.1023>

⁴ Вовк, Л. (2024). Соціально-психологічні ресурси адаптації ветеранів війни. Психологічний часопис, 10(1), 55–63. <http://www.apsijournal.org.ua/index.php/psychjournal/article/view/2024-10-1-55>

⁵ Maddi, S. R. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. Journal of Humanistic Psychology, 44(3), 279–298. <https://doi.org/10.1177/0022167804266101>

⁶ Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2019). Posttraumatic growth: Theory, research, and practice. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429493918>

орієнтацію на виклик (challenge). Високий рівень життєстійкості сприяє збереженню психологічного благополуччя, формуванню активної життєвої позиції та підвищує ефективність соціальної адаптації⁷.

Адаптивність у соціальному середовищі визначається як здатність особистості адекватно реагувати на зміни, встановлювати міжособистісні зв'язки та підтримувати емоційний баланс. В українському контексті особливого значення набуває дослідження поєднання життєстійкості та соціально-психологічної адаптації, адже саме цей взаємозв'язок визначає рівень інтеграції ветеранів у мирне життя після повернення з війни^{8/9}.

Мета дослідження – емпірично вивчити взаємозв'язок між життєстійкістю та соціально-психологічною адаптацією учасників бойових дій в Україні.

Завдання дослідження:

1. Дослідити рівень життєстійкості у вибірці учасників бойових дій.
2. Визначити показники соціально-психологічної адаптації ветеранів.
3. Здійснити критичний аналіз особливостей взаємозв'язків між компонентами життєстійкості та факторами адаптації.
4. Виявити гендерні та вікові особливості взаємозв'язків життєстійкості та адаптивності.

В емпіричному дослідженні взяли участь 60 ветеранів (45 чоловіків та 15 жінок) віком від 22 до 55 років, які мають досвід участі в бойових діях на сході та півдні України.

Методи дослідження.

⁷ Bartone, P. T. (2007). Test–retest reliability of the dispositional resilience scale-15, a brief hardiness scale. *Psychological Reports*, 101(3), 943–944. <https://doi.org/10.2466/pr0.101.3.943-944>

⁸ Журавльова Л., Кротюк К. (2020). Особливості ціннісно-смиислової сфери військовослужбовців з різним досвідом участі в бойових діях. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 10(55). 26 – 36. <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pn/article/view/909>

⁹ Носенко, Е. Л., & Четверик-Бурчак, А. Г. (2014). Опитувальник «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма»: опис, адаптація, застосування. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*, 20, 89–97. Retrieved from [https://irbis-nbuv.gov.ua/...](https://irbis-nbuv.gov.ua/)

1. Опитувальник життєстійкості особистості (Hardiness Survey, S. Maddi (2004) в адаптації Д. Леонтьєва та Є. Рассказової). Опитувальник дозволяє оцінити загальний рівень життєстійкості та її складові: *залученість* (відчуття включеності у життя, готовність брати участь у подіях); *контроль* (відчуття власного впливу на ситуацію); *орієнтація/спрямованість на виклик* (сприйняття змін як можливостей для розвитку).

2. Опитувальник соціально-психологічної адаптації (СПА) К. Роджерса і Р. Даймонд (адаптація О. Кривцова (1991)). Опитувальник соціально-психологічної адаптації передбачає виокремлення та діагностику наступних факторів: адаптивність, самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, внутрішній контроль, домінування, ескапізм (як прояв дезадаптації).

Для аналізу результатів емпіричного дослідження використовували:

- описову статистику (середні значення, стандартні відхилення),
- лінійний кореляційний аналіз Пірсона,
- порівняння середніх значень за t-критерієм Стюдента для незалежних вибірок (гендерні та вікові групи).

Емпіричні результати. Аналіз результатів дослідження показав, що більшість його учасників мають середній рівень життєстійкості ($M = 76,4$, $SD = 11,2$), проте близько 25% респондентів виявили його високий рівень. Найвищі показники зафіксовано за шкалою залученість ($M = 28,6$), що свідчить про прагнення ветеранів залишатися активними у соціумі. Найнижчими є показники за шкалою спрямованість на виклик ($M = 21,8$), що може відображати обережність у ставленні, настороженість ветеранів до нових подій та життєвих змін.

У сфері соціально-психологічної адаптації найбільш вираженими є такі показники, як самоприйняття ($M = 25,1$) та внутрішній контроль ($M = 24,6$), тоді як найнижчими – емоційний комфорт ($M = 18,3$) та ескапізм ($M = 12,7$). Це вказує

на наявність у ветеранів труднощів із подоланням внутрішньої тривоги та схильності до пасивної, уникаючої поведінки, потреби в самотності.

Кореляційний аналіз виявив позитивний зв'язок між показниками життестійкості та адаптивності ($r = 0,46$, $p < 0,05$). Найтісніші взаємозв'язки спостерігаються між показниками контролю та шкалами внутрішній контроль ($r = 0,52$, $p < 0,01$) й емоційний комфорт ($r = 0,43$, $p < 0,05$). Також зафіксовано негативний достовірний взаємозв'язок між показниками спрямованості на виклик та ескапізмом ($r = -0,39$, $p < 0,05$). Такі взаємозв'язки можуть свідчити про дезадаптивні тенденції у ветеранів з низькою життестійкістю.

Дослідження вікових особливостей життестійкості та соціально-психологічної адаптації УБД показали, що військові юнацького та раннього дорослого віку (20–30 років) мають нижчі показники життестійкості та вищий рівень ескапізму, тоді як ветерани середнього дорослого віку (31–45 років) демонструють вищий рівень адаптивності та емоційного комфорту. Гендерні відмінності виявлені у сфері емоційного комфорту: жінки-ветерани мали нижчі показники, порівняно з чоловіками. Такі результати очевидно є наслідком підвищеною чутливості жінок до соціальних та сімейних стресорів.

Обговорення результатів.

Отримані результати дослідження підтверджують, що життестійкість є вагомим чинником соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій. Виявлений позитивний зв'язок між показниками життестійкості та адаптивності узгоджується з висновками М. Мадді, який розглядав життестійкість як надзвичайно важливий ресурс для подолання стресу, позитивний копінг, що дозволяє людині зберігати ефективність у кризових ситуаціях (Maddi, 2004). Особливо важливою є така складова життестійкості, як контроль, адже саме він найбільшою мірою корелював із внутрішнім контролем і емоційним комфортом ветеранів. Подібні результати описував П. Бартон, наголошуючи на ролі суб'єктивного відчуття контролю у підтримці психічного здоров'я військових (Bartone, 2007).

Виявлений у нашому дослідженні низький рівень спрямованості на виклики у частини ветеранів пов'язаний із їх підвищеним ескапізмом, сепарацією від соціуму. В такому випадку можна констатувати наявність дезадаптивних тенденцій. Це узгоджується з роботами українських дослідників, які вказують на часте використання уникаючих поведінкових стратегій як захисного механізму в осіб із бойовим досвідом¹⁰. Водночас, за даними¹¹, саме готовність сприймати нові виклики є основою посттравматичного зростання. Це свідчить, що розвиток цієї складової життестійкості є перспективним напрямом психологічної підтримки ветеранів.

Цікаво, що найбільш високі показники самоприйняття та внутрішнього контролю в нашій вибірці співпадають із результатами досліджень українських психологів¹², які підкреслюють, що саме прийняття власного досвіду й відповідальність за власні дії стають ключем до конструктивної адаптації.

Гендерні відмінності у сфері емоційного комфорту, де жінки-ветерани продемонстрували нижчі результати, порівняно з чоловіками, узгоджуються з даними зарубіжних досліджень, які вказують на підвищений ризик тривожних і депресивних симптомів у жінок із бойовим досвідом^{13/14}. Це потребує розробки програм психологічної підтримки з урахуванням гендерної специфіки.

Таким чином, наше дослідження підтвердило важливість життестійкості як базового ресурсу адаптації ветеранів. Психологічні інтервенції мають спрямовуватися на розвиток контролю, зниження уникаючих стратегій та

¹⁰ Федоренко, О. В. (2025). Психологічні чинники адаптації ветеранів війни в умовах соціальної трансформації. Психологічні перспективи, 1(68), 112–123.

¹¹ Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2019). Posttraumatic growth: Theory, research, and practice. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429493918>

¹² Журавльова Л., Кротюк К. (2020). Особливості ціннісно-сислової сфери військовослужбовців з різним досвідом участі в бойових діях. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 10(55). 26 – 36. <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pn/article/view/909>

¹³ Журавльова, Л., & Хильченко, Л. (2023). Статева диференціація ознак стресу в умовах війни. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки, 21(66), 17–25. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21\(66\).02](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21(66).02)

¹⁴ Hoge, C. W., Auchterlonie, J. L., & Milliken, C. S. (2007). Mental health problems, use of mental health services, and attrition from military service after returning from deployment to Iraq or Afghanistan. JAMA, 295(9), 1023–1032. <https://doi.org/10.1001/jama.295.9.1023>

формування здатності сприймати виклики як умову актуалізації внутрішнього потенціалу та особистісного зростання. Це узгоджується як із міжнародними підходами^{15/16/17}, так і з українськими напрацюваннями у сфері психології стресу та адаптації^{18/19}.

За результатами емпіричного дослідження можна сформулювати рекомендації для психологів у роботі з ветеранами.

Психологам варто застосовувати когнітивно-поведінкові техніки, які допомагають ветеранам розвивати відчуття контролю: формувати навички усвідомленого прийняття рішень і відновлювати почуття особистої відповідальності за власне життя. Також є важливим формування здатності до конструктивного сприйняття життєвих викликів. Використання методик посттравматичного зростання²⁰ сприятиме переосмисленню травматичного досвіду як ресурсу для особистісного розвитку.

Бажано працювати над зниженням ескапістичних тенденцій у ветеранів. Тренінги подолання стресу та емоційної саморегуляції допоможуть замінити уникаючі стратегії на більш адаптивні.

Важливою є й підтримка емоційної стабільності ветеранів. Практики майндфулнес, тілесно-орієнтовані вправи та групові психотерапевтичні сесії

¹⁵ Bartone, P. T. (2007). Test–retest reliability of the dispositional resilience scale-15, a brief hardiness scale. *Psychological Reports*, 101(3), 943–944. <https://doi.org/10.2466/pr0.101.3.943-944>

¹⁶ Maddi, S. R. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44(3), 279–298. <https://doi.org/10.1177/0022167804266101>

¹⁷ Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2019). *Posttraumatic growth: Theory, research, and practice*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429493918>

¹⁸ Журавльова Л., Кротюк К. (2020). Особливості ціннісно-сислової сфери військовослужбовців з різним досвідом участі в бойових діях. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 10(55). 26 – 36. <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pn/article/view/909>

¹⁹ Носенко, Е. Л., & Четверик-Бурчак, А. Г. (2014). Опитувальник «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма»: опис, адаптація, застосування. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*, 20, 89–97. Retrieved from [https://irbis-nbuv.gov.ua/...](https://irbis-nbuv.gov.ua/)

²⁰ Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2019). *Posttraumatic growth: Theory, research, and practice*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429493918>

можуть зменшити рівень тривожності та сприяти відновленню внутрішньої гармонії.

В процесі психологічної роботи та супроводу ветеранів бажано працювати над індивідуалізацією програм допомоги та інтеграцією соціальних і професійних аспектів. Необхідно враховувати гендерні та вікові відмінності: молодші ветерани частіше демонструють ризик ПТСР, тоді як старші – вищі показники посттравматичного зростання. Це потребує різних акцентів у психокорекційних програмах. Психологічна підтримка має поєднуватися з професійною перепідготовкою та соціальною інтеграцією, адже адаптація не обмежується лише внутрішнім психологічним станом.

Висновки.

1. Життестійкість є вагомим чинником соціально-психологічної адаптації ветеранів. Високі показники життестійкості позитивно корелюють із загальним рівнем соціально-психологічної адаптації, а також із самоприйняттям, внутрішнім контролем та емоційним комфортом. Найбільш вираженим є компонент контролю, що вказує на важливість для ветеранів відчуття особистої відповідальності, автономності та суб'єктивної керованості життям. Компонент «спрямованість на виклики» виявився менш вираженим і частково асоціювався з унікаючими копінг-стратегіями (ескапізмом), що свідчить про потребу у розвитку навичок сприйняття труднощів як можливостей для зростання.

2. Соціально-психологічна адаптація має багатовимірний характер. Найвищі показники адаптації пов'язані з прийняттям себе та інших, а також із емоційною стабільністю. Водночас у частини респондентів зафіксовано прояви ескапізму, що є індикатором дезадаптаційних тенденцій.

3. Взаємозв'язок життестійкості та адаптивності підтверджує інтегративний підхід до процесів реінтеграції та адаптації. Емпіричні дані свідчать про те, що життестійкість виступає мета-ресурсом, який об'єднує когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти адаптації. Таким чином, розвиток

життєстійкості може розглядатися як стратегічний напрямок у програмах психологічної реабілітації ветеранів.

4. Отримані результати можуть бути використані у створенні тренінгових програм і психоедукаційних заходів, спрямованих на розвиток почуття контролю й особистої відповідальності; формування здатності сприймати труднощі як виклики; зниження деструктивних форм поведінки через навчання адаптивним стратегіям; посилення емоційної стабільності та внутрішньої гармонії.

Перспективи дослідження. Виявлений взаємозв'язок між життєстійкістю та адаптивністю підтверджує, що саме психологічні ресурси є вирішальними для успішної інтеграції ветеранів у мирне життя. Це відкриває перспективи для подальших досліджень, зокрема у напрямку гендерних і вікових особливостей розвитку життєстійкості, а також ефективності різних психокорекційних методів.

Журавльова Лариса Петрівна

доктор психологічних наук, професор,

ORCID ID: 0000-0003-4020-7279

Лобова Галина Вікторівна

магістр ОПП «Практична психологія»

Поліський національний університет

СТАТЕВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВІДЧУТТЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті подано результати дослідження статевих відмінностей у відчутті особистої безпеки в умовах війни. Теоретичний аналіз дозволив визначити безпеку як багатовимірний феномен, що охоплює фізичний, психологічний та соціальний рівні. Емпірична частина базувалася на використанні стандартизованих психодіагностичних методик (опитувальники Уессмана-Рікса, Г. Айзенка, Ч. Спілбергера в адаптації Ю. Л. Ханіна та тест емпатії для дорослих Л. П. Журавльової). Отримані результати засвідчили наявність суттєвих статевих відмінностей: жінки частіше демонструють високий рівень тривожності, фрустрації та емпатії, тоді як чоловікам притаманніші середні показники тривожності, ригідності та знижена емпатійність. Застосування U-критерію Манна-Уїтні підтвердило статистичну значущість низки відмінностей. Результати інтерпретуються крізь призму психологічної безпеки як чинника адаптації в умовах воєнного часу та мають практичне значення для розробки програм психологічної підтримки населення.

Ключові слова: психологічна безпека, війна, тривожність, фрустрація, емпатія, ригідність, статеві відмінності.

Вступ. Однією з базових потреб людини є прагнення до безпеки, яке притаманне homo sapiens від початку існування людства. Саме безпека виступає

фундаментом, на якому будується повноцінне життя, гармонійний розвиток особистості та стабільність суспільних систем. У класичних психологічних теоріях (А. Маслоу, К. Роджерс, З. Фройд) безпека трактується як ключова умова для самореалізації та розвитку вищих потреб, адже лише у відчутті захищеності людина здатна зосередитися на пізнанні, творчості й побудові майбутнього.

У сучасному світі, що характеризується зростанням складності та непередбачуваності соціальних і глобальних процесів, проблематика безпеки набуває особливої актуальності. Це зумовлено як посиленням зовнішніх загроз (війни, терористичні акти, екологічні катастрофи), так і внутрішніх (нестабільність соціальних інститутів, економічні кризи, психологічний тиск інформаційного середовища). Відтак, безпека сьогодні розглядається не лише як стан фізичного захисту, а й як психологічна категорія, що включає відчуття внутрішньої стабільності, контрольованості життя та впевненості в майбутньому.

У психологічних дослідженнях останніх десятиліть безпека визначається як один із базових індикаторів сталого розвитку не лише особистості, а й соціальних систем загалом (Бєдни І. С., Гречуха І. А., Журавльова Л. П., Литвинчук А. І.). Особлива увага дослідниками приділяється психологічному аспекту безпеки, який визначається рівнем захищеності людини від зовнішніх і внутрішніх загроз, здатністю усвідомлювати й долати життєві труднощі, підтримувати внутрішню стабільність у кризових умовах здатність; розвитком навичок емоційної саморегуляції; інтеграцією внутрішніх і соціальних ресурсів^{1/2}. Сучасні дослідження демонструють, що відчуття психологічної безпеки формується на

¹ Кокун, О. М. (2020). Психологічні ресурси адаптації військовослужбовців. Психологія і суспільство, 1(79), 112–123. <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.112>

² Титаренко, Т. М., & Дворник, О. В. (2022). Життєстійкість особистості в умовах війни: психологічні стратегії подолання. Психологія і особистість, 2(12), 7–16. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.2.256703>

перетині особистісних ресурсів, соціальної підтримки та контекстуальних факторів³.

Попри це, рівень обізнаності населення щодо особистої безпеки та сформованість навичок її забезпечення залишаються недостатніми, що особливо гостро проявляється в умовах кризових і надзвичайних ситуацій.

Науковий інтерес до проблеми безпеки відображено у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів, де психологічна безпека постає як багатовимірний феномен, що включає не лише відсутність загроз, а й можливість саморозвитку та реалізації життєвих планів. Класичні концепції (А. Маслоу, 1954; К. Роджерс, 1961; З. Фройд, 1923) розглядають безпеку як одну з базових умов розвитку особистості та її здатності до самореалізації. Відповідно до піраміди потреб Маслоу, саме відчуття захищеності забезпечує можливість переходу на вищі рівні особистісного зростання.

У вітчизняних дослідженнях⁴ безпека розглядається як інтегративна характеристика особистості, що поєднує здатність до емоційної саморегуляції, формування довіри, соціальну підтримку та усвідомлення власних ресурсів. З позиції системного підходу⁵ безпека – це не лише захист від зовнішніх загроз, а й здатність адаптуватися до змін та зберігати внутрішню цілісність у стресових ситуаціях.

Сучасні дослідження підкреслюють важливість розвитку внутрішньої стійкості, здатності зберігати відчуття контролю навіть у стресових умовах^{6/7}.

³ Zhuravlova, L. P., Pomytkina, L. V., Lytvynchuk, A. I., & Mozharovska, T. V. (2025). Psychological security in the digital classroom. *CTE Workshop Proceedings*, 12, 442–455. <https://doi.org/10.55056/cte.918>

⁴ Zhuravlova, L. P., Pomytkina, L. V., Lytvynchuk, A. I., & Mozharovska, T. V. (2025). Psychological security in the digital classroom. *CTE Workshop Proceedings*, 12, 442–455. <https://doi.org/10.55056/cte.918>

⁵ Кокун, О. М. (2020). Психологічні ресурси адаптації військовослужбовців. *Психологія і суспільство*, 1(79), 112–123. <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.112>

⁶ Zhuravlova, L., Lytvynchuk, A., Mozharovska, T., & Bedny, I. (2022). Environmental sustainability and perception of safety of vaccine in the COVID-19 pandemic. *Scientific Horizons*, 25(4), 67–74.

⁷ Журавльова Л. П. (2010). Емпатійні детермінанти психологічного здоров'я. *Наука і освіта*. 3, 36–39. https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/3_2010/10.pdf

Особливу увагу сучасні дослідники приділяють гендерним та статевим відмінностям у сприйнятті небезпеки. Низка праць^{8/9} вказують, що чоловіки і жінки демонструють різні стратегії реагування на загрози. Жінки частіше схильні до переживання тривожності, страху, фрустрації, що корелює з більш високим рівнем емоційної чутливості та емпатійності¹⁰. Це дозволяє їм швидше виявляти небезпеку та мобілізувати ресурси соціальної підтримки, проте одночасно підвищує ризик психоемоційного виснаження.

Чоловіки, навпаки, частіше обирають активні або ригідні стратегії подолання, що характеризуються прагненням до контролю над ситуацією, використанням шаблонних моделей дій, меншою відкритістю до переживання емоцій. Такі стратегії можуть сприяти швидкому прийняттю рішень у кризових умовах, але обмежують гнучкість мислення та підвищують ризик агресивних чи девіантних форм поведінки.

Зарубіжні дослідження підтверджують, що статева диференціація у відчутті безпеки та механізмах адаптації є універсальною. Жінки демонструють більш виражену орієнтацію на емоційні й міжособистісні ресурси (емпатія, соціальна підтримка), тоді як чоловіки – на інструментальні й поведінкові стратегії (контроль, активна дія, уникання).

Особливого значення ця проблема набуває в умовах війни. Повномасштабна війна в Україні створила ситуацію постійної небезпеки, яка вплинула на психіку мільйонів людей. Для цивільного населення це виявляється у втраті домівок, близьких, відчутті вразливості й невизначеності майбутнього. Для військовослужбовців та ветеранів бойових дій – у необхідності долати наслідки травматичного досвіду та знаходити нові способи адаптації. Таким чином, війна

⁸ Титаренко, Т. М., & Дворник, О. В. (2022). Життестійкість особистості в умовах війни: психологічні стратегії подолання. *Психологія і особистість*, 2(12), 7–16. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.2.256703>

⁹ Olff, M. (2017). Sex and gender differences in post-traumatic stress disorder: An update. *European Journal of Psychotraumatology*, 8(sup4), 1351204. <https://doi.org/10.1080/20008198.2017.1351204>

¹⁰ Zhuravlova, L., & Chebykin, O. (2021). *The development of empathy: Phenomenology, structure and human nature*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003145370>

стала не лише військовим, але й глибоко психологічним викликом для всього суспільства.

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою у глибокому розумінні психологічних аспектів особистої безпеки в умовах війни, а також необхідністю врахування статевої диференціації у сприйнятті небезпеки й механізмах адаптації. Особливого значення набуває вивчення статевих відмінностей у переживанні та забезпеченні особистої безпеки. Дослідження свідчать, що жінки частіше, ніж чоловіки, демонструють підвищену чутливість до загроз, виражену тривожність і схильність до уникання ризику^{11/12/13}. Чоловіки, своєю чергою, схильні до заниження ризиків і частіше сприймають небезпеку як виклик.

У контексті воєнних дій гендерні відмінності у реагуванні на небезпеку набувають особливого значення. Дослідження показують, що у жінок вища поширеність симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР), зокрема флешбеків, нічних жахів та гіперзбудливості^{14/15}. Чоловіки, натомість, частіше виявляють зовнішні поведінкові реакції — агресивність, уникання чи ризиковану поведінку^{16/17}. Такі відмінності мають не лише клінічне, а й соціальне значення,

¹¹ Flynn, J., Slovic, P., & Mertz, C. K. (1994). Gender, race, and perception of environmental health risks. *Risk Analysis*, 14(6), 1101–1108. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.1994.tb00082.x>

¹² Finucane, M. L., Slovic, P., Mertz, C. K., Flynn, J., & Satterfield, T. A. (2000). Gender, race, and perceived risk: The 'white male' effect. *Health, Risk & Society*, 2(2), 159–172. <https://doi.org/10.1080/713670162>

¹³ Gustafson, P. E. (1998). Gender differences in risk perception: Theoretical and methodological perspectives. *Risk Analysis*, 18(6), 805–811. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.1998.tb01123.x>

¹⁴ Olff, M. (2017). Sex and gender differences in post-traumatic stress disorder: An update. *European Journal of Psychotraumatology*, 8(sup4), 1351204. <https://doi.org/10.1080/20008198.2017.1351204>

¹⁵ Tolin, D. F., & Foa, E. B. (2006). Sex differences in trauma and posttraumatic stress disorder: A quantitative review of 25 years of research. *Psychological Bulletin*, 132(6), 959–992. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.6.959>

¹⁶ Ditlevsen, D. N., & Elklit, A. (2012). Gender, trauma type, and PTSD prevalence: A re-analysis of 18 Nordic convenience samples. *Annals of General Psychiatry*, 11(26), 1–9. <https://doi.org/10.1186/1744-859X-11-26>

¹⁷ McLean, C. P., Asnaani, A., Litz, B. T., & Hofmann, S. G. (2011). Gender differences in anxiety disorders: Prevalence, course of illness, comorbidity and burden of illness. *Journal of Psychiatric Research*, 45(8), 1027–1035. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2011.03.006>

оскільки визначають особливості інтеграції ветеранів і цивільних у післявоєнне життя.

Водночас низка досліджень наголошує на можливості посттравматичного зростання, що також демонструє статеву специфіку: жінки частіше переосмислюють систему життєвих цінностей і виявляють емоційну чутливість, тоді як чоловіки акцентують на відчутті сили, здатності долати виклики та реалізовувати соціально значущі ролі.

Таким чином, розгляд психологічної безпеки в умовах війни потребує урахування як загальних, так і статево специфічних чинників. З одного боку, безпека виступає універсальною потребою людини, з іншого – її переживання й поведінкові прояви мають виражені відмінності залежно від статі. Це вимагає подальшого емпіричного аналізу, який дозволить глибше зрозуміти природу статевої диференціації у відчутті особистої безпеки в умовах війни та визначити шляхи цільової психологічної підтримки різних груп населення. Вивчення цих відмінностей дозволить не лише теоретично розширити уявлення про феномен безпеки, а й практично забезпечити розробку диференційованих програм психологічної допомоги для чоловіків і жінок, спрямованих на зміцнення їхнього психологічного благополуччя в умовах тривалої воєнної загрози.

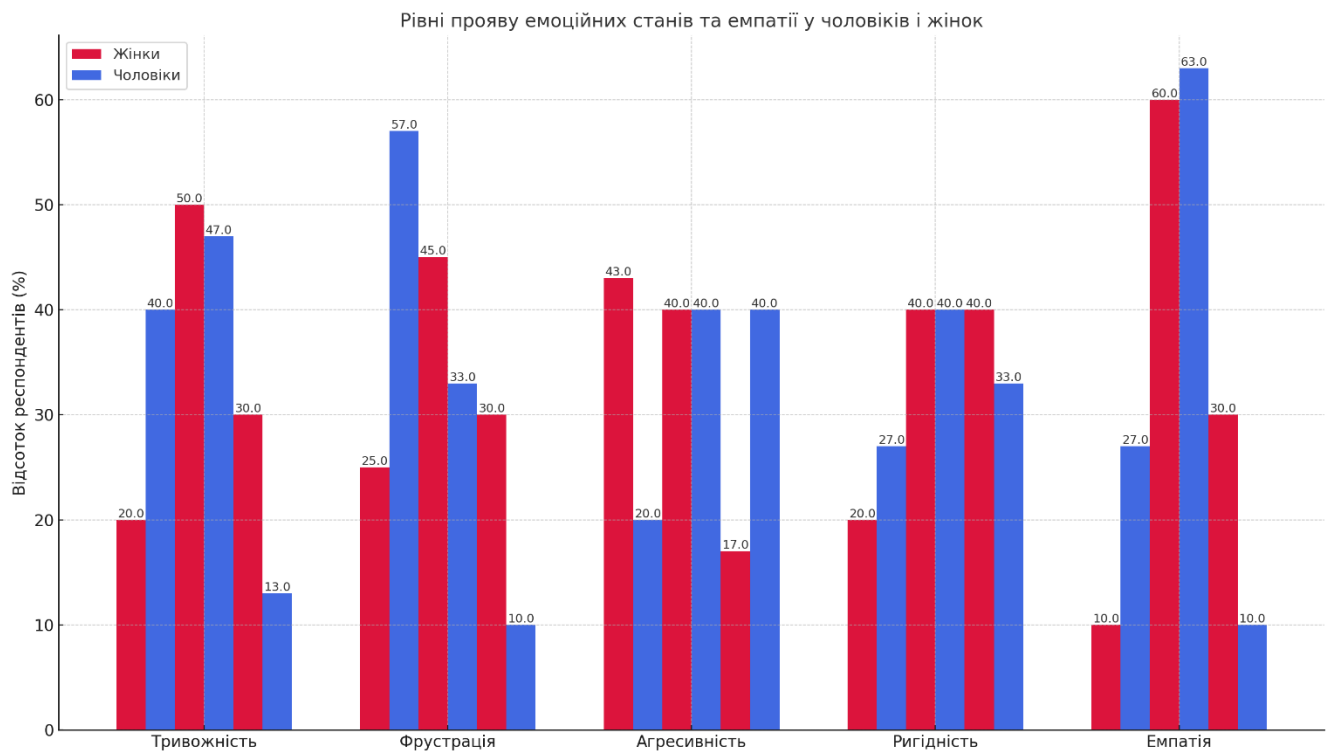
Методи дослідження. Для виявлення статевої особливості у переживанні особистої безпеки в умовах війни нами було застосовано комплекс психодіагностичних методик, що забезпечують можливість багатовимірного аналізу емоційної сфери. Зокрема, використано опитувальник Спілбергера-Ханіна для визначення рівня тривожності (особистісної та ситуативної), опитувальник Уессмана-Рікса для діагностики емоційного фону, методику Г. Айзенка для вивчення домінуючих емоційних станів (тривожність, агресивність, фрустрація, ригідність), тест на емпатію для дорослих Л. П. Журавльової, а також авторську анкету, спрямовану на з'ясування відчуття безпеки до та після початку війни.

Статистична обробка здійснювалася у програмному середовищі Statistica 17.0 із застосуванням U-критерію Манна-Уїтні, що дало можливість обґрунтовано виявити наявність чи відсутність відмінностей між чоловіками та жінками у переживанні досліджуваних феноменів.

Результати дослідження. Перший етап дослідження було присвячено діагностиці загального відчуття безпеки. Аналіз результатів показав, що до початку війни як чоловіки, так і жінки у більшості випадків (90,9%) відчували себе в повній безпеці. Проте з початком повномасштабної агресії ситуація докорінно змінилася: переважна частина респондентів (72,8%) незалежно від статі повідомила про різке зниження відчуття захищеності. Цей факт свідчить про універсальний характер травматичного впливу війни, яка зруйнувала базове відчуття безпеки. Водночас статевих відмінностей у цьому аспекті виявлено не було: як чоловіки, так і жінки засвідчили схожі тенденції у відчутті вразливості. Варто підкреслити, що більшість респондентів – попри небезпеку – не планують залишати країну (81,9%) та висловлюють наміри брати активну участь у відбудові держави (63,7%), що свідчить про наявність значного соціального та патріотичного потенціалу.

Результати аналізу емоційних реакцій (тривожність, ригідність, емпатійність, агресивність, фрустрація) на небезпеку (малюнок 1), а також відповідних фізіологічних проявів дозволили простежити чіткі статеві відмінності. У жінок значно частіше фіксувалися негативні зміни у когнітивній сфері, зумовлені відчуттям небезпеки.

Так, 53,1% респонденток зазначили, що переживають страх і тривогу, 60,0% повідомили про погіршення пам'яті, стільки ж – про труднощі з концентрацією уваги, 50,0% – про проблеми з формуванням думок, 53,1% – про труднощі у

Мал. 1. Статеві відмінності емоційних станів в умовах війни

сприйнятті інформації, а також 53,1% – про зниження працездатності. Така динаміка вказує на те, що психоемоційні фактори небезпеки у жінок виявляються передусім у сфері когнітивного функціонування, що ускладнює ефективну адаптацію в умовах стресу.

У чоловіків, навпаки, більшою мірою фіксувалися соматичні прояви реакцій на стрес. Так, 33,3% респондентів повідомили про порушення сну, 16,7% – про зниження апетиту, а 60,0% – про наявність страху і тривоги. Це свідчить про те, що у чоловічої частини вибірки небезпека частіше спричиняє фізіологічні реакції, тоді як у жінок – когнітивно-емоційні порушення.

Додатково встановлено, що прискорене серцебиття та тремор переживали 73,3% жінок і лише 40,0% чоловіків. Це підтверджує гіпотезу про більш виражену тілесну чутливість жінок до впливу небезпечних факторів. Доповнюють наші емпіричні результати й показники, отримані за методикою Г. Айзенка.

Виявлено достовірні показники статевої диференціації в емоційних станах респондентів в умовах війни. Так, високий рівень тривожності продемонстрували 30,0% жінок і лише 13,3% чоловіків ($U_{\text{емп}} = 214, p \leq 0,01$), що є статистично значущим показником. Жінки частіше демонстрували високий рівень фрустрованості (30,0%), тоді як серед чоловіків цей показник становив 10,0% ($U_{\text{емп}} = 157,5, p \leq 0,05$). Це вказує на більшу схильність жінок до переживання невпевненості та внутрішніх сумнівів у кризових умовах.

Чоловіки частіше виявляли ригідність мислення (33,3%), тоді як жінки частіше демонстрували лабільність (40,0%), тобто гнучкість у пошуку шляхів подолання труднощів ($U_{\text{емп}} = 289,5, p \leq 0,01$).

За шкалою агресивності відмінності між групами виявилися статистично незначущими ($U_{\text{емп}} = 447, p \leq 0,001$), що дозволяє припустити відсутність чіткої статевої специфіки агресивних реакцій у ситуації небезпеки.

Аналіз емпатійності виявив ще одну суттєву статеву відмінність. Жінки виявили схильність частіше демонструвати високий (23,3%) та дуже високий (6,7%) рівень емпатії. У чоловіків же переважали середній (63,3%) та низький (26,7%) рівні. Результати статистично підтверджені ($U_{\text{емп}} = 145,5, p \leq 0,05$). Це означає, що у жінок емпатія у кризових ситуаціях частіше виконує функцію ресурсу підтримки та інтеграції, тоді як у чоловіків схильність до емоційного дистанціювання є більш поширеною.

Висновки. Таким чином, результати дослідження показують, що статеві відмінності у відчутті особистої безпеки в умовах війни мають системний характер. Жінки більшою мірою схильні до проявів тривожності, фрустрації, емоційної лабільності та високої емпатійності, тоді як у чоловіків більш характерними є ригідність мислення та фізіологічні прояви стресових станів. Виявлені закономірності засвідчують, що психологічна допомога населенню має враховувати статеву специфіку у переживанні небезпеки, оскільки саме ці відмінності визначають ефективність адаптаційних стратегій.

Родченкова Ірина Валеріївна

докторантка кафедри практичної психології та соціальної роботи

Східноукраїнського національного університету

імені Володимира Даля, Київ, Україна.

<https://orcid.org/0009-0008-9530-2111>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. В статті представлено науковий аналіз провідних соціально-психологічних чинників, що спричиняють необхідність реабілітації військовослужбовців, постраждалих в умовах бойового стресу. Наведено аналіз наукових понять, що висвітлюють психологічну природу травматичних стресових ситуацій війни.

Ключові слова: бойовий стрес, військовослужбовці, травматична стресова ситуація війни, реабілітація.

Наслідки травматичних стресових ситуацій війни визначаються психологічними факторами (індивідуальними типологічними, психічними та характерологічними особливостями, адекватністю захисних механізмів та психологічною адаптацією тощо), тривалістю впливу стресових факторів та соматоневрологічною тяжкістю.

Цю проблему доцільно розглядати на основі концепції стресу, запропонованої Гансом Сел'є в 1936 році. Центральним елементом цієї концепції є ідея гомеостатичної моделі самопідтримки організму та мобілізації ресурсів, необхідних для реагування на стресогенний фактор¹. Вчений поділив усі впливи,

¹ Malmö R. B. Hans Hugo Selye (1907-1982). American Psychologist, 1986. 41(1), 92–93. <https://doi.org/10.1037/h0092057>

що чинять на організм, на специфічні та стереотипні неспецифічні стресові ефекти, які проявляються у вигляді синдрому загальної адаптації. Розвиток цього синдрому проходить три стадії:

1) реакція тривоги;

2) стадія опору;

3) стадія виснаження. Г. Сел'є ввів поняття енергії адаптації, яка мобілізується за рахунок адаптивної трансформації гомеостатичних механізмів організму. Її виснаження є незворотним і призводить до старіння та загибелі організму.

Психічні прояви синдрому загальної адаптації називаються «емоційним стресом» – тобто афективними переживаннями, що супроводжують стрес і призводять до несприятливих змін в організмі людини. Оскільки емоції беруть участь у будь-якій цілеспрямованій поведінковій дії, саме емоційний апарат першим залучається до реакції на стрес під впливом екстремальних і деструктивних факторів. В результаті активуються функціональні вегетативні системи та їх специфічне ендокринне забезпечення, яке регулює поведінкові реакції².

Згідно з сучасними знаннями, емоційний стрес можна визначити як явище, що виникає, коли вимоги, що пред'являються до людини, порівнюються з її здатністю задовольнити ці вимоги.

Якщо людина не має стратегії подолання стресової ситуації (стратегії подолання), розвивається стан напруги, який разом із першими гормональними змінами порушує гомеостаз внутрішнього середовища організму. Ця реакція є спробою подолати джерело стресу.

Подолання стресу пов'язане з психологічними (включаючи когнітивні стратегії, тобто стратегії навчання та поведінки) та фізіологічними механізмами.

² Selye H. Stress in Health and disease. Boston, London: Butterworth, 1976. 1300 p.

Якщо спроби впоратися з ситуацією є неефективними, стрес буде зберігатися і може призвести до патологічних реакцій та органічних ушкоджень^{3/4}.

За певних обставин, замість того, щоб мобілізувати організм для подолання труднощів, стрес може призвести до серйозних розладів. У разі повторного виникнення або тривалих афективних реакцій у контексті довгострокових життєвих труднощів емоційне збудження може набувати застійної і стабільної форми. У таких випадках, навіть при нормалізації ситуації, застійне емоційне збудження не слабшає, а навпаки, постійно активує вегетативну систему центральної нервової системи, змінюючи таким чином функціонування внутрішніх органів і систем. Якщо в організмі є слабкі місця, вони стають основною причиною розвитку захворювання. Первинні розлади, що виникають у різних нейрофізіологічних регуляторних структурах, призводять до змін у нормальному функціонуванні серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту, кровоносної системи, імунної системи тощо⁵.

Стресові фактори зазвичай є фізіологічними (біль, голод, спрага, надмірне фізичне навантаження, високі та низькі температури тощо) та психологічними (небезпека, загроза, втрата, зрада, образа, інформаційне перевантаження тощо). Останні, у свою чергу, можна поділити на емоційні та інформаційні категорії.

Будь-який психологічний стрес (особистий, міжособистісний, сімейний, професійний тощо) є в основному інформаційного характеру. Джерелом його розвитку є зовнішні повідомлення, інформація про вплив поточних і передбачуваних (реальних) подій, ймовірно несприятливих, небезпеку, яку вони становлять для організації, або внутрішня інформація у вигляді минулих уявлень про травматичні події, ситуації та їх наслідки.

³ Malmö R. B. Hans Hugo Selye (1907-1982). *American Psychologist*, 1986. 41(1), 92–93. <https://doi.org/10.1037/h0092057>

⁴ Selye H. *Stress in Health and disease*. Boston, London: Butterworth, 1976. 1300 p.

⁵ Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика. Монографія. В.І.Цимбалюк, В.В.Стеблюк, О.В.Друзь, Н.О.Марута, Г.М.Кожина та ін. К.: ВСВ Медицина, 2021. 256 с.

Ці реакції зазвичай супроводжуються негативними почуттями, відчуттям тривоги, яке триває протягом усього конфлікту, доки він не буде вирішений або суб'єктивно подоланий. У цих видах психологічного стресу інформація про несприятливу та небезпечну подію є тригером, який визначає ризик її виникнення та створює почуття тривоги, психічну напругу на основі оновлення психічного образу ситуації професійної діяльності.

Інформаційний стрес можна визначити як стан підвищеної психічної напруги, з вегетативно-соматичною та психічною функціональною дезінтеграцією, негативними емоційними переживаннями та порушеннями працездатності, які розвиваються в результаті впливу несприятливих факторів емоційної взаємодії. Згідно з іншою інтерпретацією, інформаційний стрес – це стан інформаційного перевантаження, при якому індивід не може впоратися із завданням і не може прийняти відповідні рішення у необхідному темпі, несучи відповідальність за наслідки прийнятих рішень.

Стрес стає травматичним, коли результатом впливу стресового фактора є психічні розлади, які за аналогією можна порівняти з фізичними розладами⁶. У цьому випадку, згідно з існуючими концепціями, порушується структура «я», когнітивна модель світу, афективна сфера, неврологічні механізми, що контролюють процеси навчання, система пам'яті та шляхи емоційного навчання.

У таких випадках роль стресового фактора відіграють травматичні події – ситуації крайньої кризи, що мають серйозні негативні наслідки, ситуації, що становлять загрозу для життя нас самих або наших близьких. Ці події глибоко потрясають почуття безпеки людини, викликаючи травматичний стрес, психологічні наслідки якого є різноманітними.

Психологічні травми, отримані в результаті участі у військових діях, називаються «посттравматичним стресовим розладом (синдромом)» (термін Posttraumatic stress disorder – PTSD був введений в наукову літературу в 1980 році

⁶ Malmo R. B. Hans Hugo Selye (1907-1982). American Psychologist, 1986. 41(1), 92–93. <https://doi.org/10.1037/h0092057>

М. Горовіцем, Б. Доренвендом в 1980 році). Наслідки травматичного стресу війни виявляються в симптомах «психологічного захисту» (явна амнезія або псевдоамнезія, психічні гальмування, уникнення будь-яких спогадів або асоціацій, пов'язаних з травматичними подіями), «повернення» (компульсивні спогади, страхи, розлади сну, кошмари, непереборна тривога, втрата відчуття радості та спокою).

Діагностичні критерії синдрому визначені в американській національній нормі психіатричної діагностики (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) і були включені в європейську норму діагностики, МКБ-10 (International Statistical Classification of Diseases, Injuries and Causes of Death – CID-10). Відповідно до діагностичних критеріїв, визначення посттравматичного стресового розладу таке: відстрочена або тривала реакція на стресову подію або ситуацію, яка є виключно загрозливою або катастрофічною і яка може викликати страждання майже у всіх здорових людей⁷.

Досвід травматичної ситуації складається з чотирьох етапів, а саме.

Перший етап – це етап заперечення або шоку. На цьому етапі, який настає відразу після впливу травматичного фактора, людина емоційно не здатна прийняти подію. Психіка захищає себе від руйнівного впливу травматичної ситуації. Ця фаза зазвичай є відносно короткою.

Друга фаза – це фаза агресії та провини. Починаючи поступово усвідомлювати те, що сталося, людина намагається звинуватити тих, хто прямо або опосередковано брав участь у події. Потім людина повертає свою агресію проти себе і відчуває сильну провину.

Третя фаза – фаза депресії. Після усвідомлення того, що обставини сильніші за неї, людина впадає в депресію. Це супроводжується почуттям

⁷ Pocket guide to the ICD-10. Classification of Mental and Behavioral Disorders with Glossary and Diagnostic Criteria for Research. Compilation and editorial arrangements by J.E.Cooper. Churchill Livingstone, 1998. P. 416.

безсилля, самотності та марності. Людина не бачить виходу з ситуації, що склалася, і втрачає сенс життя^{8/9}.

На цій фазі дуже важлива дискретна підтримка близьких людей, але людина, яка переживає травму, не завжди її отримує. Крім того, людина в депресивному стані поступово втрачає інтерес до спілкування.

Четверта фаза – фаза відновлення. Вона характеризується наступним повним (свідомим та емоційним) прийняттям минулого та новим сенсом життя.

Ця послідовність представляє конструктивний розвиток ситуації. Якщо жертва не проходить етап опрацювання травматичної ситуації, етапи надмірно затягуються, не мають логічного завершення і виникають комплекси симптомів (посттравматичний стресовий розлад), з якими людина вже не може впоратися самотійно.

Аналіз результатів досліджень, проведених у США, Грузії та на Балканах, а також інтерв'ю з іноземними фахівцями є основою для висновку, що, згідно з міжнародним досвідом, у психосоціальній роботі з жертвами збройних конфліктів застосовуються такі заходи:

1. Короткострокові втручання – втручання в кризових ситуаціях; робота з наближенням (мобільна робота, на місці), що зосереджується на завданні (підхід, зосереджений на завданні); екстрена психотерапевтична інтервенція.

2. Довгострокові втручання – стратегії, засновані на системно-екологічній моделі роботи (відновлення особистих ресурсів, економічних можливостей та відносин із навколишнім середовищем), стратегії, орієнтовані на розвиток громади, стратегії роботи, орієнтовані на сім'ю, програми довгострокової психотерапії, довгостроковий соціальний супровід та психологічна підтримка.

⁸ Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика. Монографія. В.І.Цимбалюк, В.В.Стеблюк, О.В.Друзь, Н.О.Марута, Г.М.Кожина та ін. К.: ВСВ Медицина, 2021. 256 с.

⁹ Pocket guide to the ICD-10. Classification of Mental and Behavioral Disorders with Glossary and Diagnostic Criteria for Research. Compilation and editorial arrangements by J.E.Cooper. Churchill Livingstone, 1998. P. 416.

Психологічна допомога, що надається учасникам бойових дій, включає такі методи роботи, як: групова психотерапія, терапія посттравматичних розладів, сімейна психотерапія, психотерапія з екзистенційною орієнтацією, тощо. У роботі з ветеранами бойових дій ефективними виявилися такі психотерапевтичні підходи: гіпнотерапія, когнітивно-поведінкова гіпнотерапія, гештальт-терапія, сімейна терапія, нейролінгвістичне програмування, символічна драма (катам-імпровізаційна психотерапія), метод десенсибілізації та трансформації рухами очей та багато інших.

Загалом модель психологічної реабілітації включає такі послідовні етапи:

1. Взаємна адаптація психолога і клієнта.
2. Навчання клієнта методам саморегуляції.
3. Катарсична фаза (повторне переживання).
4. Обговорення найбільш характерних форм поведінки (на прикладах реальних життєвих ситуацій).
5. Експериментування з новими формами поведінки у вигляді ігор.
6. Визначення життєвих перспектив.

Спеціальні операції в Афганістані (2001) та Іраку (2003) характеризувалися швидкими змінами в перші роки.

Для сімей військовослужбовців великомасштабні переїзди були надзвичайно важкими. Для військовослужбовців було надзвичайно важко звикнути до постійних змін і швидкого темпу, але зараз ці обставини стали для них нормальними.

Вбивства і самогубства 2002 року в місті Форт-Брегг, штат Північна Кароліна, підкреслили небезпеку надто швидкого повернення військовослужбовців з війни в Афганістані до мирного цивільного життя. Результати досліджень, проведених у Форт-Бреггу та інших військових базах, показали, що існують постійні проблеми з доступом військовослужбовців до медичної допомоги і що амбітні та зосереджені на своїй кар'єрі військовослужбовці не хочуть звертатися до лікаря.

На основі аналізу американського досвіду можна виділити ряд підходів до організації психосоціальної підтримки військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях, їхніх сімей та ветеранів війни. Постанови Міністерства оборони передбачають, що всі підрозділи повинні мати професійну підготовку, навчальні програми та рекомендації щодо лікування бойового стресу, з особливою увагою до первинної, вторинної та третинної профілактики в гарнізонах.

В американській армії на рівні дивізій та бригад були створені відділи психічного здоров'я, очолювані психіатрами. Серед членів відділу є офіцери психічного здоров'я (ліцензовані психологи або соціальні працівники зі спеціалізованою освітою та щонайменше одним роком досвіду роботи в медичних установах).

До компетенції відділу належать:

- клінічні (медичні) послуги;
- планування послуг з психічного здоров'я в дивізії та нагляд за наданням цих послуг;
- консультування командирів та хірургів дивізії з питань психічного здоров'я;
- співпраця з капеланами та підрозділами, відповідальними за бойовий стрес, а також з медичним персоналом, відрядженим за кордон;
- встановлення стандартів обслуговування для практики психічного здоров'я в підрозділі (які повинні бути опубліковані в спеціальному форматі та регулярно переглядатися);
- надання рекомендацій та інформації всьому медичному персоналу щодо найновіших практик діагностики та лікування (посттравматичний стресовий розлад, розлади сну, депресія та депресія);
- надання рекомендацій та інформування всього медичного персоналу про новітні методи діагностики та лікування (посттравматичний стресовий розлад; розлади сну; депресія та тривога; лікування наслідків травматичних подій;

застосування психотропних препаратів, надзвичайні ситуації, в яких необхідна психіатрична допомога);

– проведення оцінок/діагностики відповідно до інструкцій командування, складання звітів про ризик самогубства тощо.

Міжнародний досвід показує, що необхідно застосовувати комплексний підхід у роботі з особами, які беруть участь у бойових діях, та їхніми сім'ями, а також інформувати військовослужбовців про важливість захисту психічного здоров'я для успішного виконання їхніх професійних завдань. На основі зарубіжного досвіду необхідно вивчити ефективність напрямків психосоціальної роботи, розроблених і перевірених на практиці та протягом тривалого часу в національних умовах, що визначить перспективи подальших досліджень у цій галузі.

Різні емоційні переживання, що викликають небажані порушення в організмі людини, можна назвати «емоційним стресом». Це поняття часто використовується разом з виразом «психологічний стрес».

Соціальні фактори відіграють значну роль. Згідно з сучасним поняттям стресу, стресор стає психологічною травмою, коли під його впливом психічна сфера індивіда зазнає порушень. Те саме стосується порушень фізичних процесів. У таких випадках стресор є травматичним.

Це стресова подія, що характеризується раптовістю, руйнівним характером та інтенсивністю. Часто така подія пов'язана зі смертю або загрозою смерті чи тяжким фізичним ушкодженням.

Смерть, тяжкі фізичні ушкодження або сексуальне насильство – подія такого типу несе абсолютно нову інформацію для людини, яка повинна інтегрувати її у свій попередній життєвий досвід.

Травматичні події можуть бути пережиті особисто, або людина може стати свідком такої події, або отримати повідомлення про серйозну фізичну травму або смерть близької людини.

Психологічна травма (синоніми: травматичний стрес, емоційна травма) використовується як синонім.

Досвід розбіжності між загрозливими факторами, присутніми в ситуації, та здатністю людини їх подолати, супроводжується інтенсивним страхом, сильною безпорадністю, втратою контролю, а також когнітивними змінами та змінами в методах контролю. Іноді спричиняє тривалу фізичну, психічну та особистісну інвалідність. На фізіологічному рівні – зміни біохімічного балансу.

Це може включати полегшення болю, надмірне збудження, амнезію, зниження імунітету (наприклад, амнезію, зниження імунітету, втому) та зміни у функціонуванні мозку: порушення синаптичної передачі між півкулями головного мозку, що призводить до зниження функції нейронів кори головного мозку, що в першу чергу впливає на ділянки головного мозку, пов'язані з агресивністю та регулюванням циклів сну.

У людей, які пережили травматичний емоційний стрес, кора головного мозку функціонує по-іншому. Механізми травматичної пам'яті, необхідні для виживання індивіда, починають працювати по-іншому, викликаючи посттравматичний стрес.

Після зникнення стресового фактора інтенсивні емоційні спогади не тільки залишаються в довгостроковій пам'яті, але й повторюються в короткостроковій пам'яті, що призводить до розвитку посттравматичного стресового розладу.

Посттравматичний стресовий розлад – це інтенсивна і, як правило, тривала реакція на сильний травматичний стрес, такий як природні катастрофи (землетруси, повені, пожежі), техногенні катастрофи (переслідування, терористичні атаки, війни). Насильство (пограбування, зґвалтування, тортури).

Таким чином, численними дослідженнями було встановлено, що перебування в травматичних ситуаціях може призвести згодом до специфічних змін у психіці. Але перебування в травматичних ситуаціях – це тільки одна сторона, одна з основних причин, що можуть викликати посттравматичний стресовий стан.

Інша, і не менш важлива, сторона пов'язана з тим, як людина реагує на саму травматичну подію, і як вона інтегрує пережите, тобто мова йде про рівень емоційної стійкості індивіда, про його особистісні ресурси, якісну своєрідність захисних психологічних механізмів, наявність або відсутність тісних емоційних зв'язків з оточуючими людьми, підтримку з їхнього боку. До числа травматичних ситуацій відносять участь у бойових діях, насильство, стихійні та технологічні катастрофи тощо. Тут ми говоримо тільки про один із видів травматичних подій, а саме: участь у бойових діях. На війні людина не тільки є свідком насильства, але й його активним учасником. І те, і інше є джерелом травматичних переживань. При виникненні ПТСР людина послідовно опиняється в таких обставинах:

1. Різка зміна умов мирного цивільного життя на бойову обстановку, до якої доводиться дуже швидко пристосовуватися. Це змушує перебувати практично постійно в стані небезпеки, руйнування, пожеж, загибелі товаришів. Деякі дослідники позначають терміном «військово-травматичний стрес» реакції, що виникають саме в цей період;

2. Швидка зміна бойової ситуації на мирну, до якої колишньому воїну знову доводиться адаптуватися, пристосовуватися. Дезадаптації, що виникають у цей період, як правило, досить тривалі, але все ж тимчасового характеру, мають назву власне посттравматичного стресового розладу (синдрому).

Бойові дії накладають помітний відбиток на перебіг психічної діяльності та поведінку військовослужбовців. Бойовий стрес, зігравши свою позитивну роль у збереженні цілісності організму та особистості воїна в екстремальних умовах, виступає причиною подальшої дезадаптації учасників бойових подій. «По суті саме стресові пристосувальні трансформації за межами життєво небезпечної ситуації виявляються негативними, дезадаптивними і утворюють осьову симптоматику бойових стресових розладів».

Журавльова Лариса Петрівна

доктор психологічних наук, професор,

ORCID ID: 0000-0003-4020-7279

Ямкова Тетяна Милентіївна

магістр ОПП «Практична психологія»

Поліський національний університет

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ У ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Анотація. Стаття присвячена проблемі особливостей застосування механізмів психологічного захисту фахівцями соціономічних професій. Здійснено огляд публікацій, присвячених дослідженню механізмів психологічного захисту фахівців, що працюють в системі «людина–людина». Мета статті – з'ясувати специфіку функціонування механізмів психологічного захисту у фахівців соціономічних професій. Використано опитувальник Келлермана-Плутчика-Конте для виявлення психологічних захистів особистості. В емпіричному дослідженні взяли участь 95 осіб соціономічних професій. Виявлено, що домінуючими психологічними захистами працівників соціономічних професій є поєднання, як деструктивних (заперечення, регресія, проекції), так і конструктивних (раціоналізація) психологічних механізмів захисту.

Ключові слова: проекція, регресія, заперечення, компенсація, інтелектуалізація, витіснення, заміщення, реактивне утворення.

Вступ. В Україні більшість населення перебуває під тривалим впливом негативних факторів, які руйнівно впливають на психічне благополуччя. В реаліях війни між росією та Україною зростає внутрішня напруга соціально-політичного характеру, що спонукає до відповідних змін в уявленнях про себе, вимагаючи інтенсивного розвитку особистісних структур, які забезпечують ефективну соціально-психологічну адаптацію. Нестабільні навколишні впливи

руйнівню впливають на емоційний стан фахівців соціономічних професій та виснажують їхні адаптаційні ресурси¹. Психологічний захист є однією із адаптаційних систем особистості, що спрямований на попередження поведінкових розладів, особливо у професійній діяльності^{2/3/4}.

Діяльність кожної людини є її невід'ємною складовою життя та важливою умовою успішної соціалізації. Якісне виконання професійних обов'язків особистістю потребує активізації її психічних процесів та підтримання соматичного й психічного здоров'я.

Дана проблема розкривається в дослідженнях З. Фрейда, А. Фрейд, В. Райха, А. Налчаджяна, К. Роджерса, Т. Яценко, О. Плутчика, Ф. Перлза та ін. З. Фрейд розглядав психологічний захист як спосіб вирішення конфлікту між "Я" і несвідомими інстинктивними потягами, бажаннями та емоціями⁵. Вперше термін "захист" З. Фрейд використав описуючи боротьбу "Я" з болісними та 8 нестерпними думками і афектами. Зняття напруги часто відбувається з використанням механізмів психологічного захисту. Психологічний захист – це неусвідомлювані процеси, за допомогою яких психіка намагається зменшити або усунути неприємні, травматичні або неприйнятні емоційні переживання

Мета статті: визначити особливості функціонування механізмів психологічного захисту у фахівців соціономічних професій.

Методика та організація дослідження. Для досягнення обраної мети було проведено емпіричне дослідження на базі КЗ «Житомирський краєзнавчий

¹ Журавльова Л. Особистісні властивості та компетенції майбутніх фахівців соціономічних професій. Наука і освіта. 2024. №1. 53–62. <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/articles/2024-1-doc/2024-1-11>

² Волошина В. В. Професійна ідентичність як детермінанта психологічного здоров'я майбутнього психолога. Психологічні перспективи. 2012. № 20. С. 13-20.

³ Максименко О. Г. Дослідження механізмів психологічного захисту особистості в залежності від рівня диференціації психіки. Практична психологія та соціальна робота. 2010. № 5. С. 45-50.

⁴ Олійников О. А. Напрями дослідження психологічного захисту в сучасній психологічній науці. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ. 2010. № 56. С. 178-182.

⁵ Гірняк А. Психоданаліз Зигмунда Фрейда як теорія, система і соціокультурне явище. Психологія і суспільство. 2008. № 4. С. 33-45.

музей» та Поліського національного університету за допомогою методики Келлермана–Плутчика–Конте, зокрема «Індекс життєвого стилю»⁶, призначеної для виявлення психологічних захистів. У емпіричному дослідженні взяли участь 95 осіб, зокрема, 50 працівників музею та 45 майбутніх фахівців зі спеціальності 04 «Психологія». Для обробки результатів емпіричного дослідження були використані статистичні методи: розрахунок середніх показників, стандартного відхилення, відносних показників.

Механізми психологічного захисту допомагають фахівцям соціономічних професій адаптуватися до необхідних умов, а також регулюють поведінку для зменшення міжособистісних конфліктів, що виникають у соціальних взаємодіях.

Опитувальник Келлермана–Плутчика–Конте дозволяє діагностувати особливості функціонування наступних механізмів психологічного захисту особистості: заперечення, витіснення, регресія, компенсація, проекція, заміщення, інтелектуалізація (раціоналізація), реактивне утворення. В основі створення опитувальника лежить психоеволюційна модель емоцій Р. Плутчика та структурний підхід до особистості Х. Келлермана, де захисти розглядаються як емоційно зумовлені способи подолання внутрішніх і міжособистісних конфліктів.

Механізм *заперечення* (denial) проявляється у відмові визнати реальність неприємної чи травматичної ситуації. При функціонуванні витіснення (repression) особистість намагається усувати болючі чи небажані думки або спогади зі свідомості, щоб вони не викликали біль. Регресія (regression) – це повернення до поведінкових або емоційних форм, притаманних менш зрілому віку, у стресових обставинах. Компенсація (compensation) – спроба приховати чи зрівноважити реальні чи уявні недоліки іншими досягненнями або якостями. Заміщення (displacement or substitution) проявляється в перенесенні емоцій або реакцій із загрозливого об'єкта на менш небезпечний або більш прийнятний.

⁶ R. Plutchik, H. Kellerman, H. R. Conte. A Structural Theory of Ego Defenses and Emotions. Carol E. Izard (ed.). Emotions in Personality and Psychopathology. Springer, 1979, pp. 227 – 257. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-2892-6_9

Проекція (projection) – приписування власних неприйнятних думок, почуттів чи мотивів іншим людям. Раціоналізація / інтелектуалізація (rationalization / intellectualization) – прагнення особи логічно пояснити, обґрунтувати, виправдати власну поведінку чи обставини, щоб уникнути почуттів провини або дискомфорту; а також звернення до когнітивного, раціонального підходу, аби дистанціювати себе від емоцій. Реактивне утворення (reaction formation) (гіперкомпенсація) – прояв прямо протилежних емоцій чи поведінки до тих, які насправді відчуває людина, часто як спосіб приховати чи компенсувати неприйнятні імпульси, емоції, ставлення.

Результати дослідження. На першому етапі дослідження, застосовуючи методику Келлермана-Плутчика-Конте, було побудовано ієрархічну структуру системи механізмів психологічного захисту у працівників музею (таблиця 1; рис.1).

Таблиця 1

Показники механізмів психологічного захисту працівників музею

Механізми захисту	Середнє відхилення	Max	Мін	Стандартне відхилення
Заперечення	8	12	5	1,92
Витіснення	5,86	9	3	1,55
Регресія	7,78	13	1	2,83
Компенсація	5,22	10	2	2,05
Проекція	7,28	12	2	2,34
Заміщення	4,74	12	2	2,15
Інтелектуалізація (раціоналізація)	8,2	12	4	1,98
Реактивне утворення	6,72	10	2	2,37

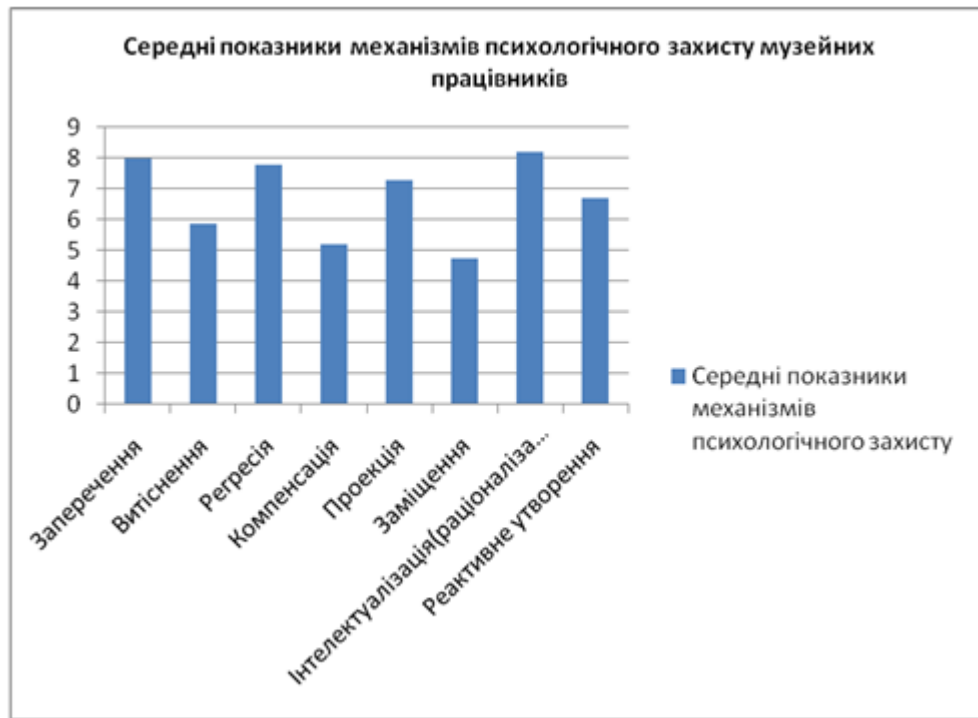

Рис. 1. Середні значення механізмів психологічного захисту працівників музею

Згідно отриманих результатів можна сказати, що більшою кількістю осіб використовуються такі захисні механізми, як інтелектуалізація, заперечення, регресія, проекція. Це говорить про те, що більшість осіб використовуючи ці захисні психологічні механізми намагаються раціоналізувати, аналізувати та обговорювати проблему, замість того, щоб відчувати емоції, пов'язані з нею. Це захисні механізми психіки, які використовуються для зменшення тривоги та захисту від неприємних думок або почуттів. В цілому ієрархічна система психологічних захистів працівників музею в порядку зростання показників має наступний вигляд: заміщення, компенсація, витіснення, реактивне утворення, проекція, регресія, заперечення, раціоналізація.

На другому етапі дослідження було визначено структуру механізмів психологічного захисту у майбутніх психологів (таблиця 2).

Таблиця 2

Показники механізмів психологічного захисту майбутніх психологів

Механізми захисту	Середнє відхилення	Max	Мін	Стандартне відхилення

Заперечення	8,36	12	4	2,24
Витіснення	6	10	2	1,85
Регресія	7,44	12	3	2,45
Компенсація	4,89	9	1	1,75
Проекція	6,13	12	1	2,74
Заміщення	4,2	9	0	2,05
Інтелектуалізація (раціоналізація)	8	11	4	2,04
Реактивне утворення	5,8	10	0	2,08

Згідно отриманих результатів можна сказати, що більшою кількістю осіб використовуються такі захисні механізми, як заперечення, інтелектуалізація, регресія, проекція (рис. 2). Це говорить про те, що більшість майбутніх психологів, використовуючи ці захисні психологічні механізми, намагаються

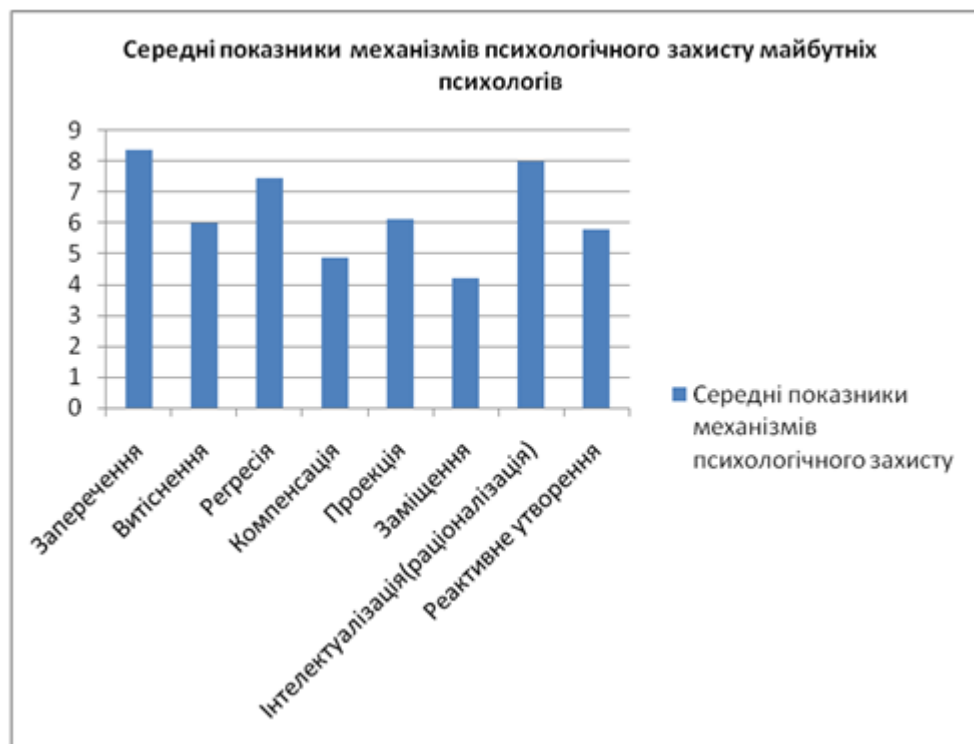

Рис. 2. Середні значення механізмів психологічного захисту у майбутніх психологів

пережити складний та, можливо, неадаптивний спосіб реагування на кризову ситуацію. У такий спосіб вони намагаються впоратися зі стресом або конфліктом. Це може вказувати на складний процес обробки травматичної або стресової ситуації. Майбутні психологи є поки що студентами, а навчання дає навантаження на психіку створюючи певне напруження, справитись з яким дозволяє використання саме цих захисних психологічних механізмів. В цілому ієрархічна система психологічних захистів майбутніх психологів в порядку зростання показників має наступний вигляд: заміщення, компенсація, реактивне утворення, витіснення, проекція, регресія, раціоналізація (інтелектуалізація), заперечення. Кожен з цих механізмів виконує свою роль в захисті психіки від надмірного емоційного навантаження.

На останньому етапі дослідження виявлялися відмінності між показниками психологічних захистів респондентів обох груп (таблиця 3). За результатами аналізу було виявлено статистично значущі відмінності у показниках домінуючого психологічного захисту такого, як «реактивне утворення» ($t=-2,0151$, $p=0,0468<0,05$). Реактивні утворення допомагають

Таблиця 3

Відмінності за t-критерієм Стюдента між показниками механізмів психологічного захисту у фахівців соціономічних професій

Види механізмів психологічного захисту	t-критерій Стюдента	Критичне значення (tcrit)	Ступінь свободи (df)	Рівень значущості (p)
Заперечення	0.8272	1.9876	87.16	0.4104
Витіснення	0.3977	1.9878	86.38	0.6918
Регресія	-0.6187	1.9858	92.88	0.5376
Компенсація	-0.6834	1.9862	91.75	0.4961
Проекція	0.0118	2.0098	48.82	0.9907
Заміщення	-1.2534	1.9859	92.65	0.2132
Інтелектуалізація (раціоналізація)	-0.4832	1.9863	91.24	0.6301
Реактивне утворення	-2,0151	1.9858	92.96	0.0468

Примітка. $p < \alpha$ - нульова гіпотеза H_0 , відкидається, відмінність статистично значуща; $p \geq \alpha$ - недостатньо доказів проти H_0 , відмінність незначна.

людині захиститися від неприємних або болючих емоцій, знижуючи рівень тривоги та стресу. Реактивні утворення – це механізм психологічного захисту, коли людина демонструє поведінку, емоції чи установки, протилежні до тих, які насправді переживає. Таким чином індивід несвідомо намагається нейтралізувати чи приховати власні неприйнятні або загрозливі для «Я» імпульси. Можливо реакція працівників музею на постійні стреси через війну в країні викликає болючі емоції від яких хочеться захиститися, а належне виконання професійних обов'язків в системі «Людина – Людина» не дозволяє виявляти свій страх, стрес, переживання. Хоча існують ризики проявів таких захистів. Реактивні утворення можуть тимчасово стабілізувати емоційний стан, їх надмірне використання призводить до психологічної негнучкості. Людина ніби «застрягає» у протилежних ролях і втрачає контакт зі своїми справжніми почуттями. У ветеранів це може проявлятися у вигляді «показної» витримки або надмірної героїзації власного досвіду, що ускладнює щире опрацювання травми. Саме у музейних працівників цей показник психологічного захисту, виявився найвищим. Потрібно надати належне майбутнім психологам, що вони розуміють такі ризики. За рештою показників достовірних відмінностей не було виявлено.

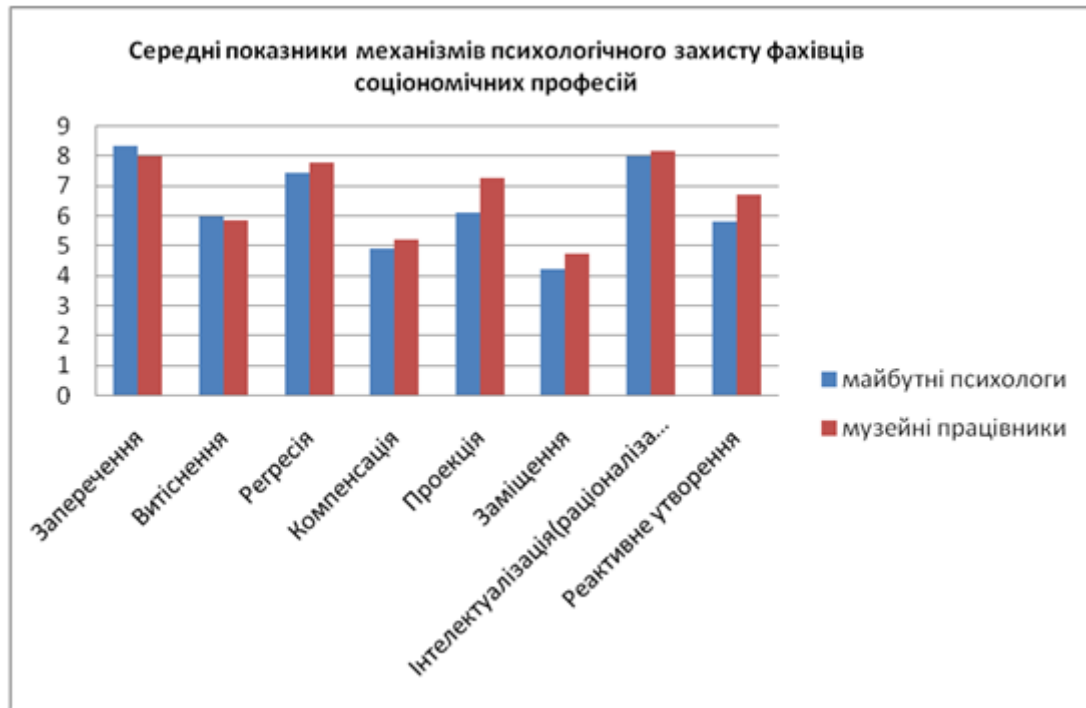

Рис.3. Розподіл середніх показників механізмів психологічного захисту фахівців соціономічних професій

Згідно розподілу середніх показників найбільш виражені такі, як заперечення, регресія, інтелектуалізація. Показник заперечення найбільш використовується майбутніми психологами. Це захисний механізм, який допомагає уникнути болю, тривоги або конфлікту, але може перешкоджати особистісному зростанню та адаптації. У майбутніх психологів він може виникати у зв'язку з такими аспектами: нездатність емпатувати клієнтам; опір змінам; відмова від визнання власних помилок або недоліків;

Цей показник є природним захисним механізмом, але його усвідомлення та робота над ним є ключовими для професійного та особистісного зростання майбутніх психологів. Тому, необхідним для подолання його є розвиток особистісної рефлексії; постійне навчання та самовдосконалення; робота з досвідченим психологом для отримання зворотного зв'язку та підтримки у професійному розвитку.

Механізм інтелектуалізації використовується найчастіше музейними працівниками. Використання цього механізму говорить про те, що музейні

працівники намагаються долати емоційний дискомфорт, пов'язаний з конфліктом або травматичною подією, за допомогою раціонального, логічного аналізу, а не переживання почуттів. Іншими словами, це використання розуму для уникнення емоцій.

У сучасних українських дослідженнях⁷ підкреслюється, що надмірне використання механізмів захисту знижує рівень соціально-психологічної адаптації, тоді як гнучке поєднання різних стратегій сприяє стабільності психічного стану. Важливо відстежувати домінуючі механізми: високі показники реактивних утворень чи заперечення можуть сигналізувати про приховану травму, тоді як розвинені механізми компенсації чи інтелектуалізації можуть виступати ресурсами у короткостроковій перспективі⁸.

Висновки. Фахівці соціономічних професій використовують механізми психологічного захисту для підтримки психічного здоров'я та ефективності у роботі. Ці механізми, хоча і є нормальним психічним явищем, можуть впливати на якість взаємодії з клієнтами та колегами, а також на загальний емоційний стан людини. Достовірну відмінність у функціонування психологічних механізмів виявлено лише між показниками механізму «Реактивні утворення»: майбутні психологи, порівняно з працівниками музею, більшою мірою ведуть себе природньо та конгруентно. Домінуючими психологічними захистами працівників соціономічних професій є поєднання деструктивних (заперечення, регресія, проекція), так і конструктивних (раціоналізація) психологічних механізмів захисту.

⁷ Олійников О. А. Напрями дослідження психологічного захисту в сучасній психологічній науці. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ. 2010. № 56. С. 178-182.

⁸ Туркова Д. М. Вправи з ідентифікації механізмів психологічного захисту в контексті емпатійного розуміння особистості. Практична психологія та соціальна робота. 2012. № 8. С. 42-45.

Журавльова Лариса Петрівна

доктор психологічних наук, професор,

ORCID ID: 0000-0003-4020-7279

Ванкевич Наталія Йосипівна

магістр ОПП «Практична психологія»

Поліський національний університет

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ ПОЗИТИВНОЇ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ

Анотація. В статті подано результати дослідження психологічних чинників адаптації учасників бойових дій до мирного життя. Встановлено роль соціальної підтримки, емпатії, посттравматичного зростання та симптомів ПТСР як ключових ресурсів і бар'єрів адаптації. На основі емпіричних результатів розроблено соціально-психологічний тренінг, спрямований на розвиток емоційної саморегуляції, емпатії та інтеграції ветеранів у соціум. Запропонована програма є практичним інструментом відновлення психоемоційної стабільності та покращення якості життя ветеранів.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, тренінг, емпатія, посттравматичне зростання, ПТСР, соціальна підтримка.

Проблема соціально-психологічної адаптації ветеранів бойових дій після повернення до мирного життя є однією з ключових у сучасному українському суспільстві. Бойовий досвід змінює структуру особистості, систему цінностей та соціальних відносин, що може стати як ресурсом зростання, так і джерелом глибоких дезадаптивних процесів. Науковці підкреслюють, що успішна адаптація залежить від балансу між психоемоційними особливостями ветерана, рівнем соціальної підтримки та доступністю ефективних інтервенцій.

Дослідження свідчать, що на адаптаційний процес впливають чотири вагомні чинники: симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР), рівень інтегральної емпатії, соціальна підтримка та феномен посттравматичного зростання^{1/2/3}. Водночас у літературі наголошується на полярності реакцій на бойовий досвід: від деструктивних наслідків (тривожність, агресивність, ізоляція) до конструктивних (зміцнення життестійкості, актуалізація духовних цінностей).

Метою цього дослідження стало емпіричне вивчення психологічних чинників адаптації ветеранів до мирного життя та розробка *соціально-психологічного тренінгу*, спрямованого на розвиток позитивної адаптації, з урахуванням принципів сучасної психопрофілактики та кризової інтервенції.

Адаптація не є одномоментним актом, а розгортається у кілька етапів: перші труднощі, пов'язані з поверненням до цивільного життя; пошук нових соціальних зв'язків; формування довіри до оточення; інтеграція у громаду чи професійне середовище. Як зазначає Т. М. Титаренко⁴, відчуття життестійкості формується завдяки гармонізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів особистості.

Здатність до емпатії є предиктором якості соціальної взаємодії: вона полегшує комунікацію, сприяє кооперації й знижує рівень агресивності⁵.

¹ Bryant, R. A. (2016). The complexity of complex PTSD. *American Journal of Psychiatry*, 173(7), 595–596. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2016.16050550>

² Keyes, C. L. M. (2005). Mental illness and/or mental health? Investigating axioms of the complete state model of health. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(3), 539–548. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.73.3.539>

³ Zhuravlova, L., & Pietrulewicz, B. (2016). Significant attachment relationships and psychosocial adaptation during adolescence. *Наука і освіта*, 5, 7–30. <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/uk/articles/2016-5-doc/2016-5-st3>

⁴ Титаренко, Т. М. (2022). Людина і війна: ландшафти життєтворення. У Виміри особистісних трансформацій: Матеріали 5-го Всеукраїнського наук.-практ. семінару (с. 6–10). Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.

⁵ Zhuravlova, L., & Chebykin, O. (2021). The development of empathy: Phenomenology, structure and human nature. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003145370>

Натомість антиемпатія в умовах стресу підсилює замкненість, конфліктність та відчуження⁶.

Симптоми ПТСР – флешбеки, нічні кошмари, уникання тригерів, гіпервозбудливість — ускладнюють адаптацію й підвищують ризик девіантних стратегій поведінки⁷. Психологічна допомога має поєднувати діагностику з розробкою підтримуючих інтервенцій.

Дослідження^{8/9} показують, що після травматичного досвіду можливе не лише відновлення, але й якісне зростання: переосмислення життєвих пріоритетів, підвищення цінності стосунків, відчуття власної сили. У ветеранів це виявляється у волонтерській активності, посиленні патріотизму та готовності допомагати іншим.

Результати нашого емпіричного дослідження (таблиця) підтвердили, що саме комбінація ресурсних і ризикових чинників визначає траєкторію адаптації ветеранів.

Таблиця

Чинники адаптації ветеранів

Чинник	Позитивний вплив	Негативний вплив
Соціальна підтримка	Зниження стресу, інтеграція в громаду	Ізоляція, недовіра
Емпатія	Полегшення комунікації, співпраця	Антиемпатія конфлікти
Посттравматичне зростання	Мотивація, духовний розвиток	Відсутність апатія
Симптоми ПТСР	—	Тривожність, розлади, залежності

⁶ Журавльова, Л., & Хильченко, Л. (2023). Статева диференціація ознак стресу в умовах війни. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки, 21(66), 17–25. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21\(66\).02](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21(66).02)

⁷ Bryant, R. A. (2016). The complexity of complex PTSD. American Journal of Psychiatry, 173(7), 595–596. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2016.16050550>

⁸ Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? American Psychologist, 59(1), 20–28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>

⁹ Keyes, C. L. M. (2005). Mental illness and/or mental health? Investigating axioms of the complete state model of health. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 73(3), 539–548. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.73.3.539>

Емпіричне дослідження дозволило встановити низку психологічних чинників, що ускладнюють або навпаки сприяють адаптації ветеранів війни до мирного життя. Зокрема, було виявлено, що значна частина учасників стикається з проявами тривожності, фрустрації, симптомами ПТСР, труднощами у сфері комунікації та недовірою до соціуму. Водночас у респондентів простежувалися й ознаки посттравматичного зростання, а також підвищення значущості емпатії та соціальної підтримки як ресурсів успішної інтеграції.

Ці результати обґрунтовують необхідність розробки спеціалізованої програми, яка поєднує діагностичний, психоедукаційний та практично-тренінговий компоненти. Наступним кроком стало створення соціально-психологічного тренінгу розвитку позитивної адаптації ветеранів, який базується на низці науково підтверджених принципів.

Програма спирається на науково обґрунтовані принципи: комплексності¹⁰, поступовості¹¹, інтеграції соціальної підтримки¹², ресурсності¹³, розвитку емпатії^{14/15}. Це забезпечує її ефективність і відповідність сучасним вимогам до кризових інтервенцій.

Розроблений тренінг має чітку структуру та відповідає сучасним вимогам психокорекційних програм. Побудова у форматі 20 сесій по 90 хвилин забезпечує поступовість, системність і глибину роботи з ветеранами. Програма

¹⁰ Кокун, О. М. (2020). Психологічні ресурси адаптації військовослужбовців. *Психологія і суспільство*, 1(79), 112–123.

¹¹ Everly, G. S., & Lating, J. M. (2017). *The Johns Hopkins guide to psychological first aid*. Johns Hopkins University Press.

¹² Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C. C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., ... & Ursano, R. J. (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 70(4), 283–315. <https://doi.org/10.1521/psyc.2007.70.4.283>

¹³ Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

¹⁴ Журавльова, Л. П. (2010). Емпатійні детермінанти психологічного здоров'я. *Наука і освіта*, 3, 36–39. https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/3_2010/10.pdf

¹⁵ Zhuravlova, L., & Chebykin, O. (2021). *The development of empathy: Phenomenology, structure and human nature*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003145370>

дозволяє поєднати діагностичні, психоосвітні, практично-тренувальні й рефлексивні компоненти, що робить її комплексною та багатовимірною.

Принципи проведення тренінгу спираються на перевірені наукові концепції. Зокрема, принцип комплексності та поетапності відповідає системному підходу до психологічної допомоги¹⁶, акцент на розвитку ресурсності та внутрішньої стійкості узгоджується з ідеями посттравматичного зростання¹⁷, а важливість соціальної підтримки підтверджується численними дослідженнями кризових інтервенцій^{18/19}. Це надає програмі наукової обґрунтованості й практичної значущості.

Змістові блоки та вправи тренінгу відповідають ключовим труднощам адаптації ветеранів. Вправи, спрямовані на розвиток емпатії («У чужих черевиках», «Дзеркало»), зниження тривожності («Стоп-кадр», дихальні техніки), роботу з посттравматичними переживаннями («Лист із майбутнього», «Якір ресурсу») забезпечують опрацювання як індивідуальних, так і групових проблемних зон. Таким чином, програмі властивий баланс між емоційною саморегуляцією, когнітивними інсайтами та соціальною інтеграцією.

Програма структурована у 5 тематичних блоки, які відповідають основним завданням адаптації ветеранів до мирного життя: формування безпечного простору та довіри (сесії 1–4); робота з емоціями та розвиток навичок саморегуляції (сесії 5–8); емпатія, соціальна підтримка та комунікація (сесії 9–12); ресурси посттравматичного зростання та особистісна стійкість (сесії 13–16); інтеграція та планування майбутнього (сесії 17–20).

¹⁶ Кокун, О. М. (2020). Психологічні ресурси адаптації військовослужбовців. *Психологія і суспільство*, 1(79), 112–123.

¹⁷ Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

¹⁸ Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C. C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., ... & Ursano, R. J. (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 70(4), 283–315. <https://doi.org/10.1521/psyc.2007.70.4.283>

¹⁹ Zhuravlova, L. P., Pomytkina, L. V., Lytvynchuk, A. I., & Mozharovska, T. V. (2025). Psychological security in the digital classroom. *CTE Workshop Proceedings*, 12, 442–455. <https://doi.org/10.55056/cte.918>

Блок 1. *Формування безпечного простору та довіри* (сесії 1–4).

Мета: створити атмосферу психологічної безпеки, побудувати групову згуртованість, сформувати базове розуміння проблем адаптації.

Сесія 1. Вступ. Привітання, знайомство, вправа «Коло ресурсів», створення правил групи. Міні-лекція про феномен адаптації ветеранів після війни.

Сесія 2. Психологічна безпека. Вправа «Моє безпечне місце» (візуалізація). Дискусія: «Що для мене означає почуватися в безпеці?».

Сесія 3. Довіра та взаємоповага. Вправи «Привітання народів», «Довіра на дотик». Обговорення ролі довіри у післявоєнній адаптації.

Сесія 4. Групова згуртованість. Арт-техніка «Груповий герб» як символ єдності. Рефлексивне коло: «Моє місце у групі».

Блок 2. *Робота з емоціями та розвиток навичок саморегуляції* (сесії 5–8).

Мета: допомогти ветеранам розпізнавати, виражати та регулювати власні емоції, долати тривожність і напруження.

Сесія 5. Усвідомлення емоцій. Вправа «Мапа емоцій». Міні-лекція: базові емоції та їхній зв'язок зі стресом.

Сесія 6. Техніки релаксації. Вправи «Шавасана», Прогресивна м'язова релаксація за Якобсоном.

Сесія 7. Робота зі страхом. Вправи «Розкажи про свій страх у трьох модальностях», «Три аркуші». Дискусія: «Як страх впливає на мої рішення».

Сесія 8. Емоційна регуляція в стресових ситуаціях. Техніки дихання (4–7–8), вправа «Стоп-кадр». Обговорення: «Як відрізнити тривогу від реальної загрози».

Блок 3. *Емпатія, соціальна підтримка та комунікація* (сесії 9–12).

Мета: розвиток емпатії, зниження антиемпатії, підвищення якості міжособистісних контактів.

Сесія 9. Емпатія як ресурс. Міні-лекція: поняття емпатії (з опорою на Журавльову, 2021). Вправа «У чужих черевиках».

Сесія 10. Розвиток емоційної чутливості. Вправа «Дзеркало». Групова дискусія: «Чому важко зрозуміти інших?».

Сесія 11. Соціальна підтримка. Вправа «Мое коло підтримки». Обговорення: «Які ресурси дає громада?».

Сесія 12. Навички ефективної комунікації. Рольова гра «Конфлікт і примирення». Міні-лекція: принципи ненасильницького спілкування.

Блок 4. *Ресурси посттравматичного зростання та особистісна стійкість* (сесії 13–16). Мета: актуалізувати і зміцнити позитивні зміни, що виникають після подолання травми.

Сесія 13. Посттравматичне зростання. Міні-лекція: досвід Р. Тедескі й Л. Калхуна (2004). Вправа «Лист із майбутнього».

Сесія 14. Сильні сторони. Вправа «Мої сильні сторони». Групове обговорення: «Що допомагає мені залишатися собою у важкі часи».

Сесія 15. Духовні та моральні ресурси. Дискусія «Що для мене цінність життя?». Арт-техніка «Мій символ сили».

Сесія 16. Відновлення соціальної активності. Вправа «Моя роль у суспільстві». Планування участі у волонтерських чи громадських ініціативах.

Блок 5. *Інтеграція та планування майбутнього* (сесії 17–20). Мета: допомогти ветеранам інтегрувати здобутий досвід у життя та сформувати власну стратегію майбутнього.

Сесія 17. Самопідтримка. Вправа «План дій у кризі». Дискусія: «Що допомагає мені триматися зараз».

Сесія 18. Колективна сила. Арт-техніка «Дерево ресурсів». Рефлексивне обговорення: «Які ресурси я отримав у групі».

Сесія 19. Інтеграція досвіду. Групове коло: «Що я беру з цього тренінгу». Вправа «Мій життєвий маршрут після війни».

Сесія 20. Завершення. Ритуал закриття групи (спільне слово-побажання, рукостискання). Зворотний зв'язок: «Що було найкориснішим».

Методичні рекомендації для ведучих є важливим елементом ефективності програми. Вони передбачають орієнтацію на принципи створення безпечної атмосфери, фасилітації групової динаміки, алгоритми дій у кризових ситуаціях і поради щодо підтримки власного ресурсу тренера.

Створення безпечної атмосфери розпочинається з перших хвилин тренінгу: важливо задати тон довіри, взаємоповаги та конфіденційності, сформулювати з групою правила («не перебивати», «не оцінювати», «застосовувати Я-висловлювання» тощо). Також необхідно проявляти гнучкість у роботі: орієнтуватися не лише на план тренінгу, а й на емоційний стан групи. Якщо під час вправи виявляється сильне напруження, дати більше часу на обговорення чи зробити паузу. Також бажано дотримуватися балансу ролей: поєднувати ролі експерта (надавати знання), фасилітатора (створювати умови довіри й щирості), та учасника (іноді ділитися власними прикладами).

Модерація/фасилітація групової динаміки передбачає активізацію тихих учасників (використовувати прямі, але м'які запрошення: «А як вам, Іване, ця думка?»); створення балансу між активністю учасників (якщо хтось монополізує дискусію, подякувати й передати слово іншим); використання невербальної взаємодії (слідкувати за мімікою, позами, тембром голосу учасників – це допомагає вчасно помітити приховане напруження); роботу з конфліктами: у разі виникнення суперечки зафіксувати емоції («Я бачу, що це викликає сильну реакцію») та запропонувати перенести обговорення в безпечне русло («давайте спробуємо сформулювати, що кожен хотів би донести»).

В процесі тренінгу можуть виникати кризові ситуації на які має бути професійне реагування. Якщо раптом виник сильний емоційний сплеск (плач, агресія) – не реагувати різко, надати людині можливість висловитися та забезпечити підтримку («Я з вами, це нормально відчувати зараз такі емоції»). Якщо агресія переходить у деструктивну форму, то спробувати обережно зупинити учасника та запропонувати зробити паузу. При проявах дисоціації чи ступору звернутися на ім'я, використати техніку «заземлення» (попросити

описати 5 предметів навколо, які бачить/чуттєво відчуває учасник тренінгу). Якщо ветеран розповідає про травматичний досвід: підтримувати нейтральний, уважний тон. Бажано уникати надмірних уточнень (випитувань), які можуть травматизувати повторно. Наголошувати: «Ви маєте право ділитися лише тим, чим готові».

Тренер соціально-психологічного тренінгу також має дотримуватися екологічного ставлення до себе: має постійно функціонувати особистісна рефлексія (після кожного заняття бажано робити нотатки щодо динаміки групи та своїх реакцій); підтримувати власний ресурс (бажано мати супервізію чи колегіальну підтримку); використовувати гумор (доречним є м'який гумор, що знижує напругу, проте слід уникати іронії чи сарказму); диференціювати ролі (психолог не є «другом» чи «командиром», але він має поєднувати підтримку з професійною дистанцією).

Дотримання поданих вище принципів, рекомендацій та правил проведення тренінгу зменшує ризики вторинної травматизації учасників та емоційного вигорання фахівців, що робить програму більш стійкою й придатною для реінтеграції ветеранів.

Висновки. Соціально-психологічний тренінг сприяє формуванню позитивної адаптації ветеранів у кількох вимірах: 1) він знижує рівень антиемпатії та конфліктності, активізуючи просоціальні моделі поведінки; 2) підвищує здатність до емоційної регуляції й самоконтролю; 3) розширює досвід соціальної підтримки, формує довіру та зміцнює міжособистісні зв'язки; 4) відкриває можливості для посттравматичного зростання, сприяє переосмисленню власного досвіду та його інтеграції у життєву перспективу.

Журавльова Лариса Петрівна

доктор психологічних наук, професор,

ORCID ID: 0000-0003-4020-7279

Закусілова Олена Вікторівна

магістр ОПП «Практична психологія»

Поліський національний університет

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ: ВПЛИВ ДОСВІДУ БОЙОВИХ ДІЙ ТА ОКУПАЦІЇ

Анотація. Наслідки війни виходять далеко за межі бойових дій, глибоко впливаючи на психологічне благополуччя як окремих осіб, так і цілих спільнот. Досвід бойових дій та травматичні події, які пов'язані з окупацією, створюють унікальні виклики для процесу адаптації особистості, часто спричиняючи тривалі психологічні порушення. У статті розглядаються особливості та стратегії психологічної адаптації в умовах кризи, з особливою увагою до осіб, які пережили бойові дії та окупацію. Результати дослідження свідчать про наявність вищого рівня соціально-психологічної адаптації серед учасників бойових дій, порівняно з особами, які живуть на окупованих територіях. Демонстрація більш позитивних адаптаційних процесів в УБД може бути зумовленою з наявністю у них чіткої мотивації, підтримки побратимів та досвіду активної участі в подоланні кризових ситуацій.

Ключові слова: адаптація, учасники бойових дій, окупація, життестійкість, посттравматичний стан.

Вступ. Сучасна війна змінює свою природу, стаючи війною, до якої залучено все населення країни. Повномасштабне вторгнення росії на територію України спричинило загальну мобілізацію військовослужбовців, призвело до

збільшення кількості учасників бойових дій, які стали на захист країни та створило кризові умови для життя українців¹.

Дослідники виділяють два типи кризових ситуацій: обумовлені змінами в звичайному житті (окупація) та травмуючими подіями життя (війни, стихійні лиха)². Отже, критична ситуація – це коли особистість не може задовольнити базові потреби та опиняється перед необхідністю змінювати умови свого існування.

Багатьма науковцями вивчаються питання посттравматичних розладів^{3/4} та профілактики психічних порушень⁵, що виникають внаслідок впливу на людину тривалої травматизації. Наразі є актуальним дослідження та аналіз адаптаційних чинників особистості⁶, її актуальні копінг-стратегії^{7/8}. Такі фактори, як жахи війни, досвід бойових дій, втрати рідних та близьких можуть призводити до важких психічних станів⁹, що негативно впливає на адаптацію. Інші фактори

¹ Мельник О.В. (2019). Вікові особливості адаптації учасників бойових дій до умов мирного життя. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 2. 72–75.

² Ткачишина О. Р. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості в умовах кризових ситуацій: Київський університет імені Бориса Грінченка. 94 – 96.

³ Приб Г. А. (2022). Соціально-психологічні особливості адаптації особистості в умовах бойових дій. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 33 (72) № 2. 104 – 107.

⁴ Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій: практичний посібник (2019). [Т. М. Титаренко, М. С. Дворник, В. О. Климчук та ін.]; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 220 с.

⁵ Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації: колективна монографія (2019). За наук. ред. Л.М.Коробки /Л.М.Коробка, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін. ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 286 с.

⁶ Титаренко Т. М. (2017). Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. Проблеми політичної психології. Випуск 5 (19). 3 – 10. https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Ppp_2017_519.pdf

⁷ Журавльова Л. П., Баранова А. В. (2024). Емоційні потреби та копінг-стратегії дорослих українців в умовах війни. Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія, випуск 2. С. 20 – 26. DOI: <https://doi.org/10.32782/psyspu/2024.2.4>

⁸ Мельник О.В. (2019). Вікові особливості адаптації учасників бойових дій до умов мирного життя. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 2. 72–75.

⁹ Журавльова, Л., & Хильченко, Л. (2023). Статева диференціація ознак стресу в умовах війни. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки, 21(66), 17–25. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21\(66\).02](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21(66).02)

навпаки, можуть позитивно впливати на процес пристосування особистості до нових умов життя¹⁰.

Посттравматичний стресовий розлад є безумовним наслідком перебування людини в небезпечних умовах. Найбільше травматизація стосується, безумовно, учасників бойових дій. Проблеми реінтеграції колишніх військовослужбовців у мирне життя на сьогодні залишаються нерозв'язаними. Якщо людина дуже часто потрапляє у несприятливі обставини, такі як перебування в зоні бойових дій чи проживання на окупованій території, сила стресу поступово послаблюється, так як вона звикає до обстрілів, самотності, неспання, виробляє навички відповідного реагування, навчається передбачати можливі наслідки подій і реакції середовища, стає впевненішою у власних силах, тобто включається адаптивний потенціал людини. Сутність стресу за Г. Сельє як раз і полягає в потребі посилювати власні адаптивні функції. Але далеко не до всього можна адаптуватися і кожен має свій, інколи досить обмежений ресурс¹¹.

Сила і тривалість дії стресора, його наслідки залежать від того, як людина втілює очікувану небезпеку в своє життя, як пояснює можливі ризики, а також і як спрогнозує власне майбутнє в нових умовах. Чим більш розвинуті адаптаційні ресурси, тим вищими є працездатність та ефективність діяльності людини в кризових ситуаціях. До адаптаційних можливостей відносять: нервово-психічну стійкість, самооцінку особистості, відчуття соціальної підтримки, рівень конфліктності особистості, досвід соціального спілкування¹².

Основні чинники соціально-психологічної адаптації особистості в кризових умовах розділяють на дві групи: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх відносяться такі чинники, які не залежать від особистості, такі як:

¹⁰ Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. (2015). Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ. 170 с.

¹¹ Титаренко Т. М. (2017). Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. Проблеми політичної психології. Випуск 5 (19). 3 – 10. https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Ppp_2017_519.pdf

¹² Титаренко Т. М. (2017). Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. Проблеми політичної психології. Випуск 5 (19). 3 – 10. https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Ppp_2017_519.pdf

психотравмувальна подія, умови її виникнення і тривалість, наявність підтримки і допомоги соціального оточення¹³. Внутрішні ж чинники пов'язані з особистісними характеристиками людини. Вони впливають на успішність адаптації і вибір ефективних копінг-стратегій. Це індивідуально-психологічні особливості людини, її когнітивні особливості, психічна саморегуляція, самоконтроль та самооцінка, життєвий досвід тощо¹⁴.

Таким чином, можна констатувати, що особливості соціально-психологічної адаптації особистості в кризових умовах визначаються: складністю такої ситуації, причинами її виникнення, особливостями соціальної дійсності та зміненої реальності, а також індивідуально-психологічними особливостями людини¹⁵.

Зважаючи на сказане вище, визначено **мету дослідницької роботи**: емпірично дослідити психологічні особливості та чинники соціально-психологічної адаптації особистості в кризових умовах.

Основними **завданнями дослідження** є наступні: 1) Проаналізувати поняття адаптації у психології; 2) виявити особливості проявів соціально-психологічної адаптації особистості в кризових умовах.

Методи дослідження. Для участі у дослідженні було залучено 70 осіб з Херсонщини, які вже понад три роки проживають на окупованій території. Серед них 24% чоловіків та 76% жінок, віком від 17 до 85 років. А також 56 осіб учасників бойових дій, чоловіків, віком від 24 до 62 років, які проживають на Житомирщині. Для виконання завдань емпіричного дослідження було використано опитувальник Роджерса-Даймонд, який допомагає визначити рівень успішності соціально-психологічної адаптації.

¹³ Ткачишина О. Р. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості в умовах кризових ситуацій: Київський університет імені Бориса Грінченка. 94 – 96.

¹⁴ Ткачишина О. Р. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості в умовах кризових ситуацій: Київський університет імені Бориса Грінченка. 94 – 96.

¹⁵ Попович О. В. (2013). Сутність і зміст адаптації: філософський аналіз. Гуманітарний вісник ЗДІА. № 56.

Результати та дискусії. Результати емпіричного дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації респондентів до нового середовища, умов та правил поведінки в ньому подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники соціально-психологічної адаптації особистості в умовах військової окупації та ветеранів війни (Середні значення)

Шкали опитувальника		Респонденти		Різниця між показниками
		Окуповані	УБД	+/-
Адаптація		59,8	62,7	+2,9
Вік (у роках)	21-30	60,5	62,7	+2,2
	31-40	61,5	66,3	+4,8
	41-50	61,1	60,0	-1,1
	51-60	61,2	59,6	-1,6
	61 і більше	62,1	62,4	+0,3
Самоприйняття		75,0	74,4	-0,6
Вік (у роках)	21-30	75,5	78,5	+3,0
	31-40	72,5	76,7	+4,2
	41-50	76,2	72,4	-3,8
	51-60	72,4	69,6	-2,8
	61 і більше	78,6	69,1	-9,5
Прийняття інших		61,3	62,3	+1,0
Вік (у роках)	21-30	58,1	58,4	+0,3
	31-40	65,7	66,8	+1,1
	41-50	61,2	57,9	-3,3
	51-60	61,0	64,1	+3,1
	61 і більше	61,1	65,0	+3,9
Емоційний комфорт		51,4	57,7	+6,3
Вік (у роках)	21-30	51,1	57,4	+6,3
	31-40	58,7	61,6	+2,9
	41-50	51,5	55,3	+3,8
	51-60	48,4	53,2	+4,8
	61 і більше	48,9	55,0	+6,1
Інтернальність		64,1	67,5	+3,4
Вік (у роках)	21-30	58,1	67,2	+9,1
	31-40	62,6	70,2	-7,6
	41-50	65,9	64,9	-1,0
	51-60	65,1	66,8	+1,7

	61 і більше	63,1	68,1	+5,0
Прагнення до домінування		48,3	50,8	+2,5
Вік (у роках)	21-30	55,7	51,1	-4,6
	31-40	44,5	51,9	+7,4
	41-50	48,9	48,7	-0,2
	51-60	46,3	51,6	+5,3
	61 і більше	43,2	53,5	+10,3
Ескапізм (уникання проблем)		15,0	15,0	-
Вік (у роках)	21-30	15,3	16,6	+1,3
	31-40	16,9	14,1	-2,8
	41-50	14,7	15,5	+0,8
	51-60	15,4	14,6	-0,8
	61 і більше	11,4	15,0	+3,6

За результатами аналізу констатовано, що за шкалою адаптивності учасники бойових дій мають більш високі показники, порівняно з людьми на окупованих територіях. Очевидно, досвід бойових дій сприяв розвитку особистісної зрілості, компетентності у прийнятті рішень, та є показником позитивного пристосування ветеранів до умов поза межами зони бойових дій. І навпаки – українцям важко адаптуватися до життя в окупації.

За віковими групами показники адаптивності серед учасників бойових дій є вищими у молодших (21-30 та 31-40 років), в окупації – серед старших респондентів (41- 50 та 51-60 років). Люди старшого віку 61 і більше років виявляють однаковий рівень адаптивності в обох групах.

За фактором самоприйняття переважають показники у людей в окупації. Це говорить про те, що вони навчилися за три роки приймати себе такими, якими вони є, що дає можливість раціонально оцінювати, як свої позитивні риси, так і власні обмеження. Проте, за віковим критерієм бачимо нижчий рівень самоприйняття у людей в окупації в молодших групах (21-30 та 31-40 років), порівняно з їх ровесниками УБД. Тоді як серед зрілих окупованих спостерігаємо вищий рівень самоприйняття, порівняно з УБД. В окупації молоді люди не бачать для себе нових можливостей, щоб досягати своїх цілей.

За фактором «Прийняття інших» вищий показник в учасників бойових дій. Це вказує на те, що їм легше встановлювати і підтримувати контакт з іншими людьми. У них більша потреба у спілкуванні, взаємодії та спільній діяльності з іншими.

За віком бачимо, що молодим людям 21-30 років в двох групах однаково легко контактувати з іншими, тоді як серед особи в категорії 41-50 років більше потребують спілкування з іншими в окупації. Серед старших респондентів (31-50 років, 51-60 та 61 і більше років) швидше йдуть на контакт з іншими учасники бойових дій.

За фактором «Емоційний комфорт» також констатуємо вищий показник у учасників бойових дій. Це свідчить про те, що вони проявляють визначеність у своєму емоційному ставленні до того, що відбувається насправді. В окупації ж люди не можуть вільно виражати свої емоційні переживання та проявляти власні емоції. За віковим розподілом також маємо вищі показники в учасників бойових дій, порівняно з людьми в окупації. Показники інтернальності також переважають в учасників бойових дій, що відображає їх схильність приписувати відповідальність за події у своєму житті власним діям, а не зовнішнім обставинам. Високий рівень інтернальності свідчить про активну життєву позицію, здатність до саморегуляції та відповідальності. В окупації ж постійне перебування в умовах загрози порушує звичні норми життя. Все це сприяє зниженню активності та інтернальності.

Показники інтернальності у респондентів усіх вікових груп, крім 31-50 років, переважають в учасників бойових дій порівняно з окупованими однолітками. В окупації особи середнього дорослого віку ще вірять, що саме кожен з них може вплинути на ситуації в своєму житті.

За фактором прагнення до домінування у вибірках загалом вищі показники також продемонстрували учасники бойових дій. Вони мають певні лідерські якості та мають чітке розуміння власної ролі, що підсилює потребу впливати на оточення. В окупації зниження домінантності може бути адаптивною реакцією:

уникнення конфліктів, пристосування заради збереження безпеки. Серед молоді 21-30 років ці показники є вищими в окупованих. Незважаючи на окупацію молоді люди навчилися брати відповідальність за своє життя та приймати рішення.

Показники ескапізму в загальних вибірках обох груп є однаковими. І УБД, і цивільні в окупації пережили ситуації, де реальність була надмірно болісною або неконтрольованою. Ескапізм дозволяє уникнути прямого зіткнення з травмою та зменшити тривожність. І коли немає доступу до якісної психологічної допомоги, ескапізм стає доступним способом самозахисту.

Отже, за результатами дослідження можемо зробити висновок про те, що вищий ступінь адаптації мають учасники бойових дій. Вони продемонстрували переваги за всіма факторами, окрім самоприйняття.

Теоретичне вивчення та емпіричне дослідження соціально-психологічної адаптації осіб з окупованих територій та учасників бойових дій після травматичного досвіду дає змогу зробити наступні **висновки**:

1. Адаптація особистості в умовах війни та окупації є складним, багатфакторним процесом, що залежить, як від зовнішніх обставин, так і від внутрішніх ресурсів людини. Успішне подолання кризових ситуацій можливе лише за умови активного залучення адаптаційного потенціалу, соціальної підтримки та професійної психологічної допомоги.

2. За результатами проведеного емпіричного дослідження встановлено, що учасники бойових дій (УБД) демонструють вищий рівень психологічної адаптації порівняно з особами, які пережили окупацію. Це підтверджується перевагою УБД над людьми з окупованих територій за більшістю адаптаційних показників, зокрема, інтернальністю, прагненням домінувати, активністю, самоконтролем, соціальною відкритістю. Водночас, показник самоприйняття виявився нижчим в УБД, що може свідчити про наявність внутрішніх конфліктів, пов'язаних із пережитим досвідом чи посттравматичними переживаннями.

Показник ескапізму, як захисної психологічної реакції на травматичні події,

виявився на однаковому рівні в обох вибірках. Це свідчить про спільну потребу в тимчасовому уникненні болісної реальності, незалежно від характеру пережитої кризи.

3. Вищий ступінь адаптації учасників бойових дій, порівняно з особами з окупованих територій, може бути зумовлений досвідом бойового життя: необхідністю в активній життєвій позиції, досвідом прийняття рішень у критичних умовах, сформованими навичками саморегуляції та соціальної взаємодії.

Перспективи дослідження вбачаємо в розробці диференційованих програм психологічної підтримки, реінтеграції та реабілітації осіб, які пережили різні форми травматичного досвіду.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ**Мороз Людмила Іванівна**

кандидат економічних наук, с.н.с., доцент, доцент
кафедри менеджменту персоналу та адміністрування,
Національний університет «Львівська політехніка», Львів,
Україна.

ORCID: 0000-0001-5806-0426

Коротков Олексій Едуардович

магістр
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів,
Україна

**ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ
ПРАЦІВНИКІВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ**

Анотація. Розглянуто та досліджено теоретичні засади і практичні особливості удосконалення формування чисельності працівників на підприємствах аграрно-промислового комплексу; проаналізовано сучасні підходи до управління людськими ресурсами, оцінено стан та динаміку кадрового складу підприємства та розроблено практичні рекомендації щодо адаптації нових працівників, навчання персоналу та покращення кадрової політики конкретного підприємства.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, людські ресурси, управління, кадровий склад.

Необхідність найскорішого відновлення підприємств агропромислового комплексу України в умовах післявоєнного стану вимагає підвищення ролі людського фактору.

Сьогодні управління персоналом є ключовою складовою успішної діяльності організації, особливо в умовах швидкого розвитку професійних знань. Сучасні підприємства не можуть розраховувати лише на технічні чи фінансові

переваги; саме кваліфікований, мотивований і кількісно збалансований персонал визначає темпи інновацій, якість продукції, ефективність виробничих процесів та швидкість адаптації до змін ринку.

Сутність формування чисельності працівників полягає в забезпеченні підприємства потрібною кількістю співробітників певних професійно-кваліфікаційних характеристик, що дозволяє виконати виробничу програму, забезпечити високу якість продукції та оптимізувати витрати. Формування чисельності працівників підприємства залежить від комплексу зовнішніх та внутрішніх факторів^{1/2/3}. До основних зовнішніх факторів відносяться: ринковий попит і обсяги виробництва; рівень розвитку галузі та технологій; стан ринку праці.

Серед внутрішніх факторів виділяють: структуру та організацію виробництва; технологію та нормування праці; кваліфікаційний склад і продуктивність праці; корпоративну культуру та кадрову політику.

Для визначення оптимальної чисельності персоналу важливо оцінювати ефективність їх роботи на основі кількісних та якісних методів^{4/5}.

Кількісні методи базуються на економічних показниках: продуктивність праці (виробіток на одного працівника), фондівіддача, коефіцієнти оборотності активів, рентабельність продукції та активів, показники ліквідності тощо.

Якісні методи включають атестацію персоналу, систему ключових показників ефективності, компетентнісні тести та оцінювання, соціально-

¹ Трудовий потенціал; формування, розвиток, та оцінка - Електронний ресурс. – Режим доступу: URL:

https://pidru4niki.com/10561127/ekonomika/trudoviy_potentsial_formuvannya_rozvitok_otsinka

² Ковтун О.О. Управління персоналом підприємства (організації, установи). – Ізмаїл, 2023. – 90 с. – [Електронний ресурс]: https://izmail.maup.com.ua/assets/files/2023-dr_kovtun-human-resources.pdf.

³ Умови формування та розвитку трудового потенціалу - Електронний ресурс. – Режим доступу: URL:

https://pidru4niki.com/87783/psihologiya/umovi_formuvannya_rozvitku_trudovogo_potentsialu

⁴ Балабанюк Ж.М. Аналіз показників руху персоналу організації. Ефективна економіка, № 8, 2011. Режим доступу: URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=8&y=2011>

⁵ Гетьман О.О., Шаповал В.М., Економіка підприємств: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр навчальної літератури, 2006 – 488 с.

психологічні дослідження. Вони дають змогу визначити відповідність працівників посадовим вимогам, їхній потенціал та мотивацію.

Протягом тривалого часу в Україні переважав бюрократичний підхід до управління кадрами, однак трансформаційні процеси та інтеграція з європейським економічним простором зумовили перехід до сучасних моделей оцінки^{6/7}.

Планування чисельності персоналу охоплює різні методи, що дають змогу обґрунтовано формувати кадровий потенціал підприємств, серед яких виділяють: нормативні методи, що базуються на нормативних показниках трудомісткості та часу, а також табельних нормативах; економіко-статистичні методи, що використовують дані статистики, моделі кореляційно-регресійного аналізу та економічного прогнозування для визначення оптимальної чисельності; експертні методи, які передбачають опитування спеціалістів, керівників підрозділів і профільних експертів щодо необхідної чисельності; методи кадрового аудиту, що оцінюють реальну завантаженість працівників, тривалість операцій і можливості їх оптимізації; інноваційні підходи (використовують алгоритми машинного навчання та програмне забезпечення для прогнозування кадрових потреб).

В умовах агропромислового виробництва доцільно поєднувати нормативні та експертні методи. Норми виробітку та обслуговування дозволяють встановити мінімально необхідну чисельність, а експертні оцінки враховують специфіку конкретних підрозділів, сезонність і перспективи розвитку.

Проте навіть в межах одних і тих самих показників зовнішні фактори можуть діяти по-різному в залежності від галузі та конкретного підприємства. У тваринництві, наприклад, робота з живим поголів'ям вимагає безперервного циклу обслуговування, тому скорочення персоналу в міжсезоння майже

⁶ Трудовий потенціал; формування, розвиток, та оцінка - Електронний ресурс. – Режим доступу: URL:

https://pidru4niki.com/10561127/ekonomika/trudoviy_potentsial_formuvannya_rozvitok_otsinka

⁷ Бендасюк О. О. Особливості розвитку трудового потенціалу України в умовах переходу до інноваційної моделі економіки. Регіональна економіка. 2018. № 1. С. 172-177.

неможливе; натомість для рослинництва характерні пікові навантаження під час посівної та збиральної кампаній. До демографічних факторів належать відтік молоді з сільської місцевості та загальне старіння населення, що зменшує пропозицію робочої сили й змушує підприємства активно займатися профорієнтацією і працювати з коледжами та ліцеями. Економічні коливання, такі як зміна курсу валют чи державних дотацій, впливають на інвестиційні плани компаній і, відповідно, на їхні кадрові стратегії.

Наприклад, деякі агропромислові підприємства дотримуються принципу комбінування постійної та змінної чисельності. Постійний склад забезпечує базові операції (технологічний контроль, обслуговування обладнання, управління), тоді як на пікові періоди (збирання зернових, модернізація ліній, проведення інвентаризації) залучаються сезонні працівники або сторонні підрядники. Такий підхід мінімізує витрати на оплату праці й водночас гарантує виконання виробничої програми. Враховуючи високі вимоги до якості сільськогосподарської продукції, підприємства повинні приділяти увагу психологічному клімату та безпечним умовам праці, адже висока нервова напруга і травматизм можуть збільшувати фактичну потребу в людях.

Ефективний підбір і адаптація працівників є ключовими етапами формування чисельності. Процес найму передбачає визначення потреби (вакансії), складання профілю посади, пошук кандидатів, відбір і прийняття рішення щодо кандидата. Джерела пошуку поділяють на внутрішні (переміщення й просування власних працівників) та зовнішні (рекрутинг, оголошення, співпраця з навчальними закладами та рекрутинговими агенціями). Вирішення кадрового дефіциту шляхом внутрішніх резервів дозволяє заощадити час і кошти, водночас сприяє мотивації персоналу завдяки можливості кар'єрного росту.

Після відбору працівників ключовим стає процес їх адаптації. Він має на меті швидко інтегрувати новачка в колектив, знизити стрес від зміни середовища та забезпечити ефективну роботу.

Адаптація включає такі напрями: організаційна адаптація (ознайомлення з структурою підприємства, правилами, політиками, системою комунікацій за допомогою корпоративних довідників і проведення ознайомчих лекцій); професійна адаптація (наставник допомагає новачку освоїти професійні завдання, технології та стандарти якості). Тривалість наставництва залежить від складності роботи та кваліфікації співробітника; соціально-психологічна адаптація (сприяє формуванню доброзичливих відносин у колективі, враховує потреби особистості).

Ефективна адаптаційна програма повинна бути гнучкою: для лінійних працівників акцент робиться на професійних навичках, для менеджерів – на управлінських і комунікаційних компетенціях. Важливим є постійний зворотний зв'язок: регулярні зустрічі з наставником дають змогу вчасно коригувати цей процес. За результатами адаптації приймається рішення про зарахування працівника до штату.

Мотивація визначається як сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, що спонукають працівника діяти для досягнення особистих та організаційних цілей, забезпечує реалізацію планів і формує дисципліну, адже саме натхнення і задоволення роботою визначають якість праці⁸.

В аграрному виробництві діють свої особливості мотивації, коли працівники часто виконують важку фізичну роботу в умовах сезонності й змінного графіка, тому матеріальні стимули повинні поєднуватися з нематеріальними. Дослідження показують, що ефективна мотиваційна система має включати:

- матеріальні стимули (заробітна плата, премії за досягнення, доплати за складні умови праці, соціальні виплати (медичне страхування, харчування));

⁸ Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 468 с.

- нематеріальні стимули (визнання досягнень, публічна похвала, надання додаткових відпусток, гнучкі графіки, участь у прийнятті рішень, можливості навчання та кар'єрного росту);
- соціальні інструменти (корпоративні заходи, конкурси професійної майстерності, підтримка молодих сімей та допомога у вирішенні житлових питань; у сільськогосподарських регіонах важливими є програми розвитку села, що зміцнюють зв'язок між підприємством і громадою).

Впровадження справедливої та прозорої системи мотивації підвищує задоволеність працівників, зменшує плинність кадрів і стимулює підвищення продуктивності праці.

На сільськогосподарських підприємствах застосовуються різні інструменти мотивації. Матеріальні включають тарифну систему оплати праці, разові та квартальні премії за перевиконання плану, доплати за роботу у нічний час. До нематеріальних стимулів відносяться відзначення найкращих працівників на корпоративних заходах, можливість пропонувати покращення технологічних процесів, надання путівок на відпочинок. Соціальні програми передбачають підтримку молодих спеціалістів, забезпечення житлом та транспортом, медичне страхування. Таке поєднання стимулів формує баланс між базовими потребами і потребами у визнанні та розвитку працівників.

Сучасний ринок праці вимагає від працівників стратегічного мислення, широкої ерудиції, культури поведінки та бажання реалізовувати свій потенціал. Через швидкі технологічні зміни кадри повинні постійно оновлювати знання та навички: це підвищує конкурентоспроможність підприємства та ефективність використання ресурсів⁹.

При оцінюванні ефективності навчання використовують якісні та кількісні критерії: зміна продуктивності праці, зниження бракованої продукції, підвищення прибутковості та лояльності клієнтів. Метод експертних оцінок на

⁹ Бендасюк О. О. Особливості розвитку трудового потенціалу України в умовах переходу до інноваційної моделі економіки. Регіональна економіка. 2018. № 1. С. 172-177.

одному з підприємств дозволив визначити, що інвестиції в навчання 16 працівників у бізнес-школі окупляться за рахунок збільшення чистого доходу, а коефіцієнт варіації експертних прогнозів свідчить про надійність результату.

На практиці існують різні рівні та форми навчання. Первинне (вступне) навчання готує новачків до виконання службових обов'язків. Підвищення кваліфікації орієнтоване на оновлення знань, вивчення нових технологій, методик та нормативних документів. Перепідготовка спрямована на освоєння нової професії, що актуально у випадку зміни структури виробництва або скорочення окремих напрямів. На агропідприємствах часто проводять виробничі інструктажі, які поєднують теорію з практикою та адаптують навчання до конкретних умов.

Сучасні методики передбачають використання методу кейсів, бізнес-симуляцій, тренінгів з командоутворення, коучингу й наставництва. Неабияку роль відіграє e-learning – дистанційне навчання через платформи Moodle чи Coursera, що дозволяє навчатися без відриву від виробництва і обмежень за часом. Для лінійного персоналу застосовують короткі модулі micro-learning з відеоінструкціями та тестами.

Глобальна цифрова трансформація охоплює і сферу управління персоналом. Впровадження електронних систем обліку, електронних документів, автоматизованих рекрутингових платформ та систем дистанційного навчання змінюють зміст HR-процесів. Дослідження показують, що використання цифрових інструментів підвищує прозорість кадрових рішень, дозволяє оперативно аналізувати великий обсяг даних та приймати стратегічні рішення на основі HR-аналітики¹⁰.

Системи аналітики допомагають прогнозувати потребу в персоналі, моделювати вплив змін обсягу виробництва на чисельність, виявляти фактори плинності та задоволеності, оцінювати ефективність навчальних програм.

¹⁰ Дергачова Г.М., Колешня Я.О. Цифрова трансформація бізнесу: сутність, ознаки, вимоги та технології. Економічний вісник НТУУ «КПІ» : збірник наукових праць. 2020. № 17. С. 280–290. URL: <https://ela.kpi.ua/items/4a2fe98f-987a-4877-a004-200ccfb2eb11>

Електронні платформи для адаптації та навчання забезпечують індивідуалізацію контенту та зворотний зв'язок. В умовах пандемії та воєнного стану поширення віддаленої роботи HR-інформаційні системи дали змогу продовжувати найм, оцінку та навчання без фізичної присутності працівника.

Разом із перевагами цифровізація висуває нові вимоги до працівників: необхідно володіти інформаційними технологіями, обробляти дані, працювати в команді на відстані. Тому сільськогосподарські підприємства повинні інвестувати у цифрову грамотність персоналу та безпеку даних.

Окремий напрям – цифровий онбординг. Використовуючи інтерактивні платформи, новачки можуть дистанційно проходити навчальні модулі, знайомитися з колегами через віртуальні кімнати, заповнювати документи. Це зменшує адміністративне навантаження та робить процес адаптації більш ефективним. Для агропідприємств цифровий онбординг забезпечує гнучкість у періоди сезонних піків, коли необхідно швидко залучити велику кількість працівників. Сучасний тренд – використання штучного інтелекту у підборі персоналу. Алгоритми машинного навчання аналізують профілі кандидатів у соціальних мережах, оцінюють їх відповідність корпоративній культурі, формують короткі списки. Однак важливо враховувати етичні аспекти: уникати дискримінації, забезпечувати конфіденційність та прозорість алгоритмів.

У контексті пандемії COVID-19 та воєнного стану цифровізація стала не просто трендом, а необхідністю. Компанії вимушено перевели частину працівників на дистанційну роботу, організували віртуальні наради та віддалені інструктажі. Цей досвід довів, що навіть аграрні підприємства можуть частково працювати онлайн: бухгалтерія, маркетинг, управління закупівлями легко перейшли у дистанційний режим. Отже, у майбутньому слід очікувати гібридні моделі роботи, в яких поєднуються очна присутність на виробництві й віддалене виконання офісних функцій. Підприємства агропромислового сектору мають враховувати сезонність, специфіку сільських територій та обмеженість ресурсів. Пріоритетними напрямками розвитку є впровадження цифрових HR-систем,

формування корпоративної культури, орієнтованої на інновації, партнерство з навчальними закладами для підготовки фахівців у сільському господарстві. У перспективі слід розробити математичні моделі оптимізації чисельності, які поєднують аналітичні дані, експертні оцінки та зовнішні фактори. Світовий досвід демонструє зростання популярності гнучких форм зайнятості: позмінна робота, часткова зайнятість, дистанційні контракти та проектна робота. Для аграрного сектору такі форми дозволяють швидко реагувати на зміну обсягів робіт, особливо у періоди сезонних піків. Водночас вони потребують чіткої системи управління виконанням, координації та мотивації тимчасових працівників, щоб забезпечити якість та безпеку процесів.

Проведений аналіз діяльності одного з підприємств агропромислового комплексу дозволив виокремити основні проблеми формування чисельності персоналу на підприємстві: насичення новачків надмірною інформацією в перші дні роботи; універсальна програма адаптації, яка не враховує відмінності між виробничими, адміністративними та управлінськими посадами; відсутність системи моніторингу адаптації: контроль проводиться після завершення стажування, а не під час його проходження, що унеможливорює своєчасну корекцію навчального процесу; обмежені можливості для розвитку творчих здібностей і креативності у персоналу, що знижує інноваційний потенціал підприємства. Для полегшення входження нових працівників до колективу пропонуються етапи програми адаптації:

- формування робочої групи з розробки та впровадження програми (лінійні керівники, менеджери з персоналу, наставники);
- визначення очікуваних результатів адаптації для кожної категорії працівників (наприклад, швидкість оволодіння посадовими обов'язками, рівень самостійності, залучення до корпоративної культури);
- класифікація нових працівників за категоріями (виробничий персонал, службовці, менеджери) та розробка окремих адаптаційних пакетів;

- підготовка переліку типових запитань новачків та призначення відповідальних за надання пояснень;
- складання плану діяльності працівника на випробувальний період, включаючи ознайомлення з устаткуванням, нормативами безпеки й корпоративною культурою;
- організація першого робочого дня: зустріч з керівником, представлення команди, ознайомлення з робочим місцем, підписання необхідних документів;
- проведення екскурсії по підприємству, щоб новачок ознайомився з підрозділами, виробничими процесами й корпоративними традиціями;
- представлення новачка колективу та встановлення контактів із наставником або куратором;
- підготовка друкованих матеріалів, що містять інформацію про історію, місію та структуру компанії, нормативні документи, посадові інструкції, правила внутрішнього розпорядку, контакти співробітників;
- оцінка потреби у спеціальному навчанні за результатами співбесіди та тестування; планування індивідуальних тренінгів;
- визначення критеріїв успішного завершення випробувального періоду та можливості його скорочення або продовження;
- організація зворотного зв'язку – регулярні зустрічі працівника з наставником та менеджером з персоналу для обговорення проблем та досягнень;
- підведення підсумків адаптації, прийняття рішення про зарахування до постійного складу та подальший план професійного розвитку.

Загалом, рекомендовані заходи формують основу для стійкого розвитку компанії, забезпечують баланс між кількісними та якісними характеристиками персоналу, дозволяють адаптуватися до зовнішніх викликів та забезпечити стратегічні цілі підприємства. Проведене дослідження показало, що формування чисельності працівників є ключовою функцією управління персоналом і

визначає можливості підприємства виконувати виробничу програму й досягати стратегічних цілей, що забезпечує оптимальне використання фінансових ресурсів та підвищення продуктивності праці підприємств агропромислового комплексу.

Степаненко Тетяна Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент

доцент кафедри агрономії та землеустрою

Східноукраїнський національний університет

ім. Володимира Даля

РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ: БАЛАНС ЕКОНОМІЧНОЇ ВИГОДИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті висвітлена проблема раціонального використання земельних ресурсів як одного з ключових факторів сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Проаналізовано взаємозв'язок між економічною ефективністю використання земель та соціально-екологічними наслідками. Розкрито сучасні підходи до оцінки економічної ефективності від залучення земель у сільському господарстві та визначено основні ризики, пов'язані з деградацією ґрунтів, порушенням екологічної рівноваги й соціальною вразливістю сільських територій. Обґрунтовано необхідність формування комплексної стратегії землекористування, що поєднує економічні інтереси агровиробників із принципами екологічної безпеки та соціальної відповідальності.

Ключові слова: землекористування, земельні ресурси, раціональне використання, економічна ефективність, соціально-екологічна відповідальність, сталий розвиток.

Раціональне використання земельних ресурсів є однією з найважливіших передумов забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки країни. Земля, як базовий природний ресурс виконує не лише виробничу, але й екологічну та соціальну функції, тому її використання повинно відзначатися

збалансованістю та довгостроковою ефективністю. В умовах глобальних викликів, пов'язаних зі зростанням населення, зміною клімату, урбанізацією та інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва, питання раціонального землекористування набувають особливої актуальності^{1/2}.

Ефективне використання земель забезпечує зростання економічних результатів сільськогосподарських підприємств і підвищує конкурентоспроможність національної економіки. Проте, надмірна експлуатація земель призводить до деградації ґрунтів, порушення природного режиму земель, зменшення біорізноманіття, і, як наслідок, виникнення низки соціально-екологічних проблем, що негативно позначаються на якості життя сільського населення та продовольчій безпеці держави^{3/4}.

Сучасні наукові дослідження акцентують на необхідності пошуку балансу між економічною вигодою та екологічною та соціальною відповідальністю у веденні землекористування. Так, у працях вітчизняних та зарубіжних учених^{5/6/7} підкреслюється важливість інтеграції економічних, екологічних і соціальних критеріїв при оцінці ефективності використання земель. При цьому особливу увагу приділяють питанням екологізації аграрного виробництва, впровадженню інноваційних технологій та формуванню стратегії сталого розвитку.

У наукових дослідженнях підкреслюється необхідність пошуку балансу між економічною вигодою від використання земель і забезпеченням екологічної

¹ Бистряков І.К. Економіка природокористування: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2018. 312 с.

² Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J. Limits to Growth. New York: Universe Books, 2004. 338 p.

³ Дорош О.С. Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення в умовах ринкових трансформацій. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2020. №1. С. 45–52.

⁴ FAO. The State of the World's Land and Water Resources for Food and Agriculture. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2021. 210 p.

⁵ Коваленко Т.О. Соціально-економічні та екологічні проблеми землекористування в Україні. Економіка АПК. 2019. №7. С. 23–30.

⁶ Smith P., Gregory P.J., van Vuuren D. et al. Competition for land. Philosophical Transactions of the Royal Society B. 2010. Vol. 365. P. 2941–2957.

⁷ Степаненко Т.О. Інноваційні підходи до підвищення ефективності використання земель у сільськогосподарських підприємствах / Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Обліково-аналітичний аналіз систем управління агробізнесом», м. Одеса, 25 квітня 2025 року. Одеса: ІКОСГ НААН, 2025. 83 с. С. 80-82.

безпеки та соціальної відповідальності^{8/9}. Проте на практиці відсутні комплексні механізми оцінки ефективності землекористування, які б враховували не лише економічні показники, але й соціально-екологічні критерії. Це створює потребу у формуванні нових підходів до раціонального використання земельних ресурсів.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка підходів до раціонального використання земельних ресурсів на основі поєднання економічної ефективності із соціально-екологічною відповідальністю. Для досягнення цієї мети передбачено: проаналізувати сучасні тенденції у сфері використання земель сільськогосподарського призначення; визначити основні соціально-екологічні проблеми, що виникають унаслідок інтенсивного землекористування; оцінити можливості забезпечення балансу між економічними вигодами та збереженням природного середовища; сформулювати рекомендації щодо удосконалення системи управління земельними ресурсами в контексті сталого розвитку.

За офіційними даними, площа сільськогосподарських земель України в останні роки оцінюється на рівні близько 41 млн га¹⁰. Такі масштаби роблять Україну однією з країн із найбільшими площами орних земель у Європі. Проте, з 2022 року на використання земель суттєво вплинули воєнні дії: частина земель опинилась під окупацією, частина — замінована або пошкоджена вогнем; значні площі тимчасово не оброблялись. Близько 28% території України не залучені до обігу. У 2024 р. внаслідок пожеж (значна частина яких була спричинена бойовими діями) постраждало близько 965 тис. га (включно з лісами й землями

⁸ Коваленко Т.О. Соціально-економічні та екологічні проблеми землекористування в Україні. Економіка АПК. 2019. №7. С. 23–30.

⁹ Степаненко Т.О. Інноваційні підходи до підвищення ефективності використання земель у сільськогосподарських підприємствах / Збірник матеріалів Всеукраїнської науково–практичної конференції «Обліково-аналітичний аналіз систем управління агробізнесом», м. Одеса, 25 квітня 2025 року. Одеса: ІКОСГ НААН, 2025. 83 с. С. 80-82.

¹⁰ State Statistics Service of Ukraine. Statistical Yearbook of Ukraine for 2023. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_e.pdf?utm_source (дата звернення 22.09.2025).

сільськогосподарського призначення), причому приблизно третина цієї площі припадала на сільськогосподарські землі¹¹. Такий масштаб руйнувань посилює ризики деградації ґрунтів і втрат родючості.

Проблема мінування теж є значною з врахуванням раціональності використання земель. За результатами звітів міністерств і профільних відомств, сотні тисяч гектарів сільськогосподарських земель потребують розмінування — за результатами робіт 2023–2024 рр. проінспектовано близько 598,1 тис. га, з яких після розмінування 499,5 тис. га було готово до використання¹². Це суттєво впливає на швидкість повернення земель у обробіток і потребує окремих програм відновлення.

Соціально-екологічні проблеми не лише створюють ризик деградації природного ресурсу, а й підривають економічну ефективність господарювання, бо зростають витрати (відновлення, боротьба з ерозією, зрошення), знижується врожайність і зростає невизначеність щодо майбутнього економічного ефекту.

У сучасному світі, де питання сталого розвитку набувають все більшої актуальності, формування комплексної стратегії землекористування, яка б враховувала економічні інтереси агровиробників, принципи екологічної безпеки та соціальної відповідальності, є надзвичайно важливим завданням.

Першим кроком у формуванні комплексної стратегії землекористування є визначення ключових принципів, які будуть визначати її напрямок та пріоритети (рис. 1).

¹¹ Reuters. JRC reporting on 2024 wildfires in Ukraine (опис масштабу пожеж та пошкодження сільськогосподарських земель. URL: https://www.reuters.com/world/europe/war-ignited-record-breaking-wildfires-ukraine-last-year-scientists-say-2025-03-26/?utm_source (дата звернення 22.09.2025).

¹² Lykhochvor V. et al. «Threat of degradation of agricultural land in Ukraine ...» (аналітичні статті про деградацію ґрунтів). URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/695-707.pdf> (дата звернення 23.09.2025).

Рис. 1 Ключові принципи комплексної стратегії землекористування

Джерело: сформовано автором

Для розробки ефективної стратегії необхідно провести ретельний аналіз поточного стану землекористування в конкретному регіоні або ж країні в цілому. Цей аналіз повинен охоплювати такі аспекти:

- ✓ Структуру землекористування (розподіл земель за категоріями земель та формами власності);
- ✓ Спеціалізацію сільськогосподарського виробництва (визначення основних сільськогосподарських культур та видів тваринництва, які вирощуються в регіоні);
- ✓ Технологію обробітку ґрунту та використання добрив (оцінка впливу існуючих технологій на родючість ґрунтів та навколишнє середовище);
- ✓ Екологічні проблеми: (виявлення основних екологічних проблем, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю);

✓ Соціально-економічні показники: (аналіз рівня життя сільського населення, зайнятості в сільському господарстві та доступу до соціальних послуг).

Для успішної реалізації комплексної стратегії землекористування необхідно розробити ефективні механізми, які будуть забезпечувати досягнення поставлених цілей та завдань. До таких механізмів можна віднести: законодавче регулювання, економічні стимули, інформаційно-просвітницьку діяльність, моніторинг та контроль (рис. 2).

Рис. 2. Механізми успішної стратегії розвитку землекористування

Джерело: сформовано автором

Раціональне використання земельних ресурсів є одним із ключових чинників сталого розвитку суспільства. В умовах глобалізації та зростання попиту на продукти харчування виникає дилема: як забезпечити економічну вигоду від землекористування і водночас зберегти довкілля та соціальну

стабільність. Надмірна інтенсифікація сільського господарства призводить до деградації ґрунтів, зниження біорізноманіття та екологічних ризиків. У той же час, сучасні економічні теорії вказують на важливість пошуку балансу між рентабельністю та соціально-екологічною відповідальністю¹³.

Раціональне використання земельних ресурсів передбачає збалансовану взаємодію економічних та екологічних чинників. Для наочного відображення цього балансу було побудовано графік, який демонструє зміну економічної вигоди та екологічної стійкості залежно від рівня інтенсивності землекористування (рис. 3).

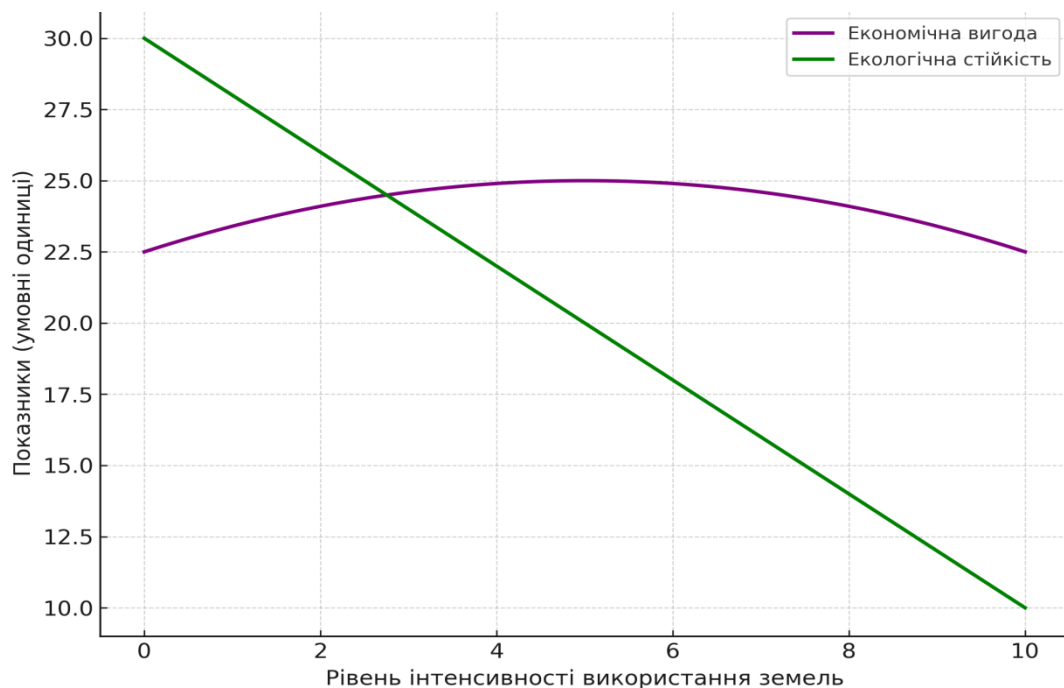

Рис. 3. Баланс економічної вигоди та екологічної відповідальності при різних рівнях інтенсивності використання земельних ресурсів

Джерело: побудовано автором

Як видно з графіка, економічна вигода зростає при помірній інтенсивності використання земель, досягаючи свого максимуму, після чого починає

¹³ Samuelson P. & Nordhaus W. Economics. 20th ed. New York: McGraw-Hill Education. 2021. 371 p.

знижуватися через деградацію ґрунтів. Водночас екологічна стійкість поступово зменшується із збільшенням інтенсивності, що підкреслює необхідність раціонального землекористування для забезпечення сталого розвитку та збереження природних ресурсів.

Раціональне використання земельних ресурсів є ключовою умовою сталого розвитку суспільства, оскільки поєднує економічні, соціальні та екологічні аспекти. Проведений аналіз показав, що:

1. Земельні ресурси мають обмежений та відновлювано-вразливий характер, тому їх надмірна експлуатація без урахування екологічних наслідків призводить до деградації ґрунтів, зниження врожайності та зростання соціально-економічних ризиків.

2. Економічна вигода від землекористування повинна поєднуватися з екологічною доцільністю, адже короткострокові прибутки без інвестицій у збереження родючості ґрунтів у майбутньому спричинять значні збитки для держави та громади.

3. Соціальна відповідальність у сфері землекористування передбачає забезпечення продовольчої безпеки, збереження здоров'я населення, розвиток сільських територій та створення умов для підвищення якості життя.

4. Досягнення балансу між економічними інтересами та екологічними обмеженнями можливе завдяки застосуванню інноваційних технологій у сільському господарстві, впровадженню системи моніторингу та контролю стану земель, а також удосконаленню законодавчо-нормативної бази.

5. У довгостроковій перспективі раціональне використання земельних ресурсів формує основу сталого розвитку, сприяє збереженню природного середовища, підвищенню економічної ефективності аграрного виробництва та забезпеченню гармонійного співіснування суспільства і природи.

Дослідження проблеми раціонального використання земельних ресурсів у контексті поєднання економічної вигоди із соціально-екологічною

відповідальністю є надзвичайно важливим як у теоретичному, так і в практичному вимірі.

Таким чином, раціональне використання земельних ресурсів є не лише питанням економічної ефективності, а й важливим чинником соціально-екологічної стабільності. Лише поєднання відповідального господарювання, дотримання екологічних норм та стратегічного планування здатне забезпечити збереження родючості ґрунтів, підвищення якості життя населення та розвиток сільських територій. Баланс між економічною вигодою та екологічною відповідальністю має стати головним орієнтиром сучасної земельної політики, адже саме він формує основу сталого розвитку держави та майбутнього добробуту наступних поколінь.

Вершигора Валерія Григорівна

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри комп'ютерних систем і технологій,
ПВНЗ «Буковинський університет»

Остафійчук Петро Васильович

аспірант, ПВНЗ «Буковинський університет»

МЕТОДИ ПОКРИТТЯ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМСТВА З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ ДЕФОЛТУ

Анотація. У статті здійснено аналіз поняття «фінансовий ризик» та охарактеризовано ключові етапи процесу управління ризиками з метою недопущення виникнення дефолтних ситуацій. Проведено систематизацію основних видів ризиків, що впливають на фінансову стабільність підприємства. Розкрито природу та сутність фінансових ризиків, а також проаналізовано особливості їх управління. Окрему увагу приділено методам управління ризиками: як внутрішнім, так і зовнішнім. Зазначено, що поряд із традиційними підходами до нейтралізації ризиків, використовуються й альтернативні інструменти зменшення їх негативного впливу. До таких інструментів, зокрема, належать: встановлення вимог до контрагентів щодо надання гарантій, погодження розміру премії за ризик, а також формулювання чіткого переліку форс-мажорних обставин.

Ключові слова: Ризик, фінансовий ризик, управління ризиком, класифікація ризиків, фінансова стійкість.

Динамічні зміни в економічному середовищі та кон'юктурі фінансового ринку значною мірою впливають на економічний розвиток України, що зумовлює тісний взаємозв'язок діяльності підприємств із різними видами фінансових ризиків. Ці ризики виникають як внаслідок внутрішніх особливостей функціонування підприємств, так і через зовнішні чинники, які в сучасних

умовах є нестабільними та важко прогнозованими. Відтак, управлінські рішення мають ухвалюватися з урахуванням прийнятного рівня економічного ризику, шляхів його зниження та недопущення потенційних втрат, які можуть загрожувати фінансовій безпеці підприємства.

Ймовірнісний характер прийняття економічних рішень в умовах ризику потребує застосування спеціалізованих методів аналізу, що дозволяють оцінити вплив ризиків на господарську діяльність. У зв'язку з цим, проблематика аналізу та оцінювання фінансових ризиків набуває особливої актуальності, зокрема в останні роки.

Оскільки саме фінансові ризики є одними з найбільш небезпечних та деструктивних для підприємницької діяльності, зростає потреба у їх глибшому теоретичному опрацюванні, дослідженні природи, класифікації та шляхів ефективного управління ними. Вагомий внесок у вивчення структурних аспектів управління фінансовими ризиками зробили як зарубіжні, так і українські науковці, зокрема: М. І. Бойчик¹, В. Г. Бабенко², В. В. Вітлінський³, Л. В. Дікань⁴, Н. М. Внукова⁵, В. І. Грушко⁶, В. М. Шелудько⁷, Т. А. Говорушко⁸.

Однак постійна зміна економічних умов вимагає подальшого наукового дослідження цієї проблематики. Попри наявність значного наукового доробку, питання вдосконалення механізмів аналізу, оцінки та мінімізації фінансових ризиків залишається відкритим, особливо в умовах фінансово-економічної

¹ Бойчик І.М. Економіка підприємства. – навч. посіб., - вид. 2-е, доп., перероб., - К.: Атіка, 2007, 528 с.

² Бабенко В. Г. Страхування фінансових ризиків як механізм надання гарантій суб'єктам підприємницької діяльності. Суми : Вид-во Укр. акад. банк. справи Нац. банку України, 2013. 21 с.

³ Вітлінський, В.В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 559 с.

⁴ Дікань Л.В. Фінансове забезпечення діяльності підприємства: сутність та джерела / Л.В. Дікань, Ю.О. Голуб // Економіка розвитку. – 2007. – № 3 (43). – С. 65–68.

⁵ Внукова Н. М., Успенко В. І., Временко Л. В. Страхування: теорія та практика : навч.-метод. посібн. Харків : Вид-во «Бурун Книга», 2004. 378 с.

⁶ Грушко В.І., Пилипченко О. І., Пікус Р.В. Управління фінансовими ризиками : навч. посіб. для самост. роботи студ. Київ : КРОК, 2000. 121

⁷ Шелудько В. М. Фінансовий ринок навч. посіб. Київ Знання-Прес, 2013. 535 с.

⁸ Говорушко Т. А. Страхові послуги : навч. посібн.. Київ : Центр навч. літ-ри, 2016. 400 с.

нестабільності, що актуалізує пошук ефективних підходів до управління ризиками на підприємстві.

Актуальність поглиблення теоретичних засад визначення сутності поняття «фінансовий ризик» та розроблення прикладних рекомендацій щодо його зниження на підприємстві є предметом постійної уваги економічної науки. У цьому контексті важливими є погляди вчених, зокрема В. І. Грушка трактує фінансовий ризик як імовірність виникнення збитків. М. І. Бойчик та Н. М. Внукова аналізують фінансові ризики переважно з позиції загрози банкрутства або в межах фінансово-господарських операцій підприємства. У підході В. В. Вітлінського акцент зроблено на першопричинах виникнення ризиків, серед яких виокремлюються природні, соціальні, економічні чинники.

Перевагою проаналізованих наукових підходів до трактування фінансового ризику є комплексне врахування наступних складових:

- характерних ознак фінансових ризиків,
- сфер їх виникнення,
- впливу зовнішніх фінансових взаємовідносин.

Попри те, що більшість визначень підкреслюють негативний вплив фінансових ризиків, не варто ігнорувати ймовірність досягнення позитивних результатів у разі прийняття ризикових рішень. Втім, домінуючу загрозу для суб'єкта господарювання становлять саме негативні наслідки. У зв'язку з цим, у процесі аналізу та оцінювання фінансових ризиків доцільно насамперед звертати увагу на чинники, що можуть деструктивно впливати на фінансовий стан підприємства.

Для забезпечення точності оцінювання фінансових ризиків необхідно чітко ідентифікувати джерела їх виникнення, які поділяються на зовнішні та внутрішні. До основних зовнішніх причин належать:

- нестабільний макроекономічний стан;
- економічна рецесія;
- високий рівень інфляції;

- недосконале державне регулювання облікової ставки;
- загострення конкурентного середовища;
- несприятливі зміни світової кон'юнктури;
- політична нестабільність тощо.

Оскільки зовнішні фактори не підконтрольні підприємству, їхній вплив є особливо ризиковим. Водночас до внутрішніх чинників, які формують фінансові ризики, можна зарахувати:

- зростання витрат підприємства;
- неефективну фінансову політику;
- недосконале управління доходами, витратами та фінансовими результатами.

До зовнішніх економічних чинників, що впливають на фінансові ризики, належать:

- загальне зниження темпів виробництва в державі;
- зростання інфляційного тиску;
- уповільнення обігу грошових коштів;
- часті зміни у податковому законодавстві;
- падіння купівельної спроможності населення.

Серед ринкових чинників ризику виділяються:

- скорочення внутрішнього ринку збуту;
- зниження споживчого попиту;
- збільшення пропозиції товарів-аналогів;
- нестабільність фінансового та валютного ринків;
- низький рівень ліквідності фондового ринку.

Внутрішні фінансові ризики зумовлюються особливостями виробничо-комерційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства. Одним із недоліків багатьох наукових підходів до визначення поняття «фінансовий ризик» є нехтування потенційними позитивними ефектами, які можуть бути досягнуті внаслідок ризикових дій.

Узагальнюючи наявні трактування, можна сформулювати визначення фінансових ризиків як імовірності настання результату, який може мати як позитивний, так і негативний вартісний ефект, обумовлений дією сприятливих або несприятливих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища в процесі господарської діяльності.

Фінансові ризики мають ключове значення в структурі загального ризик-профілю підприємства, оскільки охоплюють більшість аспектів його економічної діяльності. Зростання інтенсивності впливу фінансових ризиків обумовлюється постійною динамікою економічного середовища, розширенням фінансових зв'язків, розвитком новітніх фінансових інструментів і технологій.

Фінансовий ризик вирізняється тим, що безпосередньо впливає на рух грошових потоків та трансформацію структури фінансових активів підприємства. Виникнення будь-якого економічного ризику неминуче супроводжується формуванням фінансового ризику. Крім того, використання методів зниження економічних ризиків змінює не лише рівень, а й структуру фінансових ризиків у діяльності підприємства. Ще однією характерною рисою фінансового ризику є його наявність на всіх етапах функціонування підприємства — від залучення кредитних ресурсів до реалізації продукції, де можливі прояви неплатоспроможності контрагентів.

Таким чином, фінансовий ризик є одним із ключових ризиків, що супроводжують підприємницьку діяльність у ринковій економіці. Він характеризується високим рівнем невизначеності, непередбачуваністю результатів фінансових операцій та ймовірністю як негативних, так і позитивних наслідків. Для ефективного управління фінансовими ризиками необхідно застосовувати комплекс науково обґрунтованих підходів, комбінуючи сучасні методи аналізу та адаптуючи їх до особливостей конкретного підприємства. Важливо, щоб система управління ризиками була прозорою, ефективною, доступною в реалізації та відповідала стратегічним орієнтирам компанії. Подальші дослідження в цій сфері мають бути спрямовані на розробку дієвих

практичних рекомендацій щодо оцінки, зменшення та ефективного регулювання фінансових ризиків.

У сучасних умовах економічної нестабільності ризик-менеджмент набуває особливого значення в системі стратегічного управління підприємством. Результативне управління ризиками включає в себе процеси ідентифікації, оцінки, моніторингу та мінімізації їх впливу⁹. Одним із базових інструментів аналізу є SWOT-аналіз, який дає змогу виявити потенційні загрози та розробити стратегії їх нейтралізації¹⁰. Ефективним також є використання матриці ймовірності та впливу (Probability–Impact Matrix), що дозволяє класифікувати ризики за рівнем критичності та визначити пріоритети для вжиття захисних заходів¹¹.

Зменшити втрати, пов'язані з реалізацією фінансових ризиків, можливо за рахунок страхування, що є одним із найпоширеніших способів зниження ризиків¹². Крім того, застосування фінансових інструментів, зокрема деривативів (форвардів, ф'ючерсів, опціонів), особливо у сфері валютних і товарних операцій, забезпечує ефективне хеджування¹³. Диверсифікація товарного портфеля, ринків збуту та постачальницької бази також сприяє зниженню ризикозалежності підприємства¹⁴.

Значущу роль у системі ризик-менеджменту відіграють внутрішні стандарти та міжнародні нормативи, зокрема ISO. Впровадження системи управління ризиками відповідно до стандарту ISO 31000 дозволяє формалізувати

⁹ Петухова, О.І. Управління ризиками підприємства: теорія, методологія, практика / О.І. Петухова. — К.: Центр учбової літератури, 2020. — 204

¹⁰ Ліпич, Л.І. Стратегічне управління ризиками на підприємстві / Л.І. Ліпич // Економіка і держава. — 2021. — №7. — С. 113–117.

¹¹ Скиба, М.Ю. Інструменти оцінювання ризиків у діяльності підприємств / М.Ю. Скиба // Вісник Хмельницького національного університету. — 2022. — №2(309). — С. 86–91.

¹² Гребешкова, О.Л. Страхування як інструмент управління ризиками / О.Л. Гребешкова // Фінанси України. — 2020. — №5. — С. 130–137.

¹³ Опарін, В.М. Фінансові інструменти хеджування ризиків / В.М. Опарін // Фінансовий простір. — 2021. — №1(41). — С. 64–70.

¹⁴ Дем'яненко, М.Я. Диверсифікація як засіб зниження ризику підприємства / М.Я. Дем'яненко // Агросвіт. — 2022. — №9. — С. 45–49.

процес виявлення, аналізу та мінімізації ризиків¹⁵. Особливої уваги потребує розробка внутрішніх процедур і політик дій у кризових ситуаціях.

Ще одним ефективним інструментом є фінансове резервування — своєрідне самострахування підприємства, яке передбачає створення спеціальних фондів для покриття потенційних втрат. Такий підхід, за висновками багатьох науковців¹⁶, є запорукою фінансової стабільності в умовах невизначеності.

З огляду на цифровізацію бізнес-процесів, доцільним є активне використання ІТ-рішень для управління ризиками. Сучасні цифрові платформи дають змогу оперативно реагувати на зміни, проводити моніторинг ризиків у реальному часі та адаптувати управлінські стратегії до нових викликів¹⁷.

Фінансові ризики становлять одну з найсерйозніших загроз для стабільності та розвитку підприємства, оскільки вони безпосередньо впливають на прибутковість, платоспроможність, ліквідність і капітал. Враховуючи динамічність економічного середовища, особливо в умовах кризових явищ, підприємства повинні впроваджувати практичні заходи для оцінки та мінімізації фінансових ризиків. Нижче подано систематизований перелік таких заходів, зроблений на базі наукових досліджень, описаних в цитованих літературних джерелах. Такими заходами є:

1. Проведення регулярної фінансової діагностики. Згідно такої діагностики рекомендується здійснювати щоквартальний аналіз фінансової звітності із застосуванням наступних інструментів:

- проведення коефіцієнтної діагностики по ліквідності, платоспроможності, рентабельності та оборотності;
- моніторинг та аналіз руху грошових коштів (Cash Flow);
- аналіз точки беззбитковості;

¹⁵ SO 31000:2018. Risk management – Guidelines. — International Organization for Standardization, 2018.

¹⁶ Козак, Ю.Г. Фінансовий менеджмент: підручник / Ю.Г. Козак. — К.: Центр учбової літератури, 2021. — 312 с.

¹⁷ Романенко, О.М. Інформаційні системи моніторингу ризиків / О.М. Романенко // Економічний простір. — 2020. — №153. — С. 93–98. 8.

- проведення фінансового прогнозування з використанням новітніх технологій.

Це дає змогу виявити тенденції фінансової нестабільності на ранніх етапах і вжити превентивних заходів.

2. Ідентифікація основних джерел фінансових ризиків. До ключових джерел належать:

- ризик неплатоспроможності дебіторів (кредитний ризик);
- ризик втрати ліквідності (нестача обігових коштів);
- ризик змін валютного курсу (для експортерів/імпортерів);
- ризик зростання процентних ставок (при наявності кредитів);
- інвестиційний ризик (недоотримання очікуваного доходу від капіталовкладень).

Ідентифікація здійснюється на основі історичних даних, внутрішніх аудиторських звітів та зовнішнього моніторингу ринку.

3. Використання системи рейтингування контрагентів. Для уникнення кредитних ризиків необхідно запровадити систему оцінки платоспроможності контрагентів перед укладанням договорів. Це включає:

- перевірку фінансової звітності;
- оцінку кредитної історії;
- наявність судових процесів чи арбітражних спорів;
- використання відкритих державних реєстрів (наприклад, YouControl).

4. Формування резервів під фінансові ризики. Рекомендується створювати:

- резервний фонд на випадок непередбачених витрат;
- резерв на покриття сумнівної дебіторської заборгованості;
- резерв на коливання валютного курсу (для валютних зобов'язань);
- страхові резерви (для застрахованих ризиків).

Формування резервів має бути передбачено у фінансовій політиці підприємства.

5. *Диверсифікація активів і джерел доходів.* Для зниження залежності від окремих видів діяльності чи ринків рекомендується:

- розширення номенклатури продукції;
- освоєння нових ринків збуту;
- залучення інвесторів із різних галузей;
- розміщення частини коштів у різних валютах або інструментах.

Це дозволяє зменшити ймовірність одночасної втрати усіх джерел прибутку.

6. *Хеджування валютних і процентних ризиків.* Підприємствам, які мають валютні зобов'язання або доходи, слід використовувати інструменти хеджування, зокрема:

- форвардні та ф'ючерсні контракти;
- валютні опціони;
- процентні свопи.

Ці інструменти доцільно використовувати спільно з банківськими консультантами або фінансовими радниками.

7. *Впровадження внутрішньої фінансової політики.* Підприємство повинно мати затверджену фінансову політику, яка включає:

- процедури узгодження кредитних рішень;
- порядок управління заборгованістю;
- ліміти ризику на проекти/департаменти;
- правила інвестування тимчасово вільних коштів.

8. *Використання інформаційних систем управління ризиками.*

Сучасні ERP-системи, такі як SAP, 1С:Підприємство, Microsoft Dynamics, дозволяють:

- автоматизувати фінансовий аналіз;
- формувати прогнозні сценарії (моделювання ризиків);
- контролювати дотримання фінансових лімітів;
- інтегрувати ризик-менеджмент у щоденну операційну діяльність.

9. Підвищення фінансової грамотності керівництва та персоналу.

Рекомендовано проводити тренінги, семінари та внутрішнє навчання з тем:

- управління фінансами;
- оцінка ризиків у проектах;
- основи бюджетування;
- робота з фінансовими інструментами.

Підвищення компетенцій працівників знижує ймовірність управлінських помилок, що призводять до втрат.

Таким чином застосування комплексного підходу до оцінки та мінімізації фінансових ризиків забезпечує стабільність і розвиток підприємства навіть у нестабільному економічному середовищі. Особливо важливо поєднувати кількісні методи аналізу з організаційними заходами та технічними інструментами, адаптованими до специфіки діяльності підприємства.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ**Ковальчук Володимир Юльянович**

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
фундаментальних дисциплін початкової освіти
ДДПУ імені Івана Франка

Кріль Анастасія Володимирівна

здобувач (другого) освітньо-кваліфікаційного рівня
«Магістр»
за спеціальністю 013 Початкова освіта
ДДПУ імені Івана Франка

**ПОЗАУРОЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З МАТЕМАТИКИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ
ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Анотація. У статті досліджено роль позаурочної діяльності з математики як ефективного засобу розвитку пізнавального інтересу учнів початкових класів. Підкреслено, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для формування навчальної мотивації, позитивного ставлення до пізнання та основ логічного мислення. Розкрито особливості організації математичних гуртків, ігор, конкурсів, квестів та проєктної діяльності, які створюють умови для інтеграції знань і практичної діяльності у вільніший, ігровий та творчий формі. Наголошено на значенні позаурочної роботи для подолання негативних стереотипів щодо складності математики та формування інтересу до предмета. Окрему увагу приділено розвитку комунікативних і соціальних навичок учнів у процесі колективної діяльності, що сприяє формуванню позитивного навчального середовища. Зроблено висновок, що позаурочна діяльність із математики є дієвим інструментом не лише для розвитку пізнавального інтересу, а й для становлення ключових компетентностей молодших школярів.

Ключові слова: позашкільна діяльність; початкова школа; пізнавальний інтерес; математика; гуртки; ігрові технології; проєктна діяльність; навчальна мотивація.

Розвиток сучасної освіти в Україні відбувається у руслі компетентнісного підходу, що передбачає формування в учнів не лише знань, а й умінь застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях. У цьому контексті особливої ваги набуває розвиток пізнавального інтересу, адже саме він є рушійною силою навчальної діяльності, стимулює ініціативу та самостійність, формує позитивне ставлення до навчання.

У початковій школі цей процес має вирішальне значення, оскільки саме в молодшому шкільному віці закладаються основи ставлення дитини до пізнання світу, формуються базові навчальні мотиви та життєві цінності. Якщо учень відчуває, що навчання приносить йому радість відкриття, інтерес і задоволення, він охочіше працює не лише на уроках, а й у позаурочний час.

Математика є особливою галуззю знань, яка формує в дітей логічне мислення, уміння аналізувати, узагальнювати, порівнювати та робити висновки. Проте для багатьох учнів цей предмет асоціюється з труднощами та складністю. Подолати ці бар'єри допомагає позаурочна діяльність, адже вона створює умови для навчання у вільнішій, ігровій, творчій та емоційно привабливій формі.

Залучення учнів до математичних гуртків, ігор, конкурсів, квестів, проєктної діяльності сприяє розвитку пізнавального інтересу, відкриває дітям можливість побачити практичну цінність математики у повсякденному житті. Особливо важливим є те, що позаурочна діяльність стимулює співпрацю між учнями, вчить їх працювати в команді, змагатися чесно, підтримувати один одного й радіти спільним успіхам.

Таким чином, актуальність теми дослідження визначається необхідністю пошуку ефективних шляхів формування пізнавального інтересу в учнів початкових класів через організацію позаурочної діяльності з математики.

Теоретичні основи формування пізнавального інтересу посідають центральне місце у психології та педагогіці. Науковці розглядають його як внутрішній мотив навчальної діяльності, що стимулює активне пізнання й самостійність дитини.

Л. Виготський підкреслював значення зони найближчого розвитку: пізнавальний інтерес виникає тоді, коли завдання є доступним, але водночас дещо перевищує наявний рівень знань учня.

В. Сухомлинський наголошував, що інтерес дитини до навчання формується через позитивні емоції, успіх у подоланні труднощів і відчуття радості відкриття.

О. Савченко розглядає інтерес як стійке особистісне утворення, що розвивається завдяки створенню педагогічних ситуацій, які викликають здивування, дослідницький пошук та творче мислення.

Психолого-педагогічні дослідження свідчать: у молодших школярів інтерес виникає передусім у діяльності, яка має ігровий або змагальний характер, дозволяє діяти самостійно, співпрацювати з однолітками, отримувати емоційне задоволення. Відтак позаурочна діяльність з математики створює умови для оптимального поєднання навчальних і виховних функцій, сприяючи розвитку внутрішньої мотивації до навчання.

Таким чином, теоретичною основою формування пізнавального інтересу є: поєднання пізнавальної та ігрової діяльності; створення ситуацій успіху; стимулювання творчості та дослідницького пошуку; інтеграція знань у реальне життя учня.

Щодо практичного значення позаурочної діяльності з математики, то вона має багатовимірне значення для особистісного та інтелектуального розвитку

¹ Виготський Л. С. (2005). Психологія розвитку дитини. Київ: Вища школа.

² Державний стандарт початкової освіти. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87.

³ Козак Л. (2020) Математичні ігри в початковій школі. Львів: Світ.

⁴ Концепція Нової української школи. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2016. – 34 с.

молодших школярів. Сприяє не лише поглибленню знань, але й формуванню ціннісного ставлення до навчання.

1. Розвиток пізнавальної активності

Учні отримують можливість пізнавати математику через цікаві ситуації, ігри, проєкти.

Зростає готовність брати участь у нових видах діяльності, долати труднощі.

2. Формування навчальної мотивації

Дитина починає розуміти практичну цінність математичних знань у повсякденному житті.

Змагання, квести, гуртки створюють атмосферу успіху та зацікавленості.

3. Розвиток ключових компетентностей

Комунікативних (робота в групах, презентація результатів);

Інформаційних (використання цифрових інструментів і ресурсів);

Соціальних і громадянських (відповідальність, взаємодопомога, здорове суперництво).

4. Підвищення якості знань

Завдяки повторенню та закріпленню в неформальній обстановці діти легше засвоюють математичні поняття.

Формуються стійкі міжпредметні зв'язки, особливо з природознавством та інформатикою.

5. Виявлення та розвиток здібностей учнів

Позаурочна діяльність допомагає вчителю виявити дітей з математичними здібностями, створити для них додаткові умови розвитку (участь у конкурсах «Кенгуру», «Бобер» тощо).

Учні мають змогу проявити свої таланти у творчих завданнях (математичний сторітелінг, складання казок, малюнків, задач).

⁵ Підласий, І. П. (2017). Педагогіка: новий курс. – Київ: Освіта.

⁶ Поляков, В. Г. (2018). Позакласна робота з математики в початковій школі. Початкова школа, № 6, с. 22–26.

⁷ Савченко О. Я. (2019). Сучасний урок у початковій школі. Київ: Освіта.

⁸ Савченко, О. Я. (2019). Дидактика початкової освіти. Київ: Генеза.

6. Емоційно-виховний ефект

Заняття у формі свят, ігор чи квестів формують позитивне ставлення до математики.

Діти вчаться співпрацювати, підтримувати однокласників, радіти спільним перемогам.

Отже, практичне значення позаурочної діяльності виходить за межі «додаткового навчання»: вона перетворюється на інтегративний засіб розвитку особистості дитини, її творчості, самостійності та життєвих компетентностей.

Приклади математичних завдань для позаурочної роботи

1. Ігрові завдання

Гра «Математичний футбол»

Клас ділиться на дві команди. Учитель задає приклади на обчислення (наприклад, множення двоцифрових чисел або задачі на логіку). За правильну відповідь команда «просуває м'яч» до воріт суперника. Перемагає та команда, яка заб'є більше «голів».

Гра «Математичне доміно»

Картки з прикладами та результатами роздаються дітям. Потрібно знайти відповідність: приклад – правильний результат. Виграє той, хто першим складе своє «доміно».

2. Логічні задачі

«Таємниче число»

«Я загадав число. Якщо його помножити на 3, додати 15 і поділити на 6, то вийде 10. Яке число я загадав?»

«Курчата і каченята»

У дворі бігало 10 голів та 28 ніг. Скільки серед них було курчат і скільки каченят?

⁹ Сухомлинський В. О. (1977). Серце віддаю дітям. Київ: Радянська школа.

¹⁰ Хоружа, Л. Л. (2020). Розвиток пізнавального інтересу молодших школярів у процесі вивчення математики. Молодь і ринок, № 3(182), с. 65–69.

¹¹ Чирва, Г. І. (2019). Ігрові технології у навчанні математики в початковій школі. Початкова освіта, № 11, с. 18–21.

«Сусіди по партах»

У класі сидить 5 учнів. Відомо, що Петро сидить праворуч від Іванка, а Марійка — між Петром і Софією. Складіть схему розташування учнів.

3. Квестові завдання

(Квест «Скарби Математики»)

Завдання 1: «Ключ до скрині»

Щоб відкрити скриню, треба розв'язати приклад:

$$(36:6)+(45:9)\times 2=?$$

Відповідь = код для замка.

Завдання 2: «Шлях крізь лабіринт»

Учні мають пройти лабіринт, рухаючись лише за правильно розв'язаними прикладами (на карті позначені клітинки з прикладами, помилки ведуть у «глухий кут»).

Завдання 3: «Математична загадка від Чарівника»

«Я задумав число. Якщо його подвоїти і відняти 6, отримаєш 14. Яке число я задумав?»

4. Завдання з елементами проєктної діяльності

«Математика в архітектурі»

Учням пропонується знайти й сфотографувати у своєму місті приклади геометричних фігур (арки – півколо, вікна – прямокутники, дахи – трикутники). Результати оформити у вигляді колажу чи презентації.

«Математика на кухні»

Під час приготування страви діти разом із батьками обчислюють пропорції (наприклад, якщо рецепт на 4 порції, скільки продуктів потрібно для 6 порцій).

5. Приклад інтегрованого завдання (математика + література)

Скласти математичну казку: герої казки мають подолати перепони, розв'язуючи приклади (дракон пускає 24 вогняні кулі по 6 за раз – скільки разів він дихнув?; у замку 36 вікон, на кожному поверсі по 9 – скільки поверхів?).

Сучасна позаурочна діяльність неможлива без цифрових інструментів. Популярними є платформи LearningApps, Wordwall, Kahoot, Classtime, що дозволяють проводити інтерактивні ігри та онлайн-змагання. Це особливо актуально в умовах дистанційного чи змішаного навчання.

Практичні приклади з українських шкіл

Київська школа № 25: гурток «Математичні дослідження» – учні виконують спостереження за природними явищами й обчислюють середню температуру, швидкість росту рослин тощо.

Львівська школа «Нова освіта»: інтегровані квести з математики та природознавства («Таємниці лісу», «Мандрівка в космос»).

Чернігівська початкова школа № 12: використання LEGO-конструкторів на позаурочних заняттях з математики для розвитку просторового мислення.

Висновки

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що позаурочна діяльність з математики є одним із найважливіших чинників розвитку пізнавального інтересу молодших школярів. Вона дозволяє подолати обмеженість традиційного уроку, створюючи сприятливі умови для творчої, ігрової та дослідницької діяльності дітей.

Теоретичний аналіз засвідчив, що пізнавальний інтерес формується в умовах, коли навчання поєднує доступність і новизну, коли воно має особистісний сенс для дитини, супроводжується позитивними емоціями та дає змогу відчувати радість пізнання.

Позаурочна діяльність створює середовище, де учні можуть реалізувати ці умови: брати участь у математичних іграх, квестах, конкурсах, гуртках, виконувати міні-проекти.

¹² Digital Learning Tools for Primary Education. OECD, 2021.

¹³ Skemp, R. R. (1987). The Psychology of Learning Mathematics. London: Lawrence Erlbaum Associates

Практичне значення полягає у розвитку ключових компетентностей: уміння вчитися, комунікативної, інформаційної, соціальної. Учні опановують навички співпраці, критичного мислення, творчого пошуку.

Завдяки позаурочній діяльності підвищується якість знань з математики, розширюється освітній простір школяра, формується його стійка навчальна мотивація.

Особливу цінність має те, що позаурочна діяльність допомагає виявляти та підтримувати обдарованих дітей, створюючи умови для їх подальшого інтелектуального розвитку.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні впливу цифрових освітніх ресурсів на організацію позаурочної діяльності, а також у розробці інтегрованих моделей (STEM-підходів), де математика органічно поєднується з іншими предметними галузями.

Таким чином, позаурочна діяльність є потужним педагогічним інструментом, що сприяє розвитку пізнавальної активності та формуванню позитивного ставлення учнів початкових класів до математики як цікавої, потрібної та життєво значущої науки.

Пакулова Тетяна Василівна

старший викладач кафедри мовної підготовки

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. В науковій статті досліджується роль педагогіки у формуванні мовної компетенції майбутнього державного службовця, актуальні проблеми ефективної комунікативної діяльності, а також теоретико-методичні особливості оновлення підходів до професійної підготовки кадрів державної служби України.

Ключові слова: державний службовець, педагогіка, управління, мовна компетентність, мова, комунікативна діяльність.

Сучасний ринок праці, реформи в галузі державного управління висувають підвищені вимоги до якості та рівня професійної підготовки фахівців означеної галузі. Простежується необхідність держави в компетентних фахівцях, що здатні ефективно застосовувати свої знання та навички у різних сферах, включаючи систему державної служби України.

В умовах прогресивного розвитку суспільства, зміни форм господарювання та активних трансформаційних процесів, а також пошуку нових засад співпраці та взаєморозуміння між владою і громадянами¹, зростає актуальність забезпечення належної комунікації між представниками органів державної влади та суспільством.

У зв'язку з активізацією реформи державного управління в Україні, зростають вимоги до професіоналізму посадових осіб органів державної влади. Сьогодні від них вимагається бути активними суб'єктами владної (публічно-

¹ Шевченко С. Оцінювання якості вищої освіти в контексті приєднання України до Болонського процесу. Вища школа. – 2008. – № 11. – С. 14 – 23.

владної) діяльності, володіння високим рівнем мовної та комунікативної компетенції. Означена компетенція є важливою складовою професійної майстерності, оскільки надає змогу ефективно та належним чином вирішувати управлінські завдання в умовах суспільного життя, що постійно змінюється та має характер транспарентності й інформаційної відкритості до громадян.

Розробка та впровадження заходів із забезпечення належної мовної компетенції державних службовців є ключовим напрямом мовних реформ в Україні, адже мовні реформи – це сукупність державних дій, спрямованих на оптимізацію функціонального статусу мови в суспільстві. Значимість такого напрямку полягає в тому, що державні службовці, зважаючи на публічний характер їхньої професійної діяльності та наявність владних (публічно-владних) повноважень, одночасно виступають представниками державної мовної політики та слугують інструментом для її подальшої реалізації.

Мовна компетенція є однією зі складових комунікативної компетенції. На думку Л.Козлової, мовна компетенція – це засвоєння, усвідомлення мовних норм, що склалися історично в фонетиці, лексиці, граматиці, орфоепії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності в процесі використання певної мови².

Інший вітчизняний науковець О.Козієвська зазначає, що мовна компетенція – це інтегративне явище, що охоплює цілу низку спеціальних здібностей, знань, умінь, навичок, стратегій і тактик мовної поведінки, установок для успішного здійснення мовленнєвої діяльності в конкретних умовах спілкування. Цей вид компетенції властивий високоосвіченій, культурній людині, сформованій особистості³.

На нашу думку, у загальному вигляді, мовна компетенція – це вміння особи ефективно користуватися мовою, дотримуючись усіх чинних норм та стандартів

² Kozlova, L., & Kapustyna, N. Peculiarities of forming the communicative competencies and skills in civil servants and servants of local self-government: theoretical aspects. *Public Administration and Regional Development*. 2019. (4). С.356-378. DOI:<https://doi.org/10.34132/pard2019.04.07>

³ Козієвська, О. І. Особливості формування культури мовлення у професійній діяльності державних службовців. Автореф. дис.... кандидата наук з державного управління. 2003. 20 с.

конкретного мовного середовища. Однак, для державних службовців це поняття виходить за рамки лише граматичної правильності та простого розуміння. Воно також охоплює здатність до адекватної комунікативної діяльності з різними цільовими аудиторіями, такими як громадяни, колеги по службі та стейкхолдери.

Формування мовної компетенції будь-якої особи, включно з державними службовцями, вимагає дотримання певних педагогічних умов. Умова – це те, від чого залежить суттєвий компонент комплексу об'єктів, наявності якого з необхідністю слідує дане явище⁴. Здебільшого умови трактуються як зовнішній чинник, що впливає на формування певного явища. Сукупність таких специфічних умов формує середовище, у якому відбувається зазначене явище, і яке визначає ключові особливості дії законів природи та суспільства.

За даними дослідження Г.Гамової та Л.Загребельної, при формуванні мовної компетенції мають відбуватися два процеси, а саме:

- 1) осмислення та перетворення мовного досвіду під впливом набутого знання про мову;
- 2) наповнення та конкретизація знань про мову матеріалом мовного досвіду.

Дані мовного досвіду та знання про мову є підсистемами мовної компетенції. Крім того, у кожній з них, навіть до початку їх взаємодії у навчанні, є інша складова⁵.

Зарубіжні автори, розглядаючи проблему формування мовної компетенції, виділяють такі важливі умови цього процесу: усвідомлення важливості вивчення мови; індивідуальні особливості (не повинно бути жодних психологічних та біологічних обмежень, учень повинен вміти бути відкритим, впливати на соціальні умови); індивідуальні відмінності у здібностях (рівень інтелекту, стиль

⁴ Симонян В.В., Гайда І.Б. Педагогічна умова формування педагогічної майстерності викладання фахової дисципліни за спеціальністю 025 «Музичне мистецтво». Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення. 2023. С.144-146

⁵ Гамова Г. І., Загребельна Л.С. Акмеологічні підходи до оптимізації комунікативної й мовної компетенції публічних управлінців. Видано за рішенням Вченої ради Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, протокол № 4/271-3 від 19 березня 2021 р. с. 256.

навчання, здатність розрізняти звуки, пам'ять, групове чи індивідуальне навчання, «відчуття» граматичних елементів та ін.); фактор часу (чим більше часу йде на вивчення мови, тим кращий результат); здатність до синтезу та аналізу та ін⁶.

Викладаючи свою позицію на вирішення проблеми формування мовної компетенції, деякі вчені припускають, що володіння будь-якою мовою не зводиться до знання всіх слів цієї мови, вони зазначають, що знання слів рідною мовою завжди обмежено поставленими кордонами та ніколи не буває достатнім⁷. Вчені стверджують, що мовна компетентність формується, коли людина досягає двох основних цілей: по-перше, вона засвоює звукову систему мови (тобто здатна реально розуміти вимову і правильно відтворювати звуки для спілкування), навіть при умові обмеженого запасу слів; по-друге, мовні структури починають використовуватися нею автоматично (рідше - мимоволі).

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, очевидним є те, що формування мовної компетентності є складним і багатогранним процесом, успішна реалізація якого нерозривно залежить від дотримання конкретних освітньо-педагогічних умов. Така взаємозалежність стає нарізним каменем в контексті підготовки майбутніх державних службовців.

Ключовий висновок полягає в тому, що набуття мовної компетенції для фахівців в галузі сучасного державного управління не є пасивним накопиченням знань. Натомість, це активна пізнавальна (освітня, наукова) діяльність, яка вимагає забезпечення цілеспрямованої організації процесу навчання. Іншими словами, мовна майстерність фахівця в галузі державного управління не виникає стихійно, а формується в конкретному середовищі, спеціально створеному для ефективного засвоєння як лінгвістичних структур, так і комунікативних навичок.

⁶ Jabbarov, Ulugbek. Individual Psychological Characteristics Of Students In Teaching Foreign Language Sciences. Journal of Foreign Languages and Linguistics 2020. С. 38-42.

⁷ Abrams, Z., Schiestl, S. B. Using Authentic Materials to Teach Varieties of German : Reflections on a Pedagogical Experiment. Die Unterrichtspraxis. Teaching German. 2017. Vol. 50, Issue 2. P. 136-150

Винницька Наталія Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
фундаментальних дисциплін початкової освіти
ДДПУ імені Івана Франка

Фізер Мар'яна Михайлівна

здобувач (другого) освітньо-кваліфікаційного рівня
«Магістр»
за спеціальністю 013 Початкова освіта
ДДПУ імені Івана Франка

МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ОДИН З МЕТОДІВ РОЗВИТКУ ПРОСТОРОВОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Анотація. У статті розглянуто педагогічні можливості моделювання для розвитку просторового мислення учнів початкової школи на уроках інформатики. Визначено сутність просторового мислення як складної інтегральної якості особистості, що включає здатність до візуалізації, уявного перетворення об'єктів, орієнтації у просторі та аналітичного мислення. Проаналізовано психолого-педагогічні підходи до його розвитку. Показано, що метод моделювання забезпечує ефективне поєднання наочності та діяльнісного підходу, дозволяє здійснювати інтеграцію інформатики з математикою, технологіями та мистецтвом. Окреслено приклади практичних завдань і цифрових інструментів (Scratch, GeoGebra, Minecraft Education, LEGO Education), які сприяють формуванню просторових уявлень. Доведено, що моделювання виступає дієвим засобом розвитку ключових компетентностей молодших школярів у контексті реалізації Концепції Нової української школи.

Ключові слова: просторове мислення; моделювання; інформатика; початкова школа; STEM-освіта; цифрові інструменти.

Система сучасної освіти в Україні орієнтується на формування в учнів ключових і наскрізних компетентностей, передбачених Концепцією Нової української школи. Одним із таких умінь є просторове мислення, розвиток якого є необхідною умовою успішного оволодіння математикою, інформатикою, інженерними та технологічними дисциплінами.

Молодший шкільний вік – сенситивний період для розвитку уяви, мислення та пізнавальної активності. Саме в цей час діти активно формують здатність бачити й відтворювати просторові відношення, уявляти об'єкти в різних площинах, здійснювати мисленнєві операції аналізу, синтезу, порівняння. Недостатній розвиток просторового мислення у цьому віці може негативно позначитися на подальшому навчанні, особливо з предметів природничо-математичного циклу.

Одним із найефективніших методів для розвитку просторового мислення є моделювання – створення учнем матеріальної або віртуальної моделі об'єкта з метою його вивчення.

Теоретичні засади розвитку просторового мислення розглядали такі науковці, як Ж. Піаже, Л. Виготський, Дж. Гілфорд. Вони підкреслювали, що просторове мислення розвивається поступово: від практичних маніпуляцій з предметами до складних уявних операцій з просторовими образами. Воно включає:

- ✓ здатність уявляти просторові відношення;
- ✓ уміння здійснювати уявні перетворення об'єктів;
- ✓ навички орієнтації у дво- та тривимірному просторі;
- ✓ аналітико-синтетичні здібності.

У педагогіці просторове мислення розглядається як основа для розвитку алгоритмічного, логічного та критичного мислення.

¹ Концепція Нової української школи. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2016. 34 с.

² Державний стандарт початкової освіти. – Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87.

Моделювання – це створення умовного образу об’єкта (схеми, креслення, алгоритму, 3D-моделі) для його дослідження. Для молодших школярів воно виступає способом унаочнення, пізнання та творчої діяльності.

Основними перевагами моделювання є:

- ✓ наочність і зрозумілість складних процесів;
- ✓ розвиток мислення через практичні дії;
- ✓ інтеграція інформатики з іншими предметами (математика, технології, образотворче мистецтво);
- ✓ підвищення мотивації до навчання.

Приклади реалізації моделювання на уроках інформатики

Графічні редактори (Paint, Tux Paint): створення орнаментів, симетричних малюнків, які формують розуміння площинних відношень.

Scratch, Blockly: учні моделюють рух об’єктів на координатній площині, створюють алгоритми пересування персонажів.

GeoGebra, Mathigon Polypad: побудова геометричних фігур, візуалізація їх трансформацій (обертання, віддзеркалення).

Minecraft Education: проєктування архітектурних споруд у віртуальному середовищі, робота з тривимірними об’єктами.

LEGO Education, 3D-конструктори: створення моделей машин, роботів, які допомагають усвідомити співвідношення деталей та їх функцій.

Розвиток просторового мислення через інтегровані завдання на уроках інформатики, також можна організувати міжпредметні завдання:

створення схеми родинного дерева (інформатика + природознавство);

побудова орнаментів за допомогою симетрії (інформатика + образотворче мистецтво).

Деякі вправи, які можна застосовувати на уроці інформатики для розвитку просторового мислення.

³ Piaget, J. (1972). The Psychology of the Child. New York: Basic Books.

⁴ Савченко, О. Я. (2019). Дидактика початкової освіти. – Київ: Генеза.

Вправа 1. «Мандрівка лабіринтом у Scratch»

Завдання: Учні створюють простий лабіринт у Scratch та програмують рух персонажа.

Мета: навчитися орієнтуватися у просторі, планувати маршрут, розвивати логічне мислення.

Просторові навички: визначення координат, розуміння напрямків («вгору/вниз/вліво/вправо»).

Рефлексія: учні порівнюють різні маршрути і визначають найкоротший.

Вправа 2. «Будівельники 3D-фігур у Tinkercad»

Завдання: створити прості 3D-моделі (будинок, куб, вежу) у середовищі Tinkercad.

Мета: показати практичне застосування моделювання у житті, сформувати базове уявлення про 3D-простір.

Просторові навички: робота з осями X, Y, Z; уявлення про об'ємні фігури.

Рефлексія: учні діляться своїми моделями і пояснюють, чому вибрали саме таку форму.

Вправа 3. «Математичний міст у GeoGebra»

Завдання: змодельовати міст за допомогою відрізків, дуг і точок.

Мета: інтегрувати інформатику з математикою, розвивати вміння бачити геометричні об'єкти у реальному світі.

Просторові навички: співвідношення між формою та функцією; аналіз симетрії.

Рефлексія: учні пояснюють, як би виглядав міст у реальному житті.

Вправа 4. «Космічний квест із координатами»

Завдання: діти отримують карту «зоряного неба» з координатами та мають запрограмувати політ ракети до планет.

⁵ Морзе, Н. В., Барна, О. В., Глазунова, О. Г. (2020). Інформатика в початковій школі: методика навчання. Київ: Університет «Україна».

⁶ Хоружа, Л. Л. (2021). Формування просторового мислення учнів у процесі STEM-навчання. Молодь і ринок, № 2(186), с. 44–49.

Мета: закріпити розуміння координатної площини.

Просторові навички: орієнтація на площині, планування шляху.

Рефлексія: учні обговорюють, чому важливо правильно рахувати «відстань» у космосі.

Вправа 5. «LEGO-робот у класі» (за наявності конструкторів LEGO Education)

Завдання: запрограмувати рух LEGO-робота по заданій траєкторії (квадрат, трикутник, коло).

Мета: поєднати моделювання з реальними діями.

Просторові навички: уявлення про траєкторію, кут повороту, симетрію.

Рефлексія: учні обговорюють, як би рухався робот у реальному середовищі.

Такі завдання сприяють розвитку міжпредметних зв'язків і формуванню дослідницьких умінь.

Висновок.

Моделювання як педагогічний метод є ефективним засобом розвитку просторового мислення учнів початкових класів. Цей метод дозволяє поєднувати навчальні знання з практичною діяльністю та стимулює активне пізнання через досвід і експерименти. Завдяки моделюванню учні не лише розуміють, як об'єкти взаємодіють у просторі, а й навчаються прогнозувати наслідки своїх дій, аналізувати процеси та робити висновки.

Розвиток ключових компетентностей відбувається у процесі використання моделювання на уроках інформатики, сприяє формуванню критичного, логічного та алгоритмічного мислення, творчих і комунікативних умінь. Учні вчаться аналізувати, порівнювати та синтезувати інформацію, що забезпечує

⁷ Papert, S. (1993). *Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas*. New York: Basic Books.

⁸ Scratch Foundation. (2022). *Creative Computing with Scratch*. Retrieved from: <https://scratch.mit.edu>

⁹ GeoGebra Team. (2022). *GeoGebra for Primary Education*. Retrieved from: <https://www.geogebra.org>

¹⁰ LEGO Education. (2021). *Learning through Play: Using LEGO for STEM and Spatial Thinking*. Billund: LEGO Foundation.

глибше засвоєння навчального матеріалу та підготовку до навчання у середній та старшій школі, та до майбутньої професійної діяльності.

Інтеграція знань: метод моделювання дозволяє реалізовувати міжпредметні зв'язки (інформатика + математика + технології + образотворче мистецтво), що сприяє формуванню комплексного розуміння явищ і процесів. Учні розвивають здатність застосовувати знання у різних контекстах і ситуаціях, що є однією з головних цілей сучасної освіти.

Використання цифрових інструментів: середовища для моделювання, такі як Scratch, GeoGebra, Tinkercad, Minecraft Education та LEGO Education, забезпечують можливість візуалізації та практичної реалізації просторових моделей. Ці інструменти сприяють підвищенню мотивації учнів, залученню їх до навчального процесу та розвитку цифрових компетентностей.

Моделювання стимулює співпрацю між учнями, розвиток командної роботи, обговорення результатів та презентування власних моделей. Такий підхід формує позитивне ставлення до навчання, розвиває пізнавальну активність та ініціативність.

Щодо перспективи подальшого розвитку, то ефективне використання моделювання вимагає системного підходу – розробки методичних рекомендацій, диференційованих завдань для різного рівня підготовки учнів та інтеграції цифрових і традиційних засобів. Подальші дослідження можуть зосереджуватися на оцінюванні ефективності конкретних вправ і кейсів, а також на пошуку оптимальних шляхів поєднання моделювання з іншими методами розвитку просторового мислення.

Декусар Ганна Геннадіївна

старший викладач кафедри мовної підготовки

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ПРО ДЕЯКІ ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ СТИМУЛЯЦІЇ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. В науковій статті досліджуються педагогічні засоби та особливості стимуляції мотивації до навчання здобувачів вищої освіти, теоретико-прикладні механізми означеного процесу, а також надаються методичні рекомендації щодо збільшення внутрішньої мотивації в процесі навчальної діяльності.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, мотивація, освіта, компетентність, професійне становлення, розвиток.

Мотивація до навчання є одним із ключових чинників, що визначають успішність та якість освіти здобувачів у системі вищої школи в Україні. В сучасному освітньому середовищі, де від фахівців вимагається постійне самовдосконалення, гнучкість, варіативність та здатність до швидкої адаптації в мінливих умовах, завдання формування та підтримки стійкої внутрішньої мотивації здобувачів вищої освіти набуває значної актуальності.

Традиційні підходи, орієнтовані переважно на підтримку зовнішніх стимулів у формі оцінювання та санкцій, досить часто виявляються недостатньо ефективними для формування компетентного, ініціативного та відповідального спеціаліста.

З огляду на означене, актуальність наукового дослідження зосереджується на пошуку та систематизації ефективних педагогічних засобів та методик, які здатні трансформувати освітній процес, перевівши його з площини «передачі знань» у форму активного пізнання, саморозвитку та професійного становлення майбутнього випускника закладу вищої освіти.

Питанням наукового дослідження мотивації до навчання здобувачів вищої освіти займалася велика провідних науковців України та світу, зокрема такі: А. Квятковська¹, З. Ржевська-Штефан², В. Носатова³, Ю. Бондарчук⁴, С. Кузікова⁵ та інші, що підтверджує актуальність обраної теми наукового дослідження.

На нашу думку, ефективні педагогічні засоби стимуляції мотивації до навчання мають ґрунтуватися на особистісно-орієнтованому підході, враховувати соціально-психологічні потреби здобувачів вищої освіти у самостійності, компетентності та соціальній значущості їхньої діяльності, а також максимально наближати навчальний процес до реальних майбутньої професійної діяльності.

Мотивація до навчання є однією з важливих складових функціонування успішної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти та чинником, що визначає якість та варіативність їхньої професійної підготовки. В контексті сучасних вимог до фахівців з вищою освітою, які мають бути здатними до саморозвитку, критичного мислення та безперервного навчання протягом життя, завдання стимулювання та підтримки високого рівня внутрішньої мотивації набуває особливої актуальності та значення для науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України. Педагогічні засоби стимуляції мотивації не

¹ Peculiarities of learning motivation of students of pre-professional and higher educational institutions in the conditions of modern military conflicts / A. O. Kviatkovska та ін. *Innovate pedagogy*. 2022. Т. 1, № 49. С. 177–182. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/49.1.36> (дата звернення: 27.09.2025).

² Ржевська-Штефан З. Особливості мотивації студентів-першокурсників в умовах дистанційного карантинного навчання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2021. С. 80–89. URL: [https://doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2021.14\(59\).09](https://doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2021.14(59).09) (дата звернення: 27.09.2025).

³ Nosatova V. Formation of motivation for independent learning as a factor in the success of student learning at the university. *New collegium*. 2021. Т. 1, № 103. С. 105–108. URL: <https://doi.org/10.30837/nc.2021.1.105> (дата звернення: 27.09.2025).

⁴ Bondarchuk J. A. Innovative strategies for teaching foreign languages to students analysing motivational factors and effective approaches. *Academic studies. series “pedagogy”*. 2024. № 2. С. 3–11. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2024.2.1> (дата звернення: 27.09.2025).

⁵ Кузікова С. Б., Пухно С. В. Особливості мотивації навчання студентів педагогічних спеціальностей закладу вищої освіти. *Слобожанський науковий вісник. серія: психологія*. 2024. № 1. С. 90–94. URL: <https://doi.org/10.32782/psyspu/2024.1.16> (дата звернення: 27.09.2025).

обмежуються лише традиційними методами, а вимагають застосування інноваційних, особистісно-орієнтованих та практичних підходів, що враховують психолого-педагогічні особливості дорослої людини та специфіку університетського освітньо-наукового середовища.

Окрім того, зміст навчання має відповідати потребам здобувачів і відповідати їхнім вимогам. Студентів можна мотивувати, коли вони набувають упевненості завдяки успішному виконанню завдань^{6/7}.

Одним із фундаментальних педагогічних засобів є створення проблемних та дослідницьких ситуацій, які спонукають здобувачів вищої освіти до активної пошукової діяльності, а не лише до пасивного засвоєння інформації, що надається науково-педагогічним працівником.

Важливим є й залучення здобувачів до проєктної діяльності, що імітує реальні професійні завдання та виклики й дозволяє студентам усвідомити практичну значущість навчального матеріалу, його наочність, а також належним чином формує внутрішню потребу в його опануванні та забезпечує відчуття власної компетентності й успіху. Важливо, щоб тематика проєктів та досліджень відповідали інтересам та кар'єрним амбіціям здобувачів освіти, оскільки саме це безпосередньо підвищує їхню зацікавленість та дозволяє більш якісно виконати поставлене завдання.

Наступним важливим засобом виступає впровадження інтерактивних та ігрових методів навчання. До прикладу ділові та рольові ігри, активні симуляції та кейс-методи. Означені форми колективної роботи сприяють не тільки кращому засвоєнню інформації, але й розвитку комунікативних компетентностей, поглибленню навичок командної роботи та прийняття рішень, що є важливим для ефективного здійснення майбутньої професійної діяльності.

⁶ Саган О. В., Блах В. С. Вплив електронних освітніх ресурсів на рівень мотивації до навчання здобувачів вищої освіти. *Collection of research papers pedagogical sciences*. 2024. № 105. С. 26–34. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2024-105-4> (дата звернення: 27.09.2025).

⁷ Антонюк О. Використання освітнього коучингу для зменшення навчального стресу та посилення академічної мотивації студентів під час війни: теоретичний аспект. *Ukrainian educational journal*. 2022. № 3. С. 44–54. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-44-54> (дата звернення: 27.09.2025).

Спираючись на думку Н. Дідик⁸, Л. Маланчука, С. Грабчака та С. Маланчука, можна стверджувати, що позитивний досвід навчання формується в результаті умілого поєднання різних способів упорядкованої викладацької роботи й організації навчально-пізнавальної діяльності студентів щодо розв'язання окреслених завдань⁹.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема віртуальних лабораторій, онлайн-ресурсів та мультимедійних презентацій, дозволяє зробити навчальний контент більш наочним, динамічним та емоційно забарвленим, що також є ефективним мотиваційним фактором для здобувачів вищої освіти¹⁰.

Провідну роль відіграє особистість науково-педагогічного працівника та якість освітньо-педагогічної (освітологічної) взаємодії. Викладач має виступати як ментор та коуч, демонструючи високу внутрішню мотивацію до своєї дисципліни та підтримуючи атмосферу довіри й психологічної безпеки в навчальній аудиторії. Окрім того, надання конструктивного зворотного зв'язку, що фокусується на прогресі та зусиллях здобувача вищої освіти, а не лише на оцінці, допомагає подолати страх помилки та формує педагогічну установку на зростання та заохочення. Мотивація до самостійної постановки цілей, самоосвіти та саморозвитку, а також делегування студентам певних функцій у навчальному процесі також додатково посилює їхню автономію та відповідальність за власне навчання¹¹.

⁸ Дідик Н. В. Інтерактивні технології навчання і формування клінічного мислення у студентів молод-ших курсів медичного вузу. Вісник Вінницького національного медичного університету. – 2016. – № 2, т. 20. – С. 474–477.

⁹ Маланчук Л. М., Грабчак С. О., Маланчук С. Л. Інтеграція новітніх форм та методів навчання у медичних закладах вищої освіти з прикладами реального застосування. Медична освіта. 2024. № 1. С. 92–98. URL: <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2024.1.14586> (дата звернення: 27.09.2025).

¹⁰ Краснопольський В.Е. Активізація пізнавальної діяльності учнів засобами комп'ютерної техніки (на матеріалі викладання англійської мови). Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / В.Е. Краснопольський. Луган. Держ. Пед. ун-т імені Т.Г. Шевченка. Луганськ, 2000. 20 с.

¹¹ Pakulova T.V. Digital education: for and against. Мова і право: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 27 жовт. 2021 р.). Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 63–64

Таким чином, ефективна стимуляція мотивації до навчання здобувачів вищої освіти вимагає комплексного та імерсивного підходу, що поєднує практичну орієнтованість, інтерактивність, застосування кейс-методів та особистісно-орієнтовану підтримку. Застосування означених педагогічних засобів забезпечує перехід від зовнішньої до внутрішньої мотивації, що є важливим структурним елементом успіху в сучасному освітньому та професійному просторі.

Винницька Наталія Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
фундаментальних дисциплін початкової освіти
ДДПУ імені Івана Франка

Копоть Марта Олексіївна

здобувач (другого) освітньо-кваліфікаційного рівня
«Магістр»
за спеціальністю 013 Початкова освіта
ДДПУ імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ STEM-ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто особливості формування дослідницьких умінь учнів початкових класів в умовах STEM-освіти. Обґрунтовано актуальність теми у контексті реалізації Концепції Нової української школи та викликів сучасного інформаційного суспільства. Показано, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку пізнавальної активності, експериментаторських навичок та здатності аналізувати результати. Акцентовано увагу на основних етапах формування дослідницьких умінь: постановка запитань і формулювання гіпотез, планування експериментів, збір і аналіз даних, презентація результатів та рефлексія. Окреслено ефективні практики впровадження STEM-підходу у початковій школі, зокрема діяльнісне та інтегроване навчання, застосування цифрових інструментів та проєктної діяльності. Зроблено висновок, що формування дослідницьких умінь у молодших школярів є стратегічним напрямом розвитку сучасної освіти, адже забезпечує підготовку учнів до життя й навчання в умовах швидких технологічних змін.

Ключові слова: STEM-освіта; початкова школа; дослідницькі вміння; компетентності; інтегроване навчання; експеримент; проєктна діяльність; критичне мислення.

Сучасна система освіти України перебуває на етапі активних трансформацій, зумовлених вимогами інформаційного суспільства, глобалізаційними процесами та потребами економіки знань. Одним із стратегічних напрямів реформування є реалізація Концепції Нової української школи, де ключовим завданням визначено формування компетентностей, необхідних для успішної життєдіяльності дитини у XXI столітті.

У цьому контексті особливої актуальності набуває STEM-освіта, яка інтегрує природничі науки, технології, інженерію та математику, а також активно використовує інформаційно-комунікаційні технології. Саме STEM-підхід забезпечує не лише предметні знання, а й формує дослідницькі, аналітичні, комунікативні та креативні вміння, що стають основою критичного та наукового мислення.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку пізнавальної активності, спостережливості, уміння аналізувати й робити висновки. Діти цього віку природно прагнуть експериментувати, перевіряти припущення на практиці, знаходити відповіді на запитання «чому?» та «як?». Тому саме початкова школа створює оптимальні умови для початкового формування дослідницьких умінь, які у подальшому стають базою для навчання у середній і старшій школі.

Формування дослідницьких умінь у межах STEM-освіти дає можливість поєднати теоретичні знання з практичним досвідом; забезпечити міжпредметну інтеграцію; розвивати здатність до самостійного пізнання й самоосвіти;

¹ Концепція Нової української школи. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2016. 34 с.

² Державний стандарт початкової освіти. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87.

³ Нароп, N., & Lavrentieva, O. (2021). STEM-освіта у початковій школі: теорія та практика впровадження. Педагогічний дискурс, 31, 45–52.

підготувати учнів до участі у проєктній діяльності, науково-дослідницьких конкурсах та креативних ініціативах.

Актуальність теми також зумовлена необхідністю підготовки майбутніх особистостей до життя в умовах швидких технологічних змін, де успіх визначається здатністю аналізувати інформацію, знаходити інноваційні рішення та працювати у команді. Таким чином, впровадження STEM-освіти у початковій школі є не лише сучасною педагогічною інновацією, а й стратегічним напрямом розвитку освіти в Україні.

До основних напрямів формування дослідницьких умінь належать:

1. постановка запитань і формулювання гіпотез – учні вчать висловлювати припущення щодо явищ та процесів;
2. планування та проведення експериментів – створення умов для самостійних досліджень із використанням доступних матеріалів і цифрових інструментів;
3. збір та аналіз даних – робота з результатами спостережень, використання схем, таблиць, діаграм;
4. презентація результатів – розвиток комунікативних умінь через усні виступи, створення міні-проєктів, цифрових презентацій;
5. рефлексія та оцінка – усвідомлення власних досягнень, помилок і шляхів їх подолання.

Ефективні практики STEM-освіти у початковій школі

У початковій школі STEM-підхід реалізується через діяльнісне та інтегроване навчання, що дозволяє учням виступати активними дослідниками, а не лише слухачами. Ефективність STEM визначається тим, що він орієнтований на реальне життя, сприяє міжпредметним зв'язкам і мотивує дітей до пошуку рішень.

⁴ Морзе, Н. В., Вембер, В. П. (2020). Розвиток дослідницьких умінь молодших школярів засобами цифрових технологій. Інформаційні технології і засоби навчання, 76(2), 35–48.

⁵ Литвинова, С. Г. (2019). STEM-освіта в початковій школі: можливості інтегрованого навчання. Початкова освіта, № 9, с. 12–16.

1. *Дослідницькі міні-проекти.* Учні отримують завдання, що потребують постановки запитання, проведення експерименту та презентації результатів.

Приклади завдань:

«Які умови потрібні для проростання насіння?» (біологія + математика + інформатика);

«Чи можна побудувати міст із паперу?» (фізика + технології + інженерія);

«Які матеріали проводять електрику?» (природознавство + технології).

✦ Кейс із практики: У львівській школі № 45 учні 3 класу проводили експеримент з вирощування квасолі у різних умовах (температура, світло, полив). Вони вели щоденники спостережень, будували діаграми в Excel та презентували результати.

2. *STEM-лабораторії та мейкерспейси.* Навіть у звичайному класі можна створити міні-STEM-зону для конструювання та моделювання.

Приклади інструментів: LEGO Education, Arduino, робоконструктори, а також підручні матеріали (папір, картон, пластилін).

✦ Кейс із практики: У Полтавській гімназії № 14 діє «STEM-куточок», де учні створюють моделі транспортних засобів із підручних матеріалів, досліджують їхню стійкість та швидкість руху.

3. *Математичний сторітелінг.* Поєднання сюжетів і математичних завдань допомагає дітям «прожити» навчальну ситуацію.

Приклад: «Космічна подорож» – учні розв'язують задачі, щоб допомогти екіпажу зорельота прокласти маршрут, обчислюють витрати пального, аналізують дані сенсорів.

✦ Кейс із практики: У Дрогобицькій школі під час уроків математики використовували «історії з життя персонажів», де діти допомагали героям купувати продукти, обчислювати вартість, будувати плани кімнат.

⁶ Bybee, R. W. (2013). The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. Arlington, VA: NSTA Press.

⁷ Honey, M., Pearson, G., & Schweingruber, H. (Eds.). (2014). STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research. Washington, DC: The National Academies Press.

4. *Ігротехніки та квестові завдання.* Гра мотивує, а квестова форма спонукає до співпраці й пошуку рішень.

Приклади:

«STEM-квест: врятуй енергію планети»;

настільні ігри на основі математичних завдань;

цифрові ігри (Wordwall, Kahoot, Quizizz).

✦ Кейс із практики: У Харківській школі № 120 проводився квест «Мандрівка лабораторією винахідників», де команди виконували завдання на станціях: конструювали міст, вимірювали об'єми, складали алгоритми в Scratch.

5. *Використання цифрових симуляцій та онлайн-інструментів.* Цифрові ресурси дозволяють моделювати досліди, які у класі провести складно.

Приклади інструментів:

PhET-симуляції — вивчення явищ природи;

LearningApps — вправи для аналізу даних;

Scratch, Code.org — створення програм і моделей.

✦ Кейс із практики: У Київській школі № 25 учні 4 класу створювали власні анімації у Scratch, пояснюючи явища «День і ніч». Це сприяло розвитку як алгоритмічного мислення, так і дослідницьких умінь.

6. *Міжпредметна інтеграція.* STEM допомагає дітям бачити взаємозв'язок предметів.

Приклад уроку «Вода у нашому житті»:

математика – підрахунок споживання води;

природознавство – дослідження властивостей;

інформатика – створення презентації;

мистецтво – малювання плакатів.

⁸ Савченко, О. Я. (2019). Дидактика початкової освіти. – Київ: Генеза.

⁹ Хобзей П. (2020.) STEM-освіта в Україні: інноваційні підходи та виклики. Освіта.ua.

✦ Кейс із практики: У школі м. Вінниці учні створили групові плакати й презентації про економію води, провели опитування серед родин і представили результати у вигляді діаграм.

Щодо практичного значення формування дослідницьких умінь у початковій школі в умовах STEM-освіти, то:

Розвиток когнітивних умінь: діти навчаються формулювати питання, висувати гіпотези, збирати дані, аналізувати та робити висновки. Це стає основою критичного та наукового мислення.

Зростання мотивації до навчання: дослідницькі завдання та STEM-проекти є практично значущими й пов'язаними з життям. Учні бачать результат своєї діяльності й відчувають її цінність.

Формування навичок XXI століття: комунікація, командна робота, креативність, цифрова грамотність – компетентності, які визначають успіх у сучасному суспільстві.

Рання профорієнтація: знайомство з наукою, технологіями та інженерією допомагає дітям усвідомити власні інтереси й таланти, що сприяє формуванню майбутньої освітньої траєкторії.

Соціалізація та відповідальність: групові дослідницькі завдання розвивають уміння брати на себе відповідальність за результати роботи та взаємодіяти з однокласниками.

Підготовка до участі у міжнародних оцінюваннях (PISA, TIMSS): учні вчаться працювати із задачами, що потребують аналізу, дослідження та застосування знань у реальних життєвих ситуаціях.

Сприяння розвитку інноваційного мислення: діти привчаються бачити кілька варіантів вирішення проблеми, експериментувати та знаходити нестандартні рішення.

¹⁰ Хоружа, Л. Л. (2021). Формування ключових компетентностей молодших школярів у процесі STEM-навчання. Наукові записки НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки, 143(2), 120–128.

¹¹ Цифрова трансформація освіти: методичні рекомендації / за ред. МОН України. Київ, 2021.

Висновки

Формування дослідницьких умінь учнів початкових класів в умовах STEM-освіти є одним із пріоритетних завдань сучасної школи, орієнтованої на компетентнісний підхід. Практика показує, що інтегроване навчання з використанням елементів дослідження, експериментів та міжпредметних проєктів створює умови для глибшого засвоєння знань, розвитку пізнавальних інтересів і підвищення мотивації учнів до навчання.

Поєднання математики, природничих наук, технологій та інформатики на уроках дає можливість учням бачити реальні зв'язки між предметами та застосовувати отримані знання у практичних ситуаціях. Саме такий підхід відповідає вимогам Нової української школи та світовим освітнім тенденціям.

STEM-освіта дозволяє організувати навчання як процес відкриття нового, де дитина виступає активним дослідником, а не пасивним споживачем інформації. Учні вчаться ставити запитання, висувати гіпотези, перевіряти їх за допомогою дослідів чи цифрових симуляцій, аналізувати результати та робити висновки. Це розвиває критичне мислення, здатність до самостійної діяльності, креативність та навички командної співпраці.¹²

Практична значущість полягає у формуванні в учнів ключових компетентностей XXI століття: уміння працювати з інформацією, застосовувати цифрові інструменти, презентувати результати своєї роботи та аргументувати власну позицію. У перспективі це сприятиме кращій підготовці школярів до життя у високотехнологічному суспільстві, де важливими є вміння навчатися впродовж життя, приймати рішення та працювати в інноваційному середовищі.

Таким чином, упровадження STEM-підходу в початковій школі не лише збагачує зміст освіти, а й створює сприятливі умови для формування активної, допитливої, творчої особистості, здатної до дослідження, пошуку нових знань і їхнього практичного застосування. Це визначає перспективу подальшої роботи

¹² Чирва, Г. І. (2020). Інтеграція дослідницької діяльності учнів початкової школи у STEM-проєктах. Молодь і ринок, 3(182), 58–63

педагогів у напрямі розробки методичних рекомендацій, створення дидактичних матеріалів та обміну досвідом упровадження ефективних STEM-практик у навчальний процес.

МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ НАУКИ**Борис Ігор Олександрович**

Режисер, професор факультету сценічного мистецтва
Харківської державної академії культури,
м. Харків

Фєвральова Світлана В'ячеславівна

Акторка, викладач Харківської державної академії культури,
м. Харків

Хворостенко Ніка (Вікторія) Євгеніївна

Театрознавець, методист Харківської спеціалізованої
музично-театральної бібліотеки

**МЕТОДИКА І СПЕЦИФІКА РОБОТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ
МАЙСТЕРНІ ТЕАТРАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (ЕКМАТЕДОС)**

Анотація. У статті досліджується та аналізується методика викладання акторської майстерності на основі багаторічного досвіду Експериментальної майстерні театральних досліджень (ЕКМАТЕДОС), що працює на базі факультету сценічного мистецтва Харківської державної академії культури. Розглянуто ключові аспекти педагогічної моделі ЕКМАТЕДОС, яка зосереджена на глибокому емоційному переживанні, свідомому використанні технік нереалістичної сценічної виразності, а також на розумінні філософії абсурдистської та екзистенціальної драматургії. Автори підкреслюють експериментальний характер роботи майстерні та постійний пошук в майстерні нових форм сценічного мистецтва, що виходять за рамки традиційного театру. Обґрунтовується, що унікальний досвід ЕКМАТЕДОС робить значний внесок у розвиток нереалістичного театру в Україні, збагачуючи його новими ідеями та практичними напрацюваннями.

Ключові слова: театральне мистецтво, майстерність актора, театральні дослідження, театр нереалістичного спрямування, сценічна практика, професійні навички.

Сучасний театр перебуває у стані безперервного розвитку, активно шукаючи нові засоби виразності та переосмислюючи усталені канони. Незважаючи на зростаючий інтерес до альтернативних форм театру, у театральній педагогіці досі домінують принципи реалістичної школи. Ця інерційність призводить до недостатньої розробки теоретичних та практичних основ для підготовки акторів до роботи з нереалістичною драматургією. В результаті, недостатньо уваги приділяється специфіці акторської роботи в умовах нелінійних наративів, фрагментарної образності та умовності, що є характерним для абсурдистських, екзистенціальних та сюрреалістичних систем.

У цьому контексті нереалістичні напрями (такі як театр абсурду, експресіонізм та сюрреалізм), набувають особливої значущості. Вони пропонують альтернативні моделі художньої реальності, що кидають виклик традиційним підходам до акторської майстерності й вимагають від виконавця володіння специфічними техніками та здатності до існування в умовному сценічному просторі. Ці напрями вимагають від акторів особливих технік та вміння працювати в умовному просторі, розширюючи межі акторської майстерності.

Хоча інтерес до альтернативних форм театру зростає, театральна педагогіка все ще занадто зосереджена на принципах реалістичної школи. Ця інерція призводить до того, що теоретичні та практичні основи для підготовки акторів до роботи з нереалістичною драматургією залишаються недостатньо розробленими. Через це мало уваги приділяється специфіці акторської роботи з

¹ Борис І. О. Професія актора в контексті історичного розвитку та сьогодення. Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Сер. Педагогічні науки. Запоріжжя, 2010. Вип. 1. С. 10–15.

нелінійними наративами, фрагментарною образністю та умовною сценічною природою, що є ключовим для театру абсурду, екзистенціалізму та сюрреалізму.

Протягом багатьох десятиліть український театр не зосереджувався на відтворенні екзистенційних, парадоксальних та абсурдних аспектів життя. Однак із розвитком театральної культури зросла потреба у глибокому вивченні нереалістичного напрямку, що охоплює як практичну постановку, так і теоретичний аналіз відповідної драматургії. З метою популяризації та поглиблення знань про нереалістичний театр в Україні, факультет сценічного мистецтва ХДАК та кафедра майстерності актора проводять низку заходів, серед яких семінари, конференції та воркшопи, що орієнтовані на теоретиків, практиків, студентів і глядачів. А практична складова доповнювалась діяльністю в рамках Експериментальної майстерні театральних досліджень (ЕКМАТЕДОС).

Запорізький академічний музично-драматичний театр ім. В. Магара та Харківська державна академія культури спільно ініціювали апробацію інноваційної методики виховання акторів та режисерів. В рамках цього експерименту, театр, який традиційно не є освітнім закладом, вперше надав платформу для практичного втілення навчального процесу, що дозволило здійснити цільовий набір фахівців драматичного театру і кіно. Процес реалізації експериментальної програми став можливим завдяки консолідованим зусиллям ректора Харківської державної академії культури, члена-кореспондента АМУ, професора Василя Шейка, та генерального директора Запорізького театру ім. В. Магара Валентина Слонова. Їхня співпраця та підтримка сприяли створенню унікальних умов для підготовки професійних кадрів у галузі сценічного та кінематографічного мистецтва.

Експериментальна майстерня театральних досліджень (ЕКМАТЕДОС) є юридично запатентованою театальною школою з 30 червня 2023 року. Її діяльність охоплює не лише роботу зі студентами, а й співпрацю з професійними акторами та режисерами державних і незалежних театрів, що розпочалася ще в 2004 році.

Експериментальна майстерня театральних досліджень роками послідовно опановує принципи нереалістичного театру, накопичуючи унікальний практичний та педагогічний досвід. Систематизація і науковий аналіз цього досвіду є важливим завданням, що має прямий зв'язок із ключовими проблемами сучасного театрознавства та театральної педагогіки. За час свого існування майстерня створила унікальну систему підготовки акторів, здатних ефективно працювати в складній художній структурі нереалістичних вистав.

В рамках майстерні майбутні актори навчаються відходити від реалістичної форми на користь іншої моделі сценічного існування. Це досягається через емоційно-енергетичні імпровізації, що дозволяють зануритися у паралельний світ вистави. Студенти ЕКМАТЕДОС зосереджуються на глибоких питаннях, таких як: філософське осмислення буття, художньо-образне вираження актуальних проблем та вплив на психоемоційний стан глядача та інші. Як зазначає у своїх статтях Олександра Любченко², ЕКМАТЕДОС не просто обирає окремий напрям чи методику, а прагне зберегти поліфонію, поєднуючи різні світові, європейські та вітчизняні школи. Після базового освоєння реалістично-психологічного методу, студенти починають вивчення системи емоційно-енергетичних імпровізацій (ЕМЕНІМ). Докладніше про це можна прочитати в монографії Ігоря Бориса «Таїнство творіння актора та режисера», виданої у 2020 році³. Цей складний цикл занять вимагає повної довіри, концентрації та усвідомленої координації.

Експериментальна майстерня театральних досліджень прагне розвивати акторів та режисерів, здатних працювати з найскладнішим матеріалом. Однак опанування цих унікальних методик вимагає не лише таланту, а й глибокої особистої готовності до щоденної інтенсивної роботи. Це навчання — справжній

² Любченко, О. Поняття «екзистенціалізм». Сучасна школа виховання актора у драматургії театру абсурду. Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (22–23 листоп. 2023 р.) : у 2 ч. Харків : ХДАК, 2023. Ч. 2. С. 16–18.

³ Борис І. О. Таїнство творіння актора та режисера : наук.-дослід. монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 224 с.

шлях, що потребує повної віддачі та готовності занурюватися в універсальний інструментарій сучасного мистецтва. На жаль, у професійному театрі часто бракує системного підходу до нереалістичного напрямку. Постановки нерідко залишаються еkleктичними, оскільки творці не завжди мають можливість чи час для глибокого дослідження та опанування цього методу. Щоб якісно втілити у виставі чи кіно ідеї екзистенційного театру або театру абсурду, потрібен час і терпіння. У цьому процесі особливо важливою є синергія між актором і режисером. Лише тісна співпраця дозволяє акторові повністю зрозуміти режисерський задум і перетворити його на сценічний витвір.

У своєму творчому пошуку театр-студія ЕКМАТЕДОС спирається на глибокий аналіз і синтез світового театрального досвіду. Джерелом натхнення для розробки унікальних методик акторської майстерності слугують як визначні системи європейського модернізму (Гордона Крега, Єжи Гротовського, Бертольда Брехта), так і новаторська теорія українського авангарду Леся Курбаса. Окрім європейської традиції, студія активно вивчає культурну спадщину театрів світу, зокрема японських Кабукі та Но, а також індійського, арабського, африканського і скандинавського.

Театр-студія «ЕКМАТЕДОС» нині перебуває на етапі глибоких мистецьких пошуків, спрямованих на розробку унікальної техніки та технології для акторів, які працюють у царині нереалістичного театру та театру паралельного світу існування. Цей процес є центральною віссю діяльності студії, що має на меті створити власну оригінальну методику роботи з актором. Джерелами натхнення та теоретичною базою для цього пошуку слугує широкий спектр театральних систем і культурних традицій.

Одним із значних досягнень театру-студії «ЕКМАТЕДОС» стала постановка-інтерпретація філософської драми Жан-Поля Сартра «За закритими дверима». Вибір цього твору є не випадковим, оскільки його центральний конфлікт, що базується на психологічних та етичних дилемах, відповідає

естетичним і концептуальним засадам нереалістичного театру, які досліджуються в рамках студії.

Робота над виставою була зосереджена на глибокому психологічному проникненні акторів у внутрішній світ персонажів, що перебувають у метафоричному «пеклі». Для моделювання потоку їхньої підсвідомості та передачі емоційної поведінки було обрано відеоформат, що дозволило ефективно візуалізувати внутрішні процеси.

Використання мінімалістичних декорацій і обмеженого сценічного простору акцентує увагу на внутрішніх конфліктах героїв, створюючи відчуття ув'язнення та психологічної обмеженості. Цей художній прийом підсилює філософські проблеми, порушені в п'єсі. Постановка, створена за мотивами п'єси, отримала власну назву — «Інші». Таке переосмислення підкреслює її самостійну мистецьку цінність.

У постановці були задіяні молоді таланти-магістерки факультету сценічного мистецтва Харківської державної академії культури: Юлія Шевченко (роль Коридорного), трактовка персонажів Інес і Естель у виконанні Соні Листопадової та Олександри Любченко. Вистава «Інші» отримала високу оцінку на міжнародному рівні, що підтверджує професіоналізм та новаторський підхід колективу. У 2023 році робота здобула перше місце на міжнародному фестивалі-конкурсі «CHARMING VIENNA» (Австрія) та гран-прі на міжнародному фестивалі-конкурсі «Зірки Парижу» (Франція). Ці нагороди свідчать про успішну реалізацію експериментальної методики та її конкурентоспроможність на світовій арені.

Підсумовуючи, варто зазначити важливість дослідження театру нереалістичного спрямування як з теоретичного, так і з практичного погляду. Аналіз методики викладання акторської майстерності на базі Експериментальної майстерні театральних досліджень дозволив підтвердити ефективність інтегрованого підходу в підготовці акторів до роботи в нереалістичних формах театру. Ключовий висновок полягає у значущості поєднання глибокого

теоретичного осмислення філософських та естетичних засад нереалістичної драматургії з інтенсивною практичною експериментальною діяльністю, що сприяє опануванню специфічних акторських технік та розширенню меж сценічної виразності. Досвід ЕКМАТЕДОС також демонструє важливість формування в освітньому процесі атмосфери творчого пошуку, що підтримує індивідуальність студента та заохочує його до дослідження нестандартних сценічних рішень. З огляду на це, існує нагальна потреба у розробці спеціалізованих навчальних програм, курсів лекцій, практичних посібників та збірок вправ, орієнтованих на підготовку акторів для роботи з нереалістичною драматургією, з урахуванням напрацювань ЕКМАТЕДОС.

Аналіз нереалістичного театру розширює розуміння мистецтва в цілому, допомагаючи виявити його потенціал як засобу вираження складних та актуальних тем. Це дослідження є важливим як для академічного, так і для практичного середовища театральних професіоналів. Нереалістичний театр, що став справжньою революцією у світі мистецтва, дав поштовх до появи нових методів у режисурі, акторській майстерності та сценографії. Вивчення цього жанру не лише поглиблює теоретичні знання, а й надає інструменти для їх практичного застосування в театральній діяльності. Це важливо для формування сучасного актора, здатного витримати конкурентну боротьбу.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ**Кости́лев Олександр Іванович**

кандидат юридичних наук – доктор філософії,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем державотворення та правозастосування ННІПІ
Національна академія внутрішніх справ

Кости́лева Тетяна Іванівна

кандидат юридичних наук – доктор філософії,
доцент кафедри кримінальної юстиції ННІПІ
Національна академія внутрішніх справ

**ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, А ТАКОЖ СПРИЧИНЕНОЇ
НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ І СУДУ**

Анотація. В статті досліджено проблемні питання, які виникають під час відшкодування моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду

Ключові слова: моральна шкода, відшкодування, потерпілий, цивільний позов.

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки"

діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого¹.

При цьому, потерпілий може вимагати відшкодування шкоди як у кримінальному провадженні, так і в порядку цивільного судочинства.

Розмір відшкодування моральної шкоди визначається судом з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження.

Підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення.

Шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні².

У випадках, передбачених законом, держава може компенсувати шкоду, завдану злочином, якщо винна особа не встановлена або є неплатоспроможною.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 127 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Крім того, діючим законодавством визначено чіткі підстави та порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#text>;

² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#text>;

здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду³.

Згідно статті 13 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», розмір моральної шкоди визначається з урахуванням обставин справи в межах, встановлених цивільним законодавством.

Відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством чи судом провадиться виходячи з розміру не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством чи судом.

Проблемним питанням, що виникає на практиці є те, що відповідно до діючого Кримінального процесуального кодексу України не існує чіткого визначення «моральна шкода». Суд, при задоволенні або частковому задоволенні цивільного позову під час кримінального провадження визначає розмір моральної шкоди, керуючись внутрішнім переконанням – на власний розсуд.

Основні ознаки, за допомогою яких можна дати визначення поняттю «моральна шкода» містяться у Цивільному кодексі України (далі -ЦК України).

Так статтею 23 ЦК України визначено, що «моральна шкода» полягає:

1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

³ Цивільний кодекс України від 16 січня. 2003 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>;

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України вид 18 березня 2004 р. : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

⁵ Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>

4) у пониженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Відповідно до Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянинові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру.

Відшкодування моральної шкоди провадиться у разі, коли незаконні дії органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду завдали моральної втрати громадянину, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя.

Виникає питання, яким чином в подальшому суд під час судового розгляду встановлює наявність чи відсутність моральної шкоди, а також вирішує встановлює її розмір.

Як приклад розглянемо декілька вироків національних судів України, а також підходи до цього питання з боку Європейського суду з прав людини.

Вироком Обухівського районного суду від 20.04.2018 р. у справі № 372/79/17 суд засудив обвинуваченого до 3-х років позбавлення волі, а також стягнув 851 797 грн. матеріальної шкоди на користь потерпілого, 20 000 грн. моральної шкоди та інше. При вирішенні питання щодо відшкодування моральної шкоди під час судового розгляду кримінального провадження суд взяв за основу у своєму вирoku ст. 23 Цивільного кодексу України, «виходячи із засад розумності, виваженості та справедливості, суд вважає, що в частині відшкодування моральної шкоди позов підлягає частковому задоволенню, оскільки діями обвинуваченої потерпілій було спричинено моральні страждання, пов'язані з фактичним знищення її будинку, що викликало суттєві зміни в її

життєдіяльності та завдало психологічної травми, в частині відшкодування завданих матеріальних збитків підлягає повному задоволенню згідно поданих доказів.» Визначення самій моральній шкоді суддя дав за однією зі згаданих вище її ключових ознак відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 23 ЦК України (Моральна шкода полягає у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна...).

На практиці виникло дуже цікаве питання, яким чином судом розраховано суму моральної шкоди.

Отже, у своєму позові потерпіла просила суд стягнути на її користь з обвинуваченого 100 тис. грн. в якості відшкодування моральної шкоди, але суд на власний розсуд без посилання на діюче законодавство призначив стягнути лише 20 тис. грн.

Виникає питання як врегульовується дане питання окрім практичного висновку – на власний розсуд судді. Це відбувається лише у зв'язку з тим, що відсутній у національному законодавстві конкретний порядок розрахунку суми моральної шкоди.

Аналогічний практичний приклад можна дослідити також в наступному рішенні.

Так, рішенням Новобаварського районного суду м. Харкова від 13.08.2025 р. у справі №639/3089/25 суд прийняв рішення про стягнення на користь потерпілого відшкодування матеріальної шкоди у розмірі 431 850 грн., моральної шкоди у розмірі 10 000 грн. та інше.

Для вирішення питання щодо відшкодування моральної шкоди суддя посилається на вище згадану під час дослідження ч. 1 ст. 1167 ЦК України таким чином, цитую «моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовуються особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті. Також, що вже цікаве у цьому рішенні суддя дає визначення

⁶ Єдиний державний реєстр судових рішень [https: \[сайт\]. URL //reyestr.court.gov.ua/](https://reyestr.court.gov.ua/)

моральній шкоді. Цитую «моральна шкода - це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.». Окрім цього, у рішенні суддя бере за основу ст. 23 ЦК України, цитую «Приписами статті 23 ЦК України встановлено, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода полягає, зокрема, у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.»

В даному випадку суд більш об'єктивніше та справедливніше підійшов до розгляду питання щодо відшкодування моральної шкоди ніж в минулому випадку.

Але все одно виникає багато питань до порядку розрахунку такої суми, оскільки у своєму позові потерпіла просила суд стягнути на її користь з обвинуваченого 50 тис. грн. в якості відшкодування моральної шкоди, але суд на власний розсуд призначив стягнути лише 10 тис. грн.

Для більш об'єктивного та повного дослідження також розглянемо декілька практичних варіантів розгляду даного питання Європейським судом з прав людини.

Рішенням Європейського суду з прав людини від 12.07.2007р. за заявою №68490/01 «Stankov v. Bulgaria» суд стягнув 2000 євро в якості відшкодування

моральної шкоди.

Рішенням Європейського суду з прав людини від 07.09.2023р. за заявою №62006/09 «Мітсопулос проти України» суд постановив упродовж 3-х місяців сплатити заявнику 25 000 євро в якості відшкодування матеріальної та моральної шкоди та інше.

Рішенням Європейського суду з прав людини від 12.10.2023р. за заявою №66191/10 «Жура проти України» суд постановив упродовж 3-х місяців сплатити заявнику 1000 євро в якості відшкодування моральної шкоди та інше.

Із усіх Рішень ЄСПЛ як зазначає сам суд , можна сказати, що оцінка моральної шкоди по своєму характеру є складним процесом, за винятком випадків коли сума компенсації встановлена законом. Саме визначення моральної шкоди ЄСПЛ у своїх рішеннях так і не визначив, а щодо порядку розрахунку суми моральної шкоди також використовує власний розсуд.

На практиці було б доцільно в кожному випадку для встановлення факту завдання та розміру моральної шкоди проводити судово-психологічну експертизу, в якій перед експертами ставити питання щодо психологічного стану особи, наявності чи відсутності страждань, їх ступінь (розмір), а також встановити причинний зв'язок між протиправними діями та моральною шкодою.

Так, відповідно до діючого КПК України, висновок експерта - процесуальне джерело доказів, на яке суд може посилатись у вирок, а не вирішувати вказане питання на власний розсуд.

Тому підсумовуючи результати дослідження, з метою врегулювання суспільних відносин щодо відшкодування моральної шкоди завданої кримінальним правопорушенням, , а також спричиненої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду - як на національному рівні, так і на Європейському - необхідно закріпити у теорії та практиці новий порядок відшкодування моральної шкоди. Як варіант на національному рівні розробка та прийняття Закону України «Про відшкодування майнової та моральної шкоди»

є найбільш ефективним способом державного врегулювання такого роду питань.

Таким чином є потреба та необхідність у розробці Закону України «Про відшкодування майнової та моральної шкоди».

Наумик Антон Сергійович

здобувач вищої освіти 4-го курсу ННІ ППО

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Кондратова Ярина Максимівна

здобувачка вищої освіти спеціальності 4-го курсу ННІ ППО

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Червякова Катерина Денисівна

здобувачка вищої освіти 4-го курсу ННІ ППО

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Корх Анна Олександрівна

здобувачка вищої освіти 4-го курсу ННІ ППО

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Науковий керівник: Сидоренко Наталія Сергіївна

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри

адміністративно-правових дисциплін та публічного

управління

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ПРАВО НА ЖИТЛО ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: НАУКОВО- ПРАКТИЧНИЙ ОГЛЯД

Анотація. В науковій статті досліджується право на житло як елемент соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Ключові слова: право, житлова криза, ВПО, війна, конституційна норма, переселенці, державна підтримка.

Повномасштабна російська агресія 2022 року призвела до безпрецедентного внутрішнього переміщення населення України. За останніми

даними інформаційно-обчислювального центру Мінсоцполітики, станом на 23 квітня 2025 року офіційно зареєстровано 4 594 270 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО)¹, тобто близько 12% усього населення країни.

Усі ці люди втратили не тільки свою оселю, а й звичне соціальне оточення, роботу, школу для дітей та відчуття стабільності. В умовах масового переміщення саме забезпечення житлом стає критичною точкою соціальної політики, оскільки без житла неможлива успішна інтеграція переселенців. Житло у цьому контексті не просто простір, а основа стабільності й відновлення. Наявність постійного, безпечного помешкання дає переселенцям можливість відновити побут, знайти роботу, отримати медичні та освітні послуги, інтегруватися в місцеву громаду. Натомість відсутність житла або життя в тимчасових притулках консервує їхню вразливість і ускладнює соціальну адаптацію.

Адаптуючись під такі реалії, на державному рівні в період 2022–2025 років суттєво зміцнилися правові гарантії права на житло для ВПО та було впроваджено низку програм, спрямованих на полегшення інтеграції переселенців шляхом забезпечення їх житлом. Ці заходи відбуваються на фоні наймасштабнішої житлової кризи в історії незалежної України: згідно даних, опублікованими KSE Institute, тільки станом на 2024 рік зафіксовано понад 240 тисяч зруйнованих чи пошкоджених об'єктів нерухомості², значна частина з яких – житло переселенців, що змушені шукати притулку в інших регіонах.

У такому контексті постає необхідність осмислення, як саме законодавчі гарантії права на житло в умовах війни відповідають масштабам втрат і чи здатні вони стати реальним інструментом інтеграції для мільйонів переселенців. Так, Конституція України закладає основу права на житло для всіх громадян, у тому

¹ Державне підприємство «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України». Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo> (дата звернення 16.05.2025).

² KSE Institute. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (дата звернення 16.05.2025).

числі внутрішньо переміщених. Згідно зі статтею 47 Основного Закону, «кожен має право на житло». Держава зобов’язана створювати умови, за яких громадяни «матимуть змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду». Окремо зазначено, що «громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону»³.

Ці конституційні норми створюють рамку, в межах якої держава повинна забезпечувати реалізацію права на житло вразливих категорій населення – зокрема й вимушених переселенців, що втратили доступ до своїх домівок. Спеціальним законом для захисту переселенців є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (№1706-VII від 20.10.2014).

У редакції, чинній станом на 2025 рік, цей закон містить важливі положення щодо забезпечення ВПО житлом та створення належних умов для їхнього життя на новому місці. Закон покладає на органи влади обов’язок сприяти реалізації прав переселенців, у тому числі права на належні житлові умови. Зокрема, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування мають формувати фонди житла для тимчасового проживання ВПО – шляхом будівництва нового житла, викупу або придбання житлових приміщень, реконструкції будівель (наприклад, переобладнання гуртожитків чи нежитлових будівель у житло), передачі об’єктів до комунальної чи державної власності тощо. Надане в користування переселенцям житло повинно бути придатним для проживання, й ВПО користуються ним на правах наймачів соціального чи службового житла – як правило, безоплатно (або за символічну плату) протягом визначеного строку, оплачуючи лише житлово-комунальні послуги⁴.

³ Конституція України: (з офіц. тлумаченням Конституц. Суду України). Київ : Ліра, 2006. 96 с.

⁴ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII : станом на 4 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 16.05.2025).

Таким чином, законодавство встановлює, що держава і громади мають забезпечувати тимчасовим житлом переміщених осіб, які не мають іншого житла на підконтрольній території.

Крім національних норм, Україна декларує відданість і міжнародним стандартам, таким як Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, які проголошують право ВПО на гідні умови проживання, включно з належним житлом. Хоча ці принципи не є прямо обов’язковими, їхні положення відображені в українському законодавстві та політиках щодо захисту переселенців. Нормативні акти Уряду України конкретизують реалізацію права на житло ВПО. Історично, ще з 2014–2015 рр. діяли програми підтримки переселенців у забезпеченні житлом (зокрема урядові програми пільгового кредитування чи співфінансування житла 50/50 для ВПО). Однак найбільш суттєві та масштабні рішення було ухвалено вже після 24 лютого 2022 року, коли проблема переміщених осіб набула всеукраїнського масштабу. До ключових постанов, що сприяють соціальній інтеграції внутрішньо переміщених осіб можна віднести:

1. Постанову КМУ №495 від 29.04.2022, що затвердила Порядок формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО, та правила надання такого житла. Цей акт перезавантажив механізм, який частково існував з 2015 р., врахувавши нові реалії воєнного часу. Відповідно до Порядку, місцева влада створює фонд тимчасового житла для переселенців (за рахунок власних або державних коштів, у т.ч. субвенцій). Житло з цього фонду надається ВПО у користування строком до одного року з можливістю продовження, якщо обставини не змінилися⁵.

2. Державна програма «Прихисток» (постанова КМУ №333 від 19.03.2022) – екстрений механізм забезпечення житлом шляхом розміщення ВПО в приватному секторі. Програма передбачає компенсацію власникам житла, які

⁵ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 495: Постанова Каб. Міністрів України від 07.09.2022 № 1000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-2022-п#Text> (дата звернення: 16.05.2025).

безоплатно поселили у себе переселенців. Розмір компенсації було встановлено у 450 грн на місяць за кожну прийняту особу (що мало покрити витрати на комунальні послуги)⁶.

Фактично держава стимулювала громадян «прихистити» ВПО у своїх домівках. Це рішення в перші місяці великої війни дозволило оперативно розселити сотні тисяч людей у відносно безпечних регіонах. Програму неодноразово продовжували, і вона діє досі (станом на 2025 р.), хоча умови адміністрування змінилися. З 2023 року компенсації виплачуються через Пенсійний фонд України, що автоматизувало процес. Також були введені уточнення: компенсація не виплачується, якщо переселенець є близьким родичем власника житла першого ступеня споріднення, і надається лише за розміщення осіб, які прибули з районів бойових дій чи окупованих територій та не мають іншого житла ($>13,65$ м² на особу) на безпечній території⁷.

Особливу увагу держава приділила законодавчим змінам у 2023–2025 роках, спрямованим на розв’язання житлових проблем ВПО, що залишалися поза фокусом раніше. З-поміж найважливіших новацій:

У 2023–2025 роках державна політика у сфері забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб зазнала суттєвого нормативного оновлення, що свідчить про зрушення від фрагментарних адміністративних рішень до системного правового регулювання. Зокрема, був прийнятий Закон України № 3410-IX від 05 жовтня 2023 року⁸, що започаткував новий підхід до компенсації

⁶ Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 р. № 333 і від 30 серпня 2022 р. № 977: Постанова Каб. Міністрів України від 23.05.2023 № 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2023-п#Text> (дата звернення: 16.05.2025).

⁷ Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 р. № 333 і від 30 серпня 2022 р. № 977: Постанова Каб. Міністрів України від 23.05.2023 № 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2023-п#Text> (дата звернення: 16.05.2025).

⁸ Про внесення змін до Закону України "Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України": Закон України від 05.10.2023 № 3410-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3410-20#Text> (дата звернення: 16.05.2025).

за втрату житла внутрішньо переміщеними особами, порівнявши об'єкти, розташовані на тимчасово окупованих територіях, до знищених незалежно від наявності фізичного огляду. Запроваджена модель дозволяє подавати заяву на отримання житлового сертифіката за спрощеною процедурою, зокрема через електронні сервіси, за умови відмови від права власності на пошкоджене чи зруйноване майно. Закон суттєво розширив коло отримувачів компенсації, усунувши правову прогалину щодо мільйонів переселенців, які раніше були фактично виключені з програми через недоступність процедур обстеження.

Зазначені правові норми відображають еволюцію державного підходу: від гарантування базового тимчасового притулку для ВПО – до пошуку довгострокових рішень їхнього житлового питання. Дотримання права на житло переселенців закріплене на найвищому рівні, а його реалізація підкріплюється конкретними програмами та фінансовими зобов'язаннями держави.

Варто зазначити, що станом на травень 2025 року, в Україні діє ціла низка державних і місцевих програм, призначених забезпечити переселенців житлом чи полегшити їм витрати на проживання. Серед основних напрямків такої підтримки вирізняються: забезпечення тимчасовим житлом (зокрема через модульні містечка та колективні центри), надання щомісячної грошової допомоги на проживання, програми компенсацій за оренду житла, субвенції громадам на збільшення житлового фонду, механізми пільгового кредитування (зокрема через програму «ЄОселя»), а також локальні ініціативи органів місцевого самоврядування у співпраці з громадськими та міжнародними структурами. Такі заходи дозволили уникнути гуманітарної катастрофи на першому етапі переміщення, а згодом – започаткувати процес інтеграції ВПО у приймаючі громади шляхом залучення їх до соціально-економічного життя на новому місці.

Можна констатувати, що право на житло для внутрішньо переміщених осіб в сучасній Україні перетворилося з суто декларативної норми на один з головних пріоритетів державної політики, особливо в контексті інтеграції мільйонів

переселенців у приймаючі громади. Житлова безпека ВПО – це не тільки питання гуманітарне, але й стратегічне, адже від неї залежить соціальна згуртованість країни під час війни та після неї. Проведений аналіз демонструє суттєвий прогрес у забезпеченні цього права: від екстрених рішень (евакуаційні центри, «Прихисток», щомісячні виплати) – до системних законів (компенсації за зруйноване житло, облік житлового фонду, житлові субсидії для ВПО). Держава фактично взяла на себе подвійне зобов'язання: забезпечити переселенців тимчасовим притулком сьогодні і закласти фундамент для їхнього постійного житла завтра. Конституційна норма про те, що «кожен має право на житло» і що соціально вразливим категоріям (до яких безумовно належать і ВПО) житло надається державою, наповнюється реальним змістом.

Водночас, перед виконанням цього права постає низка викликів, які притаманні воєнному часу. Потреби перевищують ресурси: мільйони квадратних метрів житла зруйновано, мільйони людей шукають нову домівку, й жодна держава світу самотужки не впоралася б з таким навантаженням. Тому українська влада активно залучає міжнародну спільноту – і фінансово, і експертно – до програми відбудови житла та інтеграції переселенців. Це проявляється і в наданні модульних будинків від партнерів, і у грантах на реконструкцію, і в спільній розробці стратегій (наприклад, за підтримки ООН та Ради Європи створюються довгострокові плани вирішення житлових питань ВПО). Для українських політиків та правозахисників пріоритетом має залишатися сталий розвиток рішень: важливо, щоб тимчасові заходи поступово трансформувалися у довготривалі. Замість проживання в школах – переселення родин у окремі квартири; замість довічних виплат на оренду – стимулювання придбання власного житла; замість пасивної ролі отримувача допомоги – активна участь переселенця у житті громади. Саме такий підхід відповідає принципам людської гідності і прав людини.

На завершення, слід підкреслити, що інтеграція ВПО через призму права на житло – це не лише про самих переселенців. Це про українське суспільство в

цілому. Випробування війною показало здатність українців до солідарності: мільйони людей відкрили свої домівки для співгромадян, громади прийняли нових мешканців як своїх. Якщо держава й надалі зміцнюватиме гарантії права на житло та реалізовуватиме їх на практиці, виграють усі: переселенці отримають шанс на новий старт, громади – трудові ресурси і культурне збагачення, країна – зміцнення єдності та репутацію, що вона дбає про кожного свого громадянина. Право на житло стає тим фундаментом, на якому будується спільний дім – наша Україна – де ніхто не залишиться чужим чи зайвим.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Пакулова Тетяна Василівна

старший викладач кафедри мовної підготовки

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

**ВИКОРИСТАННЯ ТЕКСТОВИХ РЕДАКТОРІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ
ІНОЗЕМНИМ МОВАМ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ОГЛЯД**

Анотація. В науковій статті досліджується та розкривається методологічний зміст використання текстових редакторів в процесі навчання іноземним мова здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: текстовий редактор, здобувачі вищої освіти, іноземна мова, навчання, викладацька діяльність.

Використання комп'ютерних технологій в учбовому процесі надає можливість науково-педагогічним працівникам швидше та якісніше здійснювати освітньо-викладацьку діяльність, а здобувачам вищої освіти засвоїти лексичний та граматичний матеріал, запропонувати для роботи більш цікаві ситуації, різноманітну країнознавчу інформацію з кольоровими картинками, озвучуванням, а також протоколюванням засвоєними здобувачами знаннями та уміннями.

Науковими дослідженнями, пов'язаними з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в процесі викладання іноземної мови велика кількість провідних науковців України та світу. Зокрема такі: В.

Краснопольський¹, Г. Штангрет², О. Сторонська³, І. Козубай⁴ та інші, що підтверджує актуальність обраної теми наукового дослідження.

Спираючись на практичний досвід роботи авторів наукової роботи, варто зазначити, що для кращої організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти науково-педагогічні працівники кафедри практикують деякі мультимедійні курси, інсталювані в мультимедійному кабінеті для роботи в мережі Інтернет, тобто, коли всі здобувачі працюють з одним мультимедійним середовищем запущеним з мережі серверу кафедри.

Під текстовим редактором розуміється, як відомо, спеціальна комп'ютерна програма, як надає можливість користувачу легким чином створювати, редагувати письмові тексти та роздруковувати їх за допомогою багатофункціонального пристрою. Сучасні текстові редактори, що використовуються в сучасних закладах вищої освіти України (Word, OpenOffice та інші) володіють низкою широких функціональних можливостей з підготовки текстів. До прикладу, вони можуть:

1. вводити тексти і здійснювати оформлення різними шрифтами;
2. створювати таблиці, коментарі, предметні вказівники;
3. здійснювати підготовку і вставлення зображень, графіків, таблиць та діаграм;
4. здійснювати контроль правопису, в деяких випадках, пропонувати синоніми.

¹ Краснопольський В. Е., Пермінова Л. А., Фронченко Ю. О. Розробка індивідуалізованих освітніх траєкторій навчання здобувачів вищої освіти за допомогою штучного інтелекту. Академічні візії. 2025. Т. 1, № 41. С. 1–10.

² Штангрет Г. З., Мосій І. М., Чаплик О. А. Сучасні можливості змішаного навчання (blended learning) у викладанні іноземних мов: роль цифрових ресурсів у поєднанні з традиційними методами. 2025. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740282> (дата звернення: 28.09.2025).

³ Сторонська О. С. Новітні комп'ютерні технології у розробці засобів навчання іноземних мов. 2024. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13763688> (дата звернення: 28.09.2025).

⁴ Shevtsova, P., Kozubai, I. Distance foreign language learning during the pandemic as a challenge for education system. Development of Society and Science in the Condition of Digital Transformation. 4(13). 2020. P. 56-59

Потужні текстові редактори розглядаються як видавницькі системи, за допомогою яких, певний текст готується до публікації. Текстові редактори, підготовані великими транснаціональними корпораціями мають, як правило, вбудовані підсистеми орфографічної перевірки текстів. Означені підсистеми розраховані насамперед на користувачів, що пишуть на іноземних мовах.

Очевидні переваги використання сучасних текстових редакторів дають підстави ефективно використовувати їх в процесі навчання здобувачів вищої освіти іноземним мовам, що насамперед дозволяє науково-педагогічному працівнику:

1. здійснювати легку підготовку навчального матеріалу до занять
2. за допомогою сервісних можливостей текстового редактору особливим чином здійснювати оформлення навчального тексту (виділяти різноманітними шрифтами певні фрагменти, замінювати частини тексту повідомленнями на іншій мові, створювати різноманітні таблиці та/або схеми).

На нашу думку, однією з найбільш важливих дидактичних переваг текстового редактору є можливість належним чином здійснювати ті чи інші комунікативно-важливі дії над текстом чи його фрагментами, що дозволяє формувати різноманітні завдання, зокрема: у відповідності з завданням друкувати текст чи вносити в нього зміни; виділяти графічно, пересувати, вставляти, копіювати, видаляти, змінювати порядок послідовності тих чи інших граматичних одиниць тексту; формувати текст; використовувати принципи роботи з різними текстами на основі міждисциплінарності.

Здобувачам вищої освіти текстовий редактор надає можливість уникнути втомлюючих процедур переписування образу тексту при виконанні письмових вправ, легко використовувати при цьому найрізноманітніші сервісні можливості, а саме:

1. друкувати поверх вже наданого тексту або розширювати його;
2. витирати непотрібні фрагменти та/або вписувати додаткові;

3. легко виправляти наявні помилки;
4. використовувати створені тексти для обміну інформацією в системі електронної взаємодії засобами месенджера;
5. спиратися на завчасно створені ключі для розвитку компетентностей, пов'язаних з самоконтролем та самодисципліною.

Можна стверджувати, що текстово-тренувальний матеріал у вигляді різноманітних вправ та завдань для здобувачів вищої освіти до певної навчальної дисципліни, створений в текстовому файлі, у певному сенсі виступає аналогом робочого зошиту для них.

Доцільно зазначити, що оволодіння необхідними фаховими вміннями і навичками студент зможе виконати лише тоді, коли сам достатньою мірою проявлятиме до них інтерес і докладатиме певних зусиль, поєднуючи теоретичні знання, здобуті на лекціях, семінарах, самостійно з розв'язанням конкретних виробничих завдань і з'ясуванням певних виробничих ситуацій⁵.

Робота з сучасними текстовими редакторами дозволяє достатньо органічно та синергічно поєднувати індивідуальну учбову діяльність, групові форми взаємодії та участь науково-педагогічного працівника в створенні певної роботи на іноземній мові.

На нашу думку, вищезгадані дидактичні технології використання інформаційно-комунікаційної техніки стимулюють комунікативну діяльність здобувачів вищої освіти на іноземній мові. Окрім того, вважаємо за доцільне зазначити, що використання таких технологій має на меті покращення процесу розвитку міждисциплінарних зв'язків.

Таким чином, якщо на початковому етапі здійснення процесу комп'ютеризації навчання іноземним мовам першочергово було використання комп'ютера як засобу тренування у вправах мовного або мовленнєвого характеру, то в теперішньому, як показує досвід використання комп'ютерів в

⁵ Ковальова К. Використання ігрових методів навчання на заняттях з іноземної мови для студентів аграрних закладів. Молодий вчений. 2023. № 9 (121). С. 81–89. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-9-121-16> (дата звернення: 28.09.2025).

процесі навчання іноземним мовам, сфера їх використання значно ширша. Так наприклад, можна виділити, різноманітні функції, які може виконувати комп'ютер в процесі навчання іноземним мовам.

Наумик Антон Сергійович

здобувач вищої освіти ННІ ППО

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Биба Назар Євгенович

здобувач вищої освіти ННІ ППО

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Науковий керівник: **Козубай Інна Віталіївна**

старший викладач кафедри мовної підготовки

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Анотація. В науковій статті досліджується і розкривається суть та зміст гендерних аспектів професійного спілкування.

Ключові слова: професійне спілкування, гендерна складова, мовленнєва діяльність, комунікація.

У сучасних умовах суспільної життєдіяльності однією з найбільших проблем професійної комунікаційної діяльності є дослідження співвідношення параметрів мови та гендерних особливостей індивідів (чоловік-жінка). В контексті цього варто зазначити, що гендерний статус учасників спілкування значним чином впливає і на стратегію взаємодії, і на тактику мовленнєвої діяльності.

Сучасні науково-теоретичні підходи у сфері професійного спілкування враховують низку гендерних аспектів, серед яких:

1. специфіка маніфестації гендеру в стилістиці комунікації;
2. окреслення теоретико-практичних параметрів мовних гендерних стереотипів;
3. вивчення особистісного гендерного профілю учасників спілкування.

Проблематика гендерних аспектів професійного спілкування перебуває у центрі уваги багатьох сучасних дослідників. Значний внесок у її розроблення зробили Н. Сидоренко, Л. Наливайко, І. Грицай, Н. Перхайло, І. Дидин та інші, що свідчить про ґрунтовність наукових пошуків і підтверджує актуальність теми для сучасної лінгвістики та комунікативістики.

Важливість дослідження гендеру як соціально-сконструйованої категорії зумовлюється й наявними в суспільстві стереотипами щодо визначення ролі людини, її поведінки та інших деонтологічних особливостей. На нашу думку, такі уявлення значним чином впливають на процес комунікативної діяльності, а також на взаєморозуміння сторін діалогу.

Сучасні фахівці в галузі поведінкової психології, гендеру та соціальних комунікацій звертають увагу на те, що для осіб чоловічої та жіночої статі притаманні певні особливості під час здійснення комунікаційної діяльності. Зокрема, чоловіки – зорієнтовані на «системність», що фактично означає, що вони апелюють до конкретної інформації, фактів, подій тощо, а жінки послуговуються емоційною складовою – манера спілкування, міміка, голос та його тембр. Фактично, жінки під час говоріння більш спрямовані на встановлення емоційного контакту, аніж чоловіки. Зазначене може проявлятися в послуговуванні менш директивними та прямими формами висловлювання, а також проявленні емпатії та застосування риторичних звернень. В той час, як чоловіки, застосовують при комунікації стиль говоріння, орієнтований на активну демонстрацію соціального статусу та досягнення певної мети процесу говоріння.

Як зазначають вітчизняні дослідники, чоловічий стиль спілкування зорієнтований на систему домінування: чоловікам притаманна завищена самооцінка, самовпевненість, зосередженість на завданні, схильність до стереотипів у спілкуванні. Жінки репрезентують демократичний стиль спілкування: колегіальне прийняття рішень, заохочення активності учасників

комунікативного процесу, що сприяє зростання ініціативності співрозмовників, кількості нестандартних творчих рішень¹.

Для чоловіків характерним є виокремлення свого «Я», а для жінок – актуалізація «Ми» в налагодженні професійних та ділових контактів². Однією з ключових проблем дослідження впливу гендерних аспектів в контексті професійного спілкування є лексико-стилістична детермінованість вияву людського чинника в мові. В контексті цього варто зазначити, що під час дискусій, особи чоловічої статі частіше за все акцентують увагу слухача на власній позиції, а жінки на загальну атмосферу спілкування. Окрім того, науковцями досліджено, що в певних конфліктних ситуаціях та/або подіях, особи жіночої статі більш часто, аніж чоловіки, відмовляються від своїх думок чи поглядів.

На нашу думку, у осіб жіночої статі більш часто спостерігається явище неточного опису певних предметів («Покажіть, будь ласка, мені те»), а у осіб чоловічої статі переважає конкретний тип говоріння («Надайте мені книгу....»).

Варто зазначити, що в процесі дослідження гендерних аспектів професійного спілкування важливим є процес розуміння та сприйняття шляхів подолання усталених стереотипів у суспільстві щодо зазначеного питання. До такого процесу, на нашу думку, можна віднести:

- усвідомлення існування гендерних відмінностей між чоловіками та жінками;
- впровадження гендерно-чутливого підходу в комунікаційну діяльність;
- створення середовища в якому переважає відкрите та поважне спілкування;
- фокус на результатах, а не процесах складової певної взаємодії.

¹ Korotkova Y. M. Considering Gender Aspects of Communication in the Work of a Police Officer. Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University, series: "Philology. Journalism". 2024. T. 2, № 5. С. 174–179. URL: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.5.2/27> (дата звернення: 18.09.2025).

² Дидин І. О., Єремєєва Н. Ф. Гендерні аспекти спілкування. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали Всеукр. наук. конф., м. Черкаси, 22 квіт. 2021 р. С. 332–333.

В контексті дослідження гендерно-орієнтованих складників професійного спілкування, фахівці Черкаського державного технологічного університету прийшли до думки, що в мовленні чоловіків простежується більша кількість іменників і дієслів, а жінки віддають перевагу прикметникам і прислівникам³.

Тим не менш, наразі відбувається зміна пріоритетів в статеворольовій поведінці індивідів: з'являються практики реалізації різноманітного гендерного репертуару і тенденція до розвитку гендерної ідентичності як на рівні індивідуальності, так і на рівні трансформації норм суспільства⁴.

Варто враховувати, що гендерні аспекти професійного спілкування є важливою, складною та комплексною проблемою сучасної філологічної науки та безумовно вимагає більш ретельного дослідження категоріально-понятійного апарату, а також здійснення належної деталізації організаційно-управлінських соціальних механізмів покращення зовнішнього середовища.

Отже, зовнішні та внутрішні складові професійного спілкування синергічно об'єднуються в гендерну систему, що впливає на перебіг комунікаційної діяльності.

³ Гендерні аспекти спілкування. Професійна комунікація. Studwood. URL: https://studwood.net/1277964/literatura/genderni_aspekti_spilkuvannya (дата звернення: 19.09.2025).

⁴ Bulhakova T., Zhukova G. Gender Aspects in the Formation of Professional Orientation of Subjects of Sports Activities. Educational Discourse: collection of scientific papers. 2021. № 30(1). С. 27–34. URL: [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.30\(1\)-3](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.30(1)-3) (дата звернення: 19.09.2025).

МЕДИЧНІ НАУКИ

Керецман Анжеліка Олексіївна

кандидат медичних наук, доцент,

завідувач кафедри соціальної медицини та гігієни

Апшай Михайло Михайлович

аспірант

Ужгородський національний університет

**УЖГОРОДСЬКА СТАНЦІЯ ЕКСТРЕНОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ:
ПОКАЗНИКИ ОСНОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Анотація. В динаміці дослідження відмічається збільшення кількості викликів населенням м. Ужгород бригад екстреної медичної допомоги. При цьому зареєстрована значна частка викликів до хворих на хронічні захворювання та необґрунтованих викликів. Зареєстровано достатньо високий рівень прибуття бригад екстреної медичної допомоги на виїзд у нормативно визначений термін з моменту звернення.

Ключові слова: екстрена медична допомога, показники основної діяльності, ужгородська станція.

Екстрена медична допомога, яка надається на догоспітального етапу забезпечує комплекс невідкладних заходів, які надаються на місці події до прибуття пацієнта до лікарні. Дана медична допомога включає стабілізацію

стану пацієнта, проведення необхідних діагностичних та лікувальних заходів, а також, за необхідності, транспортування до закладу охорони здоров'я^{1/2/3}.

Мета дослідження: дослідити основні показники діяльності ужгородської станції екстреної медичної допомоги в умовах в країні надзвичайних ситуацій в галузі громадського здоров'я та реформування системи охорони здоров'я.

Матеріали і методи. *Матеріали:* звіти КНП “ЗТЦЕМД” ЗОР м. Ужгород, Ужгородська СШМД за формою №22 «Звіт станції швидкої медичної допомоги» за 2021-2024 роки. *Методи:* бібліосемантичний, медико-статистичний та метод структурно-логічного аналізу.

Результати. На початку дослідження було вивчено та проаналізовані дані статистичних звітів щодо кількості та характеристики викликів бригад екстреної медичної допомоги в динаміці 2021-2024 років. Отримані дані наведено в табл.1

Таблиця 1

Кількість та характеристика виїздів

Найменування показників		2021	2022	2023	2024	2024 до 2021
Здійснені виїзди за викликами		23997	24637	23732	24399	+402
з них у сільській місцевості	абс	320	437	364	647	+327
	%	1,3	1,8	1,5	2,7	+1,4
Прибуття бригад на виїзд до 10-ти хвилин з моменту звернення	абс	9579	11488	12400	13208	+3629
	%	39,9	46,6	52,3	54,1	+14,2
Прибуття бригад на виїзд до 20-ти хвилин з моменту звернення у сільській місцевості	абс	182	254	216	337	+155
	%	58,8	58,1	59,3	52,1	-6,7

¹ Основ законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII із змінами та доповненнями. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

² Про екстрену медичну допомогу. Закону України від 5 липня 2012 року № 5081-VI із змінами та доповненнями. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text>

³ Екстрена медична допомога: догоспітальний етап. Новий клінічний протокол. Наказ МОЗ України 05.06.2019 № 1269. https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/2019_1269_nkp_ekstren_ditdor.pdf

Кількість осіб, яким надана медична допомога під час виїздів	абс	22142	22691	21684	22287	+145
	%	92,3	92,1	91,3	91,3	-1,0
з них у сільській місцевості	абс	280	362	246	404	+124
	%	87,5	82,8	72,5	62,4	-25,1

Аналіз наведених в табл.1 даних вказує та збільшення кількості викликів служби екстреної медичної допомоги за роки дослідження на 1,7%. При цьому кількість викликів у сільську місцевість збільшилася в 2,02 разу. Важливим показником в організації роботи служби екстреної медичної допомоги є час прибуття бригади медичних працівників до пацієнта з моменту виклику. Прибуття бригад на виїзд до 10-ти хвилин з моменту звернення пацієнта зареєстровано на рівні 39,9% (2021 р) - 54,1% (2024 р). Прибуття бригад на виїзд до 20-ти хвилин з моменту звернення у сільській місцевості зареєстровано на рівні 58,8% (2021 р) – 52,1% (2024 р): зареєстровано скорочення даного показника на 6,7%. В цілому показник термі бригади екстреної медичної допомоги до пацієнта з моменту звернення за допомогою низьким. При цьому частка осіб яким медичні працівники бригад екстреної медичної допомоги надали медичну допомогу за всі роки дослідження перевищувала 90%, а у сільській місцевості скоротилася від 87,5% до 62,4%: на 25,1%.

Далі було досліджено та проаналізовано структур викликів бригад екстреної медичної допомоги за їх причинами. Отримані результати наведено в табл.2.

Таблиця 2

Структура виїздів за причинами з надання екстреної медичної допомоги

Найменування показників		1		2		3		4		5	
		2021	2024	2021	2024	2021	2024	2021	2024	2021	2024
Здійснені виїзди за викликами		1805	1598	15127	14039	1263	2140	281	211	1843	2468
	абс	37	45	196	308	11	20	3	1	40	252

з них у сільській місцевості	%	2,0	2,8	1,3	2,2	0,9	0,9	1,1	0,5	2,2	10,2
Прибуття бригад на виїзд до 10-ти хвилин з моменту звернення	абс	1805	781	7493	8267	-	1476	281	58	-	1110
	%	100	48,9	49,5	58,9	-	68,9	100,0	27,9	-	44,9
Прибуття бригад на виїзд до 20-ти хвилин з моменту звернення у сільській місцевості	абс	37	45	142	152	-	13	3	1	-	126
	%	100,0	100,0	72,4	49,4	-	65,0	100,0	100,0	-	5,1
Кількість осіб, яким надана медична допомога під час виїздів	абс	1805	1612	15127	14117	1263	2261	281	211	-	-
	%	100,0	100,9	100,0	100,6	100,0	105,6	100,0	100,0	-	-
з них у сільській місцевості	абс	37	47	196	313	11	23	3	1	-	-
	%	100,0	104,4	100,0	101,6	100,0	115,0	100,0	100,0	-	-

Примітка: 1.Нещасні випадки, травми та отруєння. 2. Раптові захворювання та стани. 3. Виїзди до хворих на хронічні захворювання. 4. Позалікарняні пологи та патологія вагітності. 5.Безрезультатні виїзди

Аналіз наведених в табл.2 статистичних даних показав наступне.

Нещасні випадки, травми та отруєння. Кількість виїздів бригад екстреної медичної допомоги на виклики, що пов'язані із нещасними випадками, травмами та отруєннями у 2024 році у зрівнянні з 2021 роком в цілому зменшилася в 1,13 разу і склала 1598 виїздів в тому числі у сільській місцевості збільшилася із 37 до 45 виїзду. у 2021 році всі виклики були обслуговані своєчасно і всім постраждалим було надано необхідну медичну допомогу. У 2024 році прибуття бригад на виїзд до 10-ти хвилин з моменту звернення було зареєстровано на рівні 48,9%. При цьому під час обслуговування викликів у незначній їх кількості надавалася допомога декільком постраждалим.

Раптові захворювання та стани. Кількість виїздів бригад екстреної медичної допомоги на виклики, що пов'язані із раптовими захворюваннями та

станами у 2024 році у зрівнянні з 2021 роком в цілому зросла в 1,08 разу і склала 14039 виїздів в тому числі у сільській місцевості збільшилася в 1,6 разу і склала 308 викликів. Частка викликів на які бригада медичних працівників прибула протягом 10 хвилин за роки дослідження збільшилася на 9,4 % і склала 58,9%. В сільській місцевості відповідні показники склали 72,4% та 49,4%. Всі пацієнти отримали необхідну медичну допомогу. У незначній кількості викликів медична допомога надавалася декільком пацієнтам.

Виїзди до хворих на хронічні захворювання. Кількість виїздів бригад екстреної медичної допомоги на виклики, що пов'язані із хворими на хронічні захворювання у 2024 році у зрівнянні з 2021 роком в цілому збільшилася в 1,7 разу і склала 2140 виїздів в тому числі у сільській місцевості збільшилася із 11 до 30 виїздів. Частка викликів на які бригади екстреної медичної допомоги прибули своєчасно складала менше 70,0%. Всі, хто потребував медичну допомогу її отримав.

Позалікарняні пологи та патологія вагітності. Кількість виїздів бригад екстреної медичної допомоги на виклики, що пов'язані із позалікарняними пологами та патологією вагітності у 2024 році у зрівнянні з 2021 роком в цілому зменшилася в 1,33 разу і склала 211 виїздів в тому числі у сільській місцевості зменшилася із 3 до одного виїзду. Всі виклики були обслугованими своєчасно. Всім жінкам була надана необхідна медична допомога.

Безрезультатні виїзди. Кількість безрезультативних виїздів бригад екстреної медичної допомоги у 2024 році у зрівнянні з 2021 роком в цілому збільшилася в 1,34 разу і склала 2468 виїздів в тому числі у сільській місцевості збільшилася 6,3 в разу і склала 252 виїзди

Висновки. В динаміці дослідження відмічається збільшення кількості викликів населенням м. Ужгород бригад екстреної медичної допомоги. При цьому відмічається значна частка викликів до хворих на хронічні захворювання та необґрунтованих (безрезультативних виїздів) викликів, що потребує посилення роз'яснювальної роботи серед населення та посилення

профілактичної роботи сімейними лікарями. Зареєстровано достатньо високий рівень прибуття бригад екстреної медичної допомоги на виїзд у нормативно визначений термін з моменту звернення.

Білак-Лук'янчук Вікторія Йосипівна

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри наук про здоров'я

Нагірний Дмитро Анатолійович

аспірант

Ужгородський національний університет

ВПЛИВ ВІЙНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ НА ОТРИМАННЯ НАСЕЛЕННЯМ УКРАЇНИ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ ЗАХВОРЮВАННІ НА КАРІЄС

Анотація. В статті представлено аналіз статистичних показників щодо впливу війни проти російської військової агресії на отримання населенням України медичної допомоги з приводу карієсу. Проаналізовані статистичні дані за період з 2021- 2023 роки. Показано, що за період війни проти російської воєнної агресії знизилися обсяги медичної допомоги населенню України з приводу карієсу.

Ключові слова: російська військова агресія, війна, карієс, медична допомога, показники, вплив.

Захворювання зубів та порожнини рота відносяться до найбільш поширених хворобами^{1/2}. Серед них найбільшу частку займає захворюваність населення на карієс який в усьому світі має тенденцію до зростання^{3/4}. Війна

¹ Peres MA, Macpherson MD, Weyant RJ et al. Oral diseases: a global public health challenge. Lancet. 2019;394(10194):249–260. DOI: 10.1016/S0140-6736(19)31146-8.

² Frencken JE, Sharma P, Stenhouse L, Green D, Laverty D, Dietrich T. Global epidemiology of dental caries and severe periodontitis - a comprehensive review. J Clin Periodontol. 2017;44(Suppl 18):94-105. DOI: 10.1111/jcpe.12677

³ Каськова Л.Ф., Батіг В.М., Дрозда І.І., Кільмухаметова Ю.Х. Показники карієсу постійних зубів з урахуванням ступеня його активності в підлітків, які навчаються в різних закладах освіти. Український стоматологічний альманах. 2021. № 1 – С.83 – 87.

⁴ Клітинська О., Зорівчак Т. Ретроспективний аналіз поширеності карієсу тимчасових зубів та його ускладнень у дітей Закарпатської області. Вісник стоматології. 2022. № 3 (120). С. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.35220/2078-8916-2022-45-3.16>.

проти російської воєнної агресії негативно вплинула на стан здоров'я населення України^{5/6}, але вивчення її впливу на стан медичної допомоги з приводу карієсу не проводилося, що і зумовило актуальність дослідження.

Мета дослідження: дослідити вплив війни проти російської воєнної агресії на отримання населенням України медичної допомоги з приводу карієсу.

Матеріали та методи. *Матеріали:* дані галузевої статистичної звітності за 2021-2023 роки. *Методи:* бібліосемантичний, медико-статистичний, структурно-логічного аналізу.

Результати. На початку дослідження нами було вивчено та проаналізовано питання щодо лікування у жителів України у 2021 році (передвоєнний період) карієсу та його ускладнень. В даному році в державних та комунальних закладах охорони здоров'я системи Міністерства охорони здоров'я України всього було проліковано зубів з приводу карієсу – 5882924, в тому числі, у дорослого населення – 4239550 (72,1%) та 1643374 (27,9 %) у дитячого населення. при цьому частка пролікованих зубів з приводу карієсу від загальної кількості відвідувань лікарів-стоматологів серед дорослого населення становила 48,1%, а серед дитячого населення становила 49,4%.

Проведений аналіз показав, що у 2021 році в державних та комунальних закладах охорони здоров'я системи Міністерства охорони здоров'я України проліковано 1705187 зубів з ускладненим карієсом. При цьому частка серед пролікованих з приводу ускладненого карієсу дорослих склала 75,6 % (1289469), а частка дітей склала 24,4 % (415718). Зазначимо, що частка пролікованих зубів з ускладненим карієсом від всіх зубів, що були проліковані в державних та

⁵ Слабкий Г.О., Білак-Лук'янчук В.Й., Нагірний Д.А. Вплив війни проти російської воєнної агресії на надання населенню ортодонтичної допомоги. Матеріали III Науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання лабораторної діагностики, медсестринства, реабілітації та громадського здоров'я». 25 квітня 2025 року, Житомир. 2025. С.173-175.

⁶ Слабкий Г.О., Білак-Лук'янчук В.Й., Козар Ю. Ю. Щодо впливу війни проти російської агресії на стан здоров'я населення та систему охорони здоров'я України. Вісник здоров'я 2023. Том 1. Випуск 1. С.38-46

комунальних закладах охорони здоров'я у дорослого населення склала 30,4%, а у дитячого населення склала 35,3%.

Необхідно зазначити, що у 2021 році всі показники які підлягали аналізу були статистично нижчими у порівнянні із 2020 роком, що обумовлено пандемією COVID-19, яка стала причиною зниження звертальності населення за плановою стоматологічною допомогою.

Наступним кроком дослідження було вивчення та аналіз статистичних даних щодо лікування в 2022 (перший рік війни) році у жителів України карієсу.

В ході дослідження було встановлено, що в 2022 році у державних та комунальних закладах охорони здоров'я системи Міністерства охорони здоров'я України було проліковано з приводу карієсу 4 273 982 зубів у населення країни. Із загальної кількості пролікованих зубів питома вага пролікованих зубів у дорослого населення склала 71,3 % (3 048 964), а у дитячого населення 28,7% (1 225 018). Частка зубів, що були проліковані із приводу карієсу від всіх відвідувань лікарів-стоматологів складала 45,3% серед усього населення, 43,4% серед дорослого населення та 50,7% серед дитячого населення.

В 2022 році було проліковано 1 357 584 зубів з ускладненим карієсом у усього населення в тому числі 1 040 538 (76,6%) у дорослого населення та 317 046 (23,4%) у дітей. Частка зубів, що були проліковані із ускладненим карієсом по відношенню до усіх пролікованих зубів з приводу карієсу склала 31,8% серед усього населення, в тому числі у дорослого населення склала 34,1% та у дитячого населення 25,9%.

Далі вивчалися та аналізувалися дані щодо лікування карієсу та його ускладнень у 2023 (другий рік війни) році у жителів України.

Отримані в ході дослідження дані вказують на те, що у 2023 році жителям України у закладах охорони здоров'я системи Міністерства охорони здоров'я України з приводу карієсу у всього населення, було проліковано 4 266 541 зубів. При цьому частка пролікованих зубів у дорослого населення склала 71,4 % (3 048 341), а населення дитячого віку – 28,6% (1 218 200). У 2022 році відповідний

показник складав: 4 273 982 - все населення, 3 048 964 (71,3%) – доросле населення; 1 225 018 (28,7%) – населення дитячого віку.

Частка зубів, що були проліковані із приводу карієсу по відношенню о всіх пролікованих зубів складала 45,0% серед усього населення, 43,3% - у дорослого населення та 50,0% - у населення дитячого віку. Отримані показники практично відповідали відповідним показникам 2022 року, коли вони відповідно складали: 45,3% серед всього населення, 43,4% - серед дорослого населення та 50,7% - серед населення дитячого віку.

У 2023 році з ускладненим карієсом у жителів України було проліковано 1 383 403 зуба у всього населення країни. Проведений далі аналіз показав, що із загальної кількості пролікованих зубів частка пролікованих зубів у дорослого населення склала 76,3 % (1 040 538), а у дитячого населення 23,7% (327 857). У 2022 році відповідні показники виглядали наступним чином: 1 357 584 - все населення, 1 040 538 (76,7%) – доросле населення, 317 046 (24,3%) - населення дитячого віку.

При цьому частка зубів, що були проліковані із ускладненим карієсом від усіх зубів, що були проліковані з приводу карієсу складала 32,4% серед усього населення, 34,6% серед дорослого населення та 26,9% серед населення дитячого віку. У 2022 році відповідні показники складали: 31,8% серед всього населення, 34,1% серед дорослого населення, 25,9% серед населення дитячого віку.

Висновки. З метою досягнення мети дослідження було порівняно отримані в ході дослідження показники за 2021 та 2023 роки. При цьому були отримані наступні результати:

- в 2023 році у зрівнянні з 2021 роком кількість пролікованих зубів з приводу карієсу зменшилася в 1,38 разу або на 1616383 при цьому частка пролікованих зубів у дітей збільшилася на 0,7 %, але їх кількість зменшилася на 425174 зубів;

- в 2023 році у зрівнянні з 2021 роком кількість пролікованих зубів із ускладненим карієсом зменшилася в 1,2 разу або на 321784 зубів при цьому

кількість пролікованих зубів у дітей скоротилася на 87861, а у дорослого населення на 249131.

Таким чином, отримані результати дозволяють стверджувати про негативний вплив війни проти російської воєнної агресії на отримання населенням України стоматологічної допомоги при захворюваності на карієс, що викликано як зниженням рівня доступності стоматологічної допомоги для окремих категорій населення так і зниженням рівня відповідального ставлення населення до особистого здоров'я.

Маркович Володимир Петрович

кандидат медичних наук,

доцент кафедри громадського здоров'я

Слабкий Геннадій Олексійович

доктор медичних наук, професор

завідувач кафедри громадського здоров'я

Ужгородський національний університет

ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ІНФЕКЦІЙНІ ЗАХВОРЮВАННЯ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. В статті представлено аналіз статистичних показників щодо впливу війни проти російської військової агресії на захворюваність населення України на інфекційні хвороби. Аналіз охоплював період з 2021(передвоєнний період) та 2022 і 2023 (період війни) роки. Показано, що за період війни значно зросла зареєстрована захворюваність населення України на більшість інфекційних захворювань при зменшенні кількості населення, яке проживає на території держави.

Ключові слова: російська військова агресія, війна, інфекційні захворювання, кількість, вплив.

Війна України проти російської воєнної агресії стала гуманітарною катастрофою глобального характеру з великою кількістю уражених серед цивільного населення^{1/2}. Війна стала причиною значних міграційних процесів.

¹ Війна в Україні спровокувала безпрецедентну гуманітарну кризу. [Дата звернення: 04.08.2025]; URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3740494-doktor-arno-habih-predstavnik-vooz-v-ukraini.html>

² Скільки військових та цивільних загинули в ході конфліктів після Другої світової війни. [Дата звернення: 04.08.2025]; URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/31/infografika/suspilstvo/skilky-vijskovyx-ta-cyvilnyx-zahynuly-xodi->

Згідно з дослідженням Нацбанку України, станом на кінець травня 2025 року поза межами України через повномасштабну війну перебуває близько 5,6 млн українців. При цьому статус тимчасового захисту в Європейському Союзі мають близько 4,2 млн із них. Згідно з даними Агентства ООН у справах біженців (UNHCR), найбільше статусів тимчасового захисту серед європейських країн українцям надали такі країни: Німеччина (близько 1,2 млн осіб); Польща (близько 994 тис. осіб); Чехія (близько 374 тис. осіб); Велика Британія (близько 254 тис. осіб); Іспанія (близько 241 тис.)³. Крім міграції за кордон в Україні зареєстровано значну кількість осіб, які відносяться до категорії вимушено внутрішньо переміщених із зони активних бойових дій або тимчасової окупації. АР Крим та частина Донецької і Луганської областей є тимчасово окупованими російськими агресорами починаючи з 2014 року. Війна негативно вплинула як на стан громадського населення України в тому числі на рівень захворюваності на інфекційні хвороби^{4/5/6}. так і рівень звертальності населення за медичною допомогою та відношення до особистого здоров'я⁷.

Мета дослідження: дослідити вплив війни проти російської воєнної агресії на зареєстровану захворюваність населення України на інфекційні хвороби.

Матеріали і методи. *Матеріали:* Статистичні дані галузевої статистичної звітності про захворюваність населення України на інфекційні хвороби за 2021-

konfliktiv-pislya-druhoyi-svitovoyi
vijny?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=.

³ Скільки українців перебувають за кордоном. [Дата звернення: 04.08.2025]; URL: <https://theguard.city/articles/426412/skilki-ukrainciv-za-kordonom-stanom-na-traven-2025-roku>

⁴ Слабкий Г.О., Шафранський В.В. Негативний вплив війни з рф на стан громадського здоров'я в Україні // Progressive research in the modern world. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2023. P. 176-182

⁵ Вплив війни проти російської військової агресії на санітарно-епідемічну ситуацію та рівень захворюваності цивільного населення України на інфекційні хвороби: колективна монографія / за заг. ред. проф. Г.О. Слабкого та к.м.н. Савчука Р.М. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2025. 284 с.

⁶ Як змінилась медицина в Україні за час війни. [Дата звернення: 04.08.2025]; URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/geroyichna-robota-likariv-vooz-rozpovili-1721296912.html>

⁷ Ставлення окремих категорій населення України до особистого здоров'я під час війни проти російської агресії Миронюк І.С, Слабкий Г.О, Білак-Лук'янчук В.Й, Брич В.В, Кондрацький В.І. Wiadomosci lekarskie (Варшава, Польща: 1960) , 2023, 76(8), С. 1883 – 1887

2023 роки⁸. Аналіз за нозологічними формами захворювань проводився відповідно до Переліку інфекційних хвороб, що підлягають реєстрації⁹. До зведеної таблиці внесено тільки ті нозологічні форми захворювань, що за період дослідження були зареєстровані в Україні. Показниках розрахований на 100 тис. населення. Враховуючи в 2022 та 2023 роках значні міграційні процеси розрахований показник не є коректним. *Методи:* бібліосемантичний, медико-статистичний, та метод структурно-логічного аналізу.

Результати. Під час проведення дослідження було відповідно до поставленої мети вивчено та зведено в єдину таблицю статистичні дані щодо захворюваності населення України на інфекційні захворювання за період 2021 (передвоєнний період) та 2022 і 2023 роки (період війни). Отримані результати наведено в табл.1.

Аналіз наведених в табл.1 статистичних даних показав наступне.

В 2023 році у зрівнянні з 2021 роком зареєстровано значне зростання кількості наступних інфекційних захворювань : інші сальмонельозні інфекції (на 1062 випадків, 31,7 %), ГЕКи, ХТІ встановленої етіології (на 4582 випадків, 26,8 %), ГЕКи, ХТІ невстановленої етіології (на 4881 випадків, 20,5 %), інші протозойні кишкові хвороби (на 360 випадків, 7,8%), лептоспіроз (на 311 випадків, 254,9%),

Таблиця 1

Інфекційна захворюваність населення України, 2021–2023 рр.

Найменування захворювань	Зареєстровано			2023 до 2021 абс
	2021	2022	2023	

⁸ Інфекційна захворюваність населення України. [Дата звернення: 04.08.2025]; URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/inshi-infekciyni-zakhvoryuvannya/infekciyna-zakhvoryuvanist-naselennya-Ukraini>

⁹ Наказ Міністерства охорони здоров'я України 30 липня 2020 року № 1726. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 грудня 2020 р. за № 1333/35616. Перелік інфекційних хвороб, що підлягають реєстрації. [Дата звернення: 04.08.2025]; URL: <file:///C:/Users/Slabkiy/Downloads/Перелік%20інфекційних%20хвороб,%20що%20підлягають%20реєстрації%20-%20Наказ%20№%201726%20ві>

	абс.	пок	абс.	пок	абс	пок	
Черевний тиф	1	-	3	0,007	-	-	-1
Інші сальмонельозні інфекції	3350	8,03	3195	7,71	4412	10,76	+1062
Шигельоз	222	0,53	223	0,54	192	0,47	-30
в т.ч. бактеріологічно підтверджений	189	0,45	205	0,49	170	0,41	-19
ГЕКи, ХТІ встановленої етіології	17119	41,0	18484	44,6	21701	52,9	+4582
в т.ч. кампілобактеріоз	189	0,45	109	0,26	116	0,28	-73
- ерсинія ентероколітика	47	0,11	48	0,12	108	0,26	+61
- ротавірусний ентерит	4158	9,96	5581	13,4	3000	7,32	-1158
ГЕКи, ХТІ невстановленої етіології	23822	57,08	23031	55,6	28703	70,01	+4881
Інші протозойні кишкові хвороби	4617	11,06	3868	9,34	4977	12,14	+360
в т.ч. лямбліоз	4105	9,84	3480	8,4	4494	10,96	+
- криптоспоридіоз	11	0,03	10	0,03	18	0,04	+7
Туляремія	1	-	2	0,005	1	-	-
Бруцельоз	2	0,005	1	-	2	0,005	-
Лептоспіроз	122	0,29	141	0,34	433	1,06	+311
Лістеріоз	5	0,01	2	0,005	12	0,03	+7
Правець	7	0,017	12	0,029	6	0,01	-1
Дифтерія	-	-	2	0,005	1	-	-
Кашлюк	91	0,22	32	0,08	707	1,72	+616
у т. ч. паракашлюк	-	-	-	-	4	0,01	+4
Менінгококова інфекція	91	0,22	98	0,24	154	0,38	+63
Сифіліс	1278	3,06	1263	3,05	1738	4,24	+460
Гонококова інфекція	1246	2,99	788	1,9	890	2,2	-356
Хвороба Лайма	2442	5,85	3875	9,36	4911	11,98	+2469
Гострий поліомієліт	1	-	-	-	-	-	-1
Сказ	-	-	2	0,005	1	-	+1
Клішовий вірусний енцефаліт	-	-	1	-	1	-	+1
Вірусний менінгіт	17	0,04	40	0,1	101	0,26	+84
Вірусні та геморагічні гарячки	12	0,03	12	0,03	18	0,04	+6
в т.ч. гарячка Західного Нілу	6	0,014	11	0,027	14	0,03	+8
- геморагічна гарячка з нирковим синдромом	6	0,014	1	-	3	0,007	-3
Кір	16	0,04	11	0,027	65	0,16	+49

Краснуха	20	0,05	8	0,02	11	0,03	-9
Вірусний гепатит	5395	12,93	5775	13,94	9946	24,26	+4551
в т.ч. гострий гепатит А	398	0,95	281	0,68	1050	2,56	+652
- гострий гепатит В	508	1,22	520	1,26	759	1,85	+251
- гострий гепатит С	252	0,60	304	0,73	439	1,07	+187
- хронічний вір. гепатит	4183	10,02	4600	11,1	7595	18,53	+3412
в т.ч. хронічний гепатит В	626	1,50	896	2,16	1391	3,39	+765
- хронічний гепатит С	3542	8,49	3668	8,86	6144	14,99	+2602
Епідемічний паротит	175	0,42	190	0,46	529	1,29	+354
Інфекційний моновуклеоз	1325	3,17	1138	2,75	2447	5,97	+1122
Малярія	38	0,09	10	0,02	10	0,02	-28
Педикульоз і фтиріоз	4182	10,02	2390	5,77	2940	7,17	-1242
Короста	3511	8,41	2617	6,32	3209	7,83	-302
Гемofilьна інфекція	9	0,022	2	0,005	8	0,02	-1
ГІВДШ	821618 6	19687,0	521095 1	12581,1	5226979	12749, 4	- 29892 07
Грип	275	0,66	7752	18,7	13286	32,41	+1301 1
Носії збудників шигельозу	16	0,04	3	0,01	7	0,02	
Носії збудників нетоксигенних штамів дифтерії	10	0,03	12	0,03	-	-	-10
Паразитоносії малярії	1	-	-	-	-	-	-1

кашлюк (на 616 випадків, 676,9%), менінгококова інфекція (на 63 випадків, 69,2%), сифіліс (на 460 випадків, 36,0%), хвороба Лайма (на 2469 випадків, 101,1%), вірусний менінгіт (на 84 випадків, 494,1%), вірусний гепатит (на 4551 випадків, 84,4%), кір (на 49 випадків, 306,3 %), інфекційний моновуклеоз (на 1122 випадків, 84,7 %), грип (на 13011 випадків, 4731,3%), вірусні та геморагічні гарячки (на 6 випадків, 50,0 %), сказ (на 1 випадок, 100,0 %).

В 2023 році у зрівнянні з 2021 роком зареєстровано зниження кількості наступних інфекційних захворювань: шигельоз (на 30 випадків, 13,5 %), ротавірусний ентерит (на 1158 випадків, 27,8%), гонококова інфекція (на 356 випадків, 28,6 %), краснуха (на 9 випадків, 55,0 %), малярія (на 28 випадків, 73,7%), педикульоз і фтиріоз (на 1242 випадків, 29,7%), носії збудників нетоксигенних штамів дифтерії (на 10 випадків, 100,0 %).

В 2022 році (перший рік війни) за період дослідження зареєстровано найбільшу кількість наступних інфекційних захворювань: черевний тиф (3), ротавірусний ентерит (5581), правець (12), дифтерія (2), носії збудників нетоксигенних штамів дифтерії (12).

Висновки. За результатами дослідження показано негативний вплив війни проти російської воєнної агресії на захворюваність населення України на інфекційні захворювання.

Пішковці Анна-Марія Михайлівна

доктор філософії

доцент кафедри терапевтичної стоматології

Пішковці Віталій Михайлович

аспірант

Ужгородський національний університет

ВПЛИВ ВІЙНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА РІВЕНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІКАРЯМИ-СТОМАТОЛОГАМИ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МОЗ УКРАЇНИ

Анотація. В статті представлено аналіз впливу війни проти російської військової агресії на рівень забезпечення лікарями-стоматологами стоматологічної служби системи охорони здоров'я МОЗ України. Показано негативний вплив в цілому по системі охорони здоров'я України з найбільш негативним впливом в регіонах активних бойових дій та наближених до них регіонах.

Ключові слова: Україна, російська військова агресія, війна, лікарі-стоматологи, забезпечення, вплив.

Актуальність даного дослідження зумовлена тим, що наукових робіт з вивчення впливу війни проти російської воєнної агресії на рівень забезпечення стоматологічної служби системи охорони здоров'я МОЗ України лікарями-

стоматологами не проводилося в той час як війна негативно вплинула як на стан здоров'я населення так і на систему охорони здоров'я України^{1/2/3/4}.

Мета дослідження: дослідити вплив війни проти російської воєнної агресії на рівень забезпечення стоматологічної служби системи охорони здоров'я МОЗ України лікарями-стоматологами.

Матеріали і методи. Дослідження проведено шляхом порівняння даних галузевої статистичної звітності за передвоєнний період (2020, 2021 рр) та перші два роки війни (2022, 2023 рр) в регіональному аспекті. Аналізу підлягали дані із територій які знаходяться під контролем України. Для аналізу адміністративні території України розділені на території відношення до зони активних бойових дій: зони активних бойових дій, території, що наближені до них та ті що віддалені від зони активних бойових дій⁵. В ході проведення дослідження використано бібліосемантичний та медико-статистичний методи, а також метод структурно-логічного аналізу.

Результати. На початку дослідження було вивчено дані про кількість посад та фізичних осіб лікарів-стоматологів у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України в динаміці 2020 - 2023 років. Отримані статистичні дані наведено в табл.1.

Таблиця 1

¹ Росіяни цілеспрямовано руйнують лікарні в Україні. [Internet]. [Дата звернення: 01.08.2025]; Режим доступу: <https://socportal.info/ru/news/v-moz-nazvali-chislo-ubitykhvrachei-okkupantami/>. 4.

² Слабкий Г.О., Білак-Лук'янчук В.Й., Козар Ю. Ю. Щодо впливу війни проти російської агресії на стан здоров'я населення та систему охорони здоров'я України. Вісник здоров'я 2023. Том 1. Випуск 1. С.38-46

³ Слабкий Г.О., Пішковці В.М. Вплив війни проти російської воєнної агресії на рівень оцінки населенням отриманої стоматологічної допомоги. Intermedical journal, 2024. №2. С. 71-73

⁴ ПТСР та загострення хронічних хвороб: як війна вплине на здоров'я українців. [Internet]. [Дата звернення: 01.08.2025]; Режим доступу: https://www.slovoidilo.ua/2022/11/01/infografika/suspilstvo/ptsr-ta-zahostrennyaxronichnyx-xvorob-yak-vijna-vplyne-zdorovya-ukrayinciv?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=

⁵ Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією. Постанова КМУ від 6 грудня 2022 р. № 1364 із змінами від 14.01.2025 № 35. [Internet]. [Дата звернення: 01.08.2025]; Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-%D0%BF#Text>

**Посади лікарів-стоматологів у закладах охорони здоров'я системи МОЗ
України, 2020 - 2023 рр**

Адміністративні території	Штатні лікарські посади				Кількість фізичних осіб на зайнятих посадах			
	2020	2021	2022	2023	2020	2021	2022	2023
Області								
Вінницька	232,25	195,25	186,15	144,00	242	204	196	176
Волинська	149,00	149,50	146,25	141,00	150	136	129	122
Дніпропетровська	735,75	481,75	412,00	370,75	709	439	398	366
Донецька	376,25	290,75	259,25	237,75	339	290	223	201
Житомирська	196,50	172,75	156,00	147,25	190	162	157	154
Закарпатська	105,25	83,50	77,50	73,75	123	88	81	79
Запорізька	313,25	267,00	213,25	180,00	254	228	196	175
Івано-Франківська	316,50	268,25	256,35	245,00	391	322	303	290
Київська	360,25	288,75	267,30	245,75	329	250	247	245
Кіровоградська	247,25	197,25	182,00	176,50	239	194	183	177
Луганська	83,25	76,00	71,25	62,00	74	77	61	45
Львівська	653,75	596,50	521,25	449,75	810	733	675	597
Миколаївська	141,25	155,25	122,50	114,25	120	113	113	112
Одеська	451,25	459,25	392,25	344,25	648	568	514	492
Полтавська	318,00	249,00	201,50	191,50	349	316	297	253
Рівненська	218,00	183,25	169,00	152,25	190	164	146	130
Сумська	197,25	175,50	168,00	165,50	187	181	180	180
Тернопільська	119,50	122,00	113,30	108,50	123	120	111	103
Харківська	474,00	379,75	308,45	279,25	502	430	316	288
Херсонська	150,50	102,00	78,25	56,50	122	85	57	35
Хмельницька	227,75	183,75	171,25	157,25	205	176	163	158
Черкаська	269,50	257,25	231,50	222,50	265	256	234	228
Чернівецька	161,75	147,50	124,00	101,00	159	156	128	111
Чернігівська	249,75	240,25	196,50	168,75	237	219	189	156
м. Київ	1 071,75	1003,0	976,25	717,50	1 074	1008	886	781
Україна	7 819,5	6 725,0	5989,25	5 252,5	8 031	6 915	6015	5 654

Аналіз наведених в табл.1 статистичних даних вказує на те, що за період 2020 – 2023 років кількість штатних посад лікарів-стоматологів стоматологічної служби системи охорони здоров'я МОЗ України скоротилася на 2567 (32,8%). Скорочення штатних посад лікарів-стоматологів зареєстровано у всіх регіонах України. Найбільша кількість вказаних посад скорочена в Дніпропетровській (365,0), Полтавській (126,5), Харківській (194,75), Херсонській (94,0) та Чернівецькій (60,75) областях і в м. Києві (354,25). В 2020 році гранична різниця

кількості штатних посад лікарів-стоматологів в розрізі регіонів відрізнялася в 12,9 разів: від 83,25 в Луганській області до 1 071,75 в м. Києві. В 2023 році гранична різниця кількості штатних посад лікарів-стоматологів в розрізі регіонів відрізнялася в 12,7 разів: від 56,5 в Херсонській області до 717,5 в м. Києві.

Кількість фізичних осіб лікарів-стоматологів, які працюють на зайнятих посадах за період 2020 – 2023 років скоротилася на 2377 (29,6 %). Скорочення фізичних осіб лікарів-стоматологів зареєстровано у всіх регіонах України. Найбільше зменшення кількості фізичних осіб лікарів зареєстровано в Дніпропетровській (343), Донецькій (138), Запорізькій (79), Івано-Франківській (101), Київській (62), Кіровоградській (62), Львівській (213), Харківській (214), Херсонській (87) областях та м. Києві (293).

Найменша кількість фізичних осіб лікарів-стоматологів в 2023 році працювала у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України в наступних регіонах: Херсонська (35), Луганська (45) та Закарпатська (79) області.

Наступним кроком дослідження стало вивчення показника укомплектованості штатних посад лікарів-стоматологів у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України в передвоєнний період та під час війни проти російської військової агресії: 2020 - 2023 років. Отримані результати наведено в табл.2.

Таблиця 2

Укомплектованість штатних посад лікарів-стоматологів у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України, 2020 - 2023 рр

Адміністративні території	Штатних посад з урахуванням сумісництва				Штатних посад – фізичними особами - лікарями			
	2020	2021	2022	2023	2020	2021	2022	2023
Області								
Вінницька	87,62	86,43	87,56	90,45	104,20	104,48	118,55	122,22
Волинська	88,59	81,61	78,80	70,21	100,67	90,97	88,56	86,52
Дніпропетровська	84,06	78,41	83,09	85,03	96,36	91,13	96,55	98,72
Донецька	79,20	89,25	75,60	74,45	90,10	99,74	91,25	84,54
Житомирська	85,88	84,80	85,14	85,40	96,69	93,78	99,60	104,58
Закарпатська	93,35	86,53	84,77	81,36	116,86	105,39	106,40	107,12
Запорізька	81,56	83,80	85,25	86,53	81,09	85,39	91,60	97,22
Івано-Франківська	90,76	93,20	91,44	88,37	123,54	120,04	119,08	118,37

Київська	78,70	75,50	77,62	79,86	91,33	86,58	96,70	99,69
Кіровоградська	88,98	87,71	86,66	81,73	96,66	98,35	97,42	100,28
Луганська	86,79	87,83	78,50	63,71	88,89	101,32	82,55	72,58
Львівська	95,14	92,96	93,09	93,39	123,90	122,88	128,40	132,74
Миколаївська	89,73	78,10	79,25	80,09	84,96	72,79	83,33	98,03
Одеська	91,36	85,08	73,40	75,38	143,60	123,68	138,86	142,92
Полтавська	90,80	92,67	91,24	90,21	109,75	126,91	129,63	132,11
Рівненська	79,82	81,04	76,72	73,73	87,16	89,50	87,23	85,39
Сумська	81,24	88,46	86,35	83,08	94,80	103,13	106,43	108,76
Тернопільська	83,89	81,56	76,32	71,66	102,93	98,36	96,54	94,93
Харківська	91,14	89,86	87,64	85,05	105,91	113,23	108,09	103,13
Херсонська	82,23	84,56	74,24	63,27	81,06	83,33	78,02	61,95
Хмельницька	85,29	91,29	92,08	91,41	90,01	95,78	98,44	100,48
Черкаська	91,09	88,53	87,34	85,28	98,33	99,51	101,56	102,47
Чернівецька	94,74	95,08	96,37	97,03	98,30	105,76	107,02	109,90
Чернігівська	89,29	86,78	82,35	79,11	94,89	91,16	93,55	92,44
м. Київ	84,81	78,24	80,39	81,01	100,21	100,50	106,46	108,85
Україна	86,99	85,28	84,65	82,82	102,70	102,83	105,48	107,64

Аналіз наведених в табл.2 даних показав наступне. Укомплектованість штатних посад лікарів-стоматологів з урахуванням сумісництва в цілому в системі охорони здоров'я України за роки дослідження скоротилася на 4,17 % і в 2023 році склала 82,82%. В регіональному аспекті зареєстровано зниження рівня укомплектованості відповідних штатних посад на території 18 (72,0%) регіонів. В 2023 році найнижчі показники укомплектованості штатних посад лікарів-стоматологів зареєстровано в наступних регіонах: Луганська (63,71%), Херсонська (63,27%), Волинська (70,21%), Тернопільська (71,66%) та Одеська (75,38%) області. Проведений аналіз показав, що ні в одній області всі штатні посади лікарів-стоматологів не укомплектовані. Аналіз укомплектованості штатних посад лікарів-стоматологів фізичними особами - лікарями показав, що в цілому в системі охорони здоров'я України цей показник за роки дослідження зріс на 4,94% і в 2023 році склав 107,64% в 2023 році найнижчим він зареєстрований в наступних регіонах: Херсонська (61,95%) та Луганська (61,95%) області, а найвищим в Одеській (142,92%), Львівській (132,74%) та Полтавській (132,1%) областях.

Висновки. Показано негативний вплив війни проти російської воєнної агресії на рівень забезпечення стоматологічної служби системи охорони

здоров'я МОЗ України лікарями-стоматологами з найбільшим негативним впливом в регіонах активних бойових дій та наближених до них регіонах.

Слабкий Геннадій Олексійович

доктор медичних наук, професор
завідувач кафедри громадського здоров'я

Пішковці Віталій Михайлович

аспірант
Ужгородський національний університет

ВПЛИВ ВІЙНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА СТРУКТУРУ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МОЗ УКРАЇНИ

Анотація. В статті представлено результати дослідження щодо впливу війни проти російської військової агресії на структуру та ресурсне забезпечення стоматологічної служби системи охорони здоров'я МОЗ України. Показано, що війна негативно вплинула на структуру та ресурсне забезпечення стоматологічної служби, особливо в зоні активних бойових дій та наближених до них територіях.

Ключові слова: заклади охорони здоров'я, мережа, стоматологічні ліжка, російська воєнна агресія, війна, вплив.

Стоматологічні захворювання являються найбільш поширеними неінфекційними хворобами^{1/2}. Стоматологічна допомога населенню України гарантована державою і надається у відповідності до Державної Програми медичних гарантій³. Стан надання медичної допомоги населенню залежить від

¹ Peres MA, Macpherson MD, Weyant RJ et al. Oral diseases: a global public health challenge. Lancet. 2019;394(10194):249–260. DOI: 10.1016/S0140-6736(19)31146-8.

² Frencken JE, Sharma P, Stenhouse L, Green D, Lavery D, Dietrich T. Global epidemiology of dental caries and severe periodontitis - a comprehensive review. J Clin Periodontol. 2017;44(Suppl 18):94-105. DOI: 10.1111/jcpe.12677

³ Національна служба здоров'я України. Вимоги ПМГ 2024. [Internet]. [дата звернення: 01.08.2025]; Режим доступу: <https://contracting.nszu.gov.ua/kontraktuvannya/kontraktuvannya-2024-1699952970/vimogi-pmg-2024>.

її мережі закладів охорони здоров'я та забезпеченості ресурсами. Актуальність даного дослідження зумовлена тим, що наукових робіт з вивчення впливу війни проти російської воєнної агресії на мережу закладів спеціалізованої стоматологічної допомоги та її ресурсів не проводилося^{4/5}.

Мета дослідження: дослідити вплив війни проти російської воєнної агресії на мережу закладів охорони здоров'я спеціалізованої стоматологічної допомоги та стоматологічний госпітальний ліжковий фонд для дорослих та дитячого населення.

Матеріали і методи. Дослідження проведено шляхом порівняння даних галузевої статистичної звітності за передвоєнний період та перші два роки війни в регіональному аспекті. Аналізу підлягали дані із територій які на момент звітності знаходилися під контролем України. Для аналізу адміністративні території України розділені на території відношення до зони активних бойових дій: зони активних бойових дій, території, що наближені до них та ті що віддалені від зони активних бойових дій⁶. При проведенні дослідження використано наступні методи: бібліосемантичний, медико-статистичний, структурно-логічного аналізу.

Результати. На початку дослідження були вивчені та згруповані в таблицю статистичні дані щодо динаміки кількості самостійних стоматологічних поліклінік та закладів охорони здоров'я, які мають у своєму складі

⁴ Миронюк І.С., Слабкий Г.О., Щербінська О.С., Білак-Лук'янчук В.Й. Наслідки війни з Російською Федерацією для охорони здоров'я України. Репродуктивне здоров'я жінки. 2022 Гру 1; 8: 26–31.

⁵ Миронюк І.С., Слабкий Г.О., Білак-Лук'янчук В.Й. Виклики для системи громадського здоров'я регіонального рівня в умовах воєнного стану в Україні (Challenges for the Regional Public Health System Under Martial Law in Ukraine). Ružomberské zdravotnícke dni. 2022 – XVI. Ročník: Zborník z medzinárodnej konferencie. 2022 Nov; Ružomberok. Ružomberok (Sk); p. 358-363

⁶ Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією. Постанова КМУ від 6 грудня 2022 р. № 1364 із змінами від 14.01.2025 № 35. [Internet]. [дата звернення: 01.08.2025]; Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-%D0%BF#Text>

стоматологічні відділення (кабінети) за 2021 (передвоєнний період та 2023 (другий рік війни) роки. Отримані дані наведено в табл.1.

Таблиця 1

**Мережа закладів охорони здоров'я, що перебувають у сфері управління
Міністерства охорони здоров'я України, які надають стоматологічну
допомогу населенню за 2021 та 2023 роки**

Адміністративні території	Кількість самостійних стоматологічних поліклінік			Заклади охорони здоров'я, які мають стоматологічні відділення (кабінети)		
	2021	2023	2023 до 2020	2021	2023	2023 до 2020
Області						
Вінницька	8	4	- 4	33	42	+ 9
Волинська	5	5	Без змін	26	34	+8
Дніпропетровська	13	5	- 8	58	59	+1
Донецька	11	8	- 3	32	36	+4
Житомирська	10	7	- 3	27	43	+16
Закарпатська	3	3	Без змін	26	29	+3
Запорізька	9	2	- 7	34	21	-13
Івано-Франківська	4	3	- 1	45	43	+2
Київська	9	8	- 1	44	47	+3
Кіровоградська	4	3	- 1	32	31	-1
Луганська	1	-	- 1	16	1	-15
Львівська	14	11	- 3	59	55	-4
Миколаївська	2	1	- 1	26	33	+7
Одеська	7	6	- 1	56	66	+10
Полтавська	8	5	- 3	37	52	+15
Рівненська	8	7	- 1	29	38	+9
Сумська	5	5	Без змін	37	57	+20
Тернопільська	4	4	Без змін	36	44	+8
Харківська	12	11	- 1	67	86	+19
Херсонська	2	1	- 1	22	9	-13
Хмельницька	2	1	- 1	33	36	+3
Черкаська	5	5	Без змін	32	31	-1
Чернівецька	4	3	- 1	28	30	+2
Чернігівська	4	4	Без змін	32	28	-4
м. Київ	4	3	- 1	37	53	+16
Україна	158	115	- 43	904	1004	+100

Аналіз наведених в табл. 1 статистичних даних вказує на те, що у 2023 році у зрівнянні з 2021 роком у системі охорони здоров'я МОЗ України кількість самостійних стоматологічних поліклінік скоротилася на 43.

В розрізі територій проведений аналіз показав наступне. На території 6 (24,0%) регіонів показник не змінився. На території решти 19 (76,0%) регіонів кількість самостійних стоматологічних поліклінік скоротилася. Найбільше стоматологічних поліклінік скорочено в Дніпропетровській (8), Запорізькій (7) та Вінницькій (4) областях. При цьому на підконтрольній Україні території Луганської області не функціонувало жодної стоматологічної поліклініки.

З метою забезпечення населення стоматологічною допомогою відкривалися стоматологічні відділення (кабінети) в закладах охорони здоров'я загальної мережі. В цілому в закладах охорони здоров'я України загальної мережі за вказаний період було відкрито 100 стоматологічних відділень (кабінетів). В розрізі територій проведений аналіз показав наступне.

На території 7 (28,0%) регіонів кількість структурних стоматологічних підрозділів в закладах охорони здоров'я загальної мережі скоротилася. Найбільше їх скорочено в Луганській (15), Запорізькій та Херсонській (по 13) областях.

На території 18 (72,0%) регіонів кількість структурних стоматологічних підрозділів в закладах охорони здоров'я загальної мережі збільшилася. Найбільше їх збільшення зареєстровано в Сумській (20), Харківській (19), Житомирській (16), Полтавській (15) областях, що дозволяє забезпечити населення стоматологічною допомогою за державною програмою медичних гарантій.

Наступним кроком дослідження стало вивчення впливу війни на забезпечення дорослого населення стоматологічними госпітальними ліжками. Отримані статистичні дані наведено в табл.2. Показник розраховувався на 10 тис. дорослого населення. За 2022 та 2023 роки даний показник вважаємо некоректним враховуючи значні міграційні процеси викликані вимушеним переселенням населенні в країні та міграцією населення за кордон. Тому аналізувалися кількісні показники ліжкового фонду.

Таблиця 2

Стоматологічні ліжка для дорослого населення у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України та забезпеченість ними населення, 2020 - 2023 роки

Адміністративні території	2020		2021		2022		2023	
	Абс	Пок	Абс	Пок	Абс	Пок	Абс	Пок
Області								
Вінницька	50	0,33	50	0,33	50	0,33	50	0,33
Волинська	22	0,21	20	0,20	25	0,25	20	0,20
Дніпропетровська	130	0,41	105	0,34	106	0,34	105	0,34
Донецька	50	0,27	50	0,27	50	0,27	50	0,27
Житомирська	30	0,25	30	0,25	30	0,25	38	0,32
Закарпатська	5	0,04	5	0,04	10	0,08	10	0,08
Запорізька	40	0,24	40	0,24	30	0,18	30	0,18
Івано-Франківська	40	0,29	35	0,26	35	0,26	35	0,26
Київська	55	0,31	47	0,26	47	0,26	52	0,29
Кіровоградська	20	0,22	10	0,11	15	0,17	15	0,17
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	60	0,24	62	0,25	72	0,29	62	0,25
Миколаївська	35	0,32	35	0,32	35	0,32	28	0,26
Одеська	20	0,08	20	0,09	20	0,09	20	0,09
Полтавська	36	0,26	36	0,27	36	0,27	36	0,27
Рівненська	-	-	8	0,07	30	0,26	30	0,26
Сумська	27	0,26	25	0,24	20	0,19	18	0,17
Тернопільська	20	0,19	20	0,20	20	0,20	20	0,20
Харківська	130	0,50	125	0,48	125	0,48	121	0,47
Херсонська	35	0,34	20	0,20	20	0,20	20	0,20
Хмельницька	20	0,16	20	0,16	10	0,08	10	0,08
Черкаська	35	0,30	38	0,33	36	0,31	36	0,31
Чернівецька	25	0,28	25	0,28	25	0,28	25	0,28
Чернігівська	35	0,36	30	0,32	30	0,32	30	0,32
м. Київ	25	0,09	20	0,07	80	0,27	80	0,27
Україна	945	0,23	876	0,21	957	0,23	941	0,23

Аналіз наведених в табл. 2 статистичних даних вказує на те, що у 2023 році у зрівнянні з 2021 роком у системі охорони здоров'я МОЗ України кількість госпітальних стоматологічних ліжок для дорослих скоротилася на 4.

В розрізі територій проведений аналіз показав наступне. На території 5 (20,0%) регіонів показник не змінився. На території 12 (48,0%) регіонів кількість госпітальних стоматологічних ліжок для дорослих скоротилася. Найбільше госпітальних стоматологічних ліжок для дорослого населення скорочено в Дніпропетровській (25), Херсонській (15), Харківській (9) областях.

При цьому на підконтрольній Україні території Луганської області госпітальні стоматологічні ліжка весь період дослідження не були розгорнуті. На території 7 (28,0%) регіонів кількість госпітальних стоматологічних ліжок для дорослого населення збільшилася. Найбільше їх було збільшено в м. Києві: з 25 до 80.

Далі було вивчено вплив війни на забезпечення дитячого населення стоматологічними госпітальними ліжками. Отримані статистичні дані наведено в табл.3.

Таблиця 3

Стоматологічні ліжка для дитячого населення у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України та забезпеченість ними дітей, 2020 - 2023 роки

Адміністративні території	2020		2021		2022		2023	
	Абс	Пок	Абс	Пок	Абс	Пок	Абс	Пок
Області								
Вінницька	10	0,35	10	0,36	10	0,36	10	0,36
Волинська	-	-	-	-	-	-	2	0,09
Дніпропетровська	45	0,78	20	0,35	18	0,32	24	0,43
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	5	0,21	5	0,21	3	0,13	3	0,13
Закарпатська	-	-	-	-	-	-	-	-
Запорізька	3	0,10	3	0,10	2	0,07	2	0,07
Івано-Франківська	12	0,44	12	0,44	7	0,26	7	0,26
Київська	-	-	-	-	-	-	-	-
Кіровоградська	2	0,12	2	0,12	2	0,13	2	0,13
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	10	0,21	10	0,21	13	0,27	13	0,27
Миколаївська	-	-	-	-	-	-	-	-
Одеська	-	-	-	-	-	-	-	-
Полтавська	6	0,26	5	0,22	5	0,22	4	0,18
Рівненська	-	-	-	-	-	-	-	-
Сумська	3	0,18	3	0,18	3	0,19	3	0,19
Тернопільська	5	0,26	10	0,52	10	0,53	10	0,53
Харківська	20	0,46	20	0,47	20	0,47	20	0,47
Херсонська	-	-	-	-	-	-	-	-
Хмельницька	5	0,21	5	0,22	5	0,22	5	0,22
Черкаська	-	-	-	-	-	-	-	-
Чернівецька	5	0,27	5	0,27	5	0,28	7	0,39
Чернігівська	-	-	-	-	-	-	-	-
м. Київ	30	0,53	30	0,53	30	0,53	25	0,44
Україна	161	0,21	140	0,19	133	0,18	137	0,19

Аналіз наведених в табл. 3 статистичних даних вказує на те, що у 2023 році у зрівнянні з 2021 роком у системі охорони здоров'я МОЗ України кількість госпітальних дитячих стоматологічних ліжок скоротилася на 24.

В розрізі територій проведений аналіз показав наступне.

В закладах охорони здоров'я 10 (40,0%) регіонів госпітальні стоматологічні ліжка для дітей були відсутні.

На території 5 (20,0%) регіонів кількість стоматологічних госпітальних ліжок для дітей не змінилася.

На території 6 (24,0%) регіонів кількість госпітальних стоматологічних ліжок для дітей скоротилася. Найбільше госпітальних стоматологічних ліжок для дитячого населення скорочено в Дніпропетровській (21) області.

На території 4 (16,0%) регіонів кількість госпітальних стоматологічних ліжок для дитячого населення збільшилася. Вперше такі госпітальні ліжка розгорнуто у Волинській області.

Висновки. Результати дослідження показали, що війна негативно вплинула на структуру та ресурсне забезпечення стоматологічної служби, особливо в зоні активних бойових дій та наближених до них територіях.

Ігнатко Віктор Ярославович

асистент кафедри онкології і радіології

Ужгородський національний університет

ЗАХВОРЮВАНІСТЬ ЖІНОК ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА РАК МОЛОЧНОЇ ЗАЛОЗИ В ПЕРЕДВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. В статті представлено аналіз статистичних показників захворюваності жінок Закарпатської області на рак молочної залози в передвоєнний період.

Ключові слова: Закарпатська область, жінки, рак молочної залози, захворюваність.

Злоякісні новоутворення молочних залоз належать до захворювань, що негативно впливають на медико-демографічну ситуацію в Україні та провідних державах світу і є причиною значних соціально-економічних втрат^{1/2}. Аналіз статистичних даних вказує на те, що у 2020 р. на рак молочної залози захворіло у світі 2,3 мільйона жінок та 685 000 жінок померло в його наслідок³. Важливим є те, що захворювання вражає жінок у в репродуктивному віці^{4/5}. Проведені нами раніше соціологічні дослідження дозволили встановити низький рівень інформованості жінок із проблеми раку молочної залози та

¹ World Health Organization. Health for All Database (HFA-DB) (online database) [Internet]. Geneva: WHO; 2022. URL: <https://gateway.euro.who.int/en/datasets/european-health-for-alldatabase/>.

² Теренда Н.О., Гандзюк Н.М. Ретроспективне дослідження онкогінекологічної патології у 2015–2019 рр. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2021; 1 (87); 11–14

³ World Health Organization. Cervical cancer can be eradicated if you work together [Internet]. Geneva: WHO; 2022. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/01/1416532>.

⁴ Жилка Н.Я., Слабкий Г.О., Щербінська О.С. Стан жіночого репродуктивного здоров'я в Україні. Огляд літератури. Репродуктивна ендокринологія. 2021; 60; 67–71

⁵ Пульний Ю., Панфілова Г. Дослідження онкопрофілю населення України за даними національного канцер-реєстру. Грааль науки. 2021; 1; 474–478.

їхньої прихильності до проходження цільових профілактичних оглядів⁶ незважаючи на те, що виявлення захворювання на ранніх стадіях розвитку забезпечує проведення ефективного лікування хворих.

Мета: дослідити та проаналізувати захворюваність жінок Закарпатської області на рак молочної залози в передвоєнний період.

Матеріали і методи. *Матеріали:* дані канцерреєстру Закарпатської області за 2021 рік. *Методи:* бібліосемантичний, медико-статистичний, структурно-логічного аналізу.

Результати. На початку дослідження було вивчено та проаналізовано статистичні показники захворюваності жінок Закарпатської області на рак молочної залози в 2021 році. Отримані результати наведено в табл.1.

Таблиця 1

Захворюваність жінок Закарпатської області на рак молочної залози, 2021 р.

Адміністративна територія	Абс	Показник×	Занедбані випадки, %	Морфологічно підтверджені, %
<i>Райони</i>				
Берегівський	4	5,5	33,3	75,0
В.Березнянський	2	7,7	-	50,0
Виноградівський	8	6,6	50,0	75,0
Воловецький	1	4,2	-	-
Іршавський	6	6,0	-	100,0
Мукачівський	12	6,5	16,7	100,0
Міжгірський	1	2,1	-	100,0
Перечинський	3	9,4	-	100,0
Рахівський	6	6,5	33,3	100,0
Свалявський	7	13,2	28,6	100,0
Тячівський	7	4,0	14,3	100,0
Ужгородський	4	5,0	25,0	100,0
Хустський	10	7,9	-	90,0
<i>Міста</i>				
Мукачево	7	8,2	-	100,0
Ужгород	12	10,5	33,3	83,3
Закарпатська область	83	6,7	20,5	90,4

×Примітка: показник в розрахунку на 100 тис жіночого населення

Аналіз наведених в табл.1 статистичних даних вказує на наступне.

⁶ Ігнатко В.Я. Проблема раннього виявлення раку молочної залози в жінок: результати соціологічного дослідження. Україна. Здоров'я нації. 2024. N 3 (77). – С. 46-51

Показник захворюваності на рівні області становив 6,7 з коливаннями в розрізі районів області в 6,3 разу: від 2,1 в Міжгірському до 13,2 в Свалявському та 1,3 разу в містах: від 8,2 в м. Мукачево до 10,5 в м. Ужгород.

Показник виявлення захворювання в занедбаних стадіях а рівні області становив 20,5% з коливанням в розрізі адміністративних територій в 3,5 разів: від 14,3% в Тячівському до 50,0% в Виноградівському районі. При цьому на території 7 (46,6%) адміністративних територій випадків захворювання в занедбаних стадіях не було зареєстровано.

В цілому по області морфологічно підтвердженими є 90,4% випадків захворювання жінок на рак молочної залози. При цьому на території 9 (60,0%) адміністративних територій даний показник становить 100,0%.

Далі в табл. 2 наведено показники смертності жінок Закарпатської області внаслідок раку молочної залози.

Таблиця 2

Смертність жінок Закарпатської області внаслідок раку молочної залози, 2021 р.

Адміністративна територія	Абс	Показник	До річна летальність	
			Абс	% від взятих на облік в 2020 році
Райони				
Берегівський	1	1,4	-	-
В.Березнянський	-	-	-	-
Виноградівський	7	5,8	1	50,0
Воловецький	3	12,7	1	33,3
Іршавський	2	2,0	2	66,7
Мукачівський	6	3,3	2	22,2
Міжгірський	4	8,5	-	-
Перечинський	-	-	1	25,0
Рахівський	3	3,2	-	-
Свалявський	3	5,6	-	-
Тячівський	1	0,6	-	-
Ужгородський	1	1,2	-	-
Хустський	6	4,7	1	33,3
Міста				
Мукачево	4	4,7	1	33,3
Ужгород	6	5,3	2	28,6

Закарпатська область	43	3,4	10	18,9

^{*}Примітка: показник в розрахунку на 100 тис жіночого населення

Аналіз наведених в табл. 2 статистичних даних вказує на наступне.

Показник смертності жінок Закарпатської області внаслідок раку молочної залози в цілому по області склав 3,4 в розрахунку на 100 тис жіночого населення, а показник до річної летальності склав 18,9% від взятих на облік в 2020 році.

В розрізі адміністративних територій показник смертності жінок області внаслідок раку молочної залози коливався в 21,2 разів: від 0,6 в Тячівському до 12,7 в Воловецькому районі. При цьому на територій 2 (13,3%) адміністративних територій випадків смертності жінок внаслідок раку молочної залози не було зареєстровано.

В розрізі адміністративних територій показник до річної летальності внаслідок раку молочної залози коливався в 3,0 рази: від 22,2% в Мукачівському до 66,7% в Іршавському районі. При цьому на територій 7 (13,3%) адміністративних територій випадків до річної летальності жінок внаслідок раку молочної залози не було зареєстровано.

Висновки.

Отримані в ході дослідження статистичні дані та їх зрівняння з аналогічними показниками в Україні⁷ показали наступне:

- показник захворюваності жінок Закарпатської області на рак молочної залози у 2021 році становив 6,7 при загальноукраїнському показнику – 40,6;
- захворювання морфологічно підтверджено у 90,4% випадків при загальноукраїнському показнику – 95,5%;
- частка хворих у яких захворювання виявлено в занедбаних стадіях становила 20,5% при загальноукраїнському показнику – 29,7%;

⁷ Рак в Україні, 2021–2022. Захворюваність, смертність, показники діяльності онкологічної служби (бюлетень Національного канцер-реєстру України N 24). Київ, 2023. URL: http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_24/index.htm.

- коефіцієнт смертності жінок Закарпатської області внаслідок раку молочної залози у 2021 році становив 3,4 при загальноукраїнському показнику – 13,7;
- рівень дорічної летальності жінок Закарпатської області внаслідок раку молочної залози у 2021 році становив 18,9% при загальноукраїнському показнику – 7,9%.

Білак-Лук'янчук Вікторія Йосипівна

кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри наук про здоров'я

Маркович Володимир Петрович

кандидат медичних наук, доцент кафедри громадського здоров'я

Лопіт Віктор Васильович

аспірант за спеціальністю громадське здоров'я
Ужгородський національний університет

ВПЛИВ ВІЙНИ НА СТАН ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ, ЯКІ ВІДДАЛЕНІ ВІД ЗОНИ АКТИВНИХ ВОЄННИХ ДІЙ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. В статті представлено результати дослідження негативного впливу війни проти російської воєнної агресії на стан громадського здоров'я у віддалених від зони активних бойових дій регіонах України.

Ключові слова: російська воєнна агресія, громадське здоров'я, регіони, що віддалені від зони активних бойових дій, вплив.

Війна проти російської воєнної агресії стала для громадського здоров'я України надзвичайною ситуацією глобального характеру при цьому вона стала однією з найбільш кровопролитних у сучасній світовій історії^{1/2}. Опубліковані наукові роботи вказують на негативний вплив війни на

¹ Миронюк І.С. Слабкий Г.О., Щербінська О.С., Білак-Лук'янчук В.Й. Наслідки війни з російською федерацією для громадського здоров'я України. Україна. Здоров'я нації. 2023. №3. С.100-105

² Скільки військових та цивільних загинули в ході конфліктів після Другої світової війни. Доступно на: https://www.slovoidilo.ua/2022/10/31/infografika/suspilstvo/skilky-vijskovyx-ta-cyvilnyx-zahynuly-xodi-konfliktiv-pislya-druhoyi-svitovoyi-vijny?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=.

ментальне^{3/4} і фізичне^{5/6} здоров'я населення та погіршення громадського здоров'я^{7/8}, в тому числі зростання захворюваності населення на інфекційні хвороби^{9/10}.

Мета дослідження: дослідити вплив війни проти російської воєнної агресії на стан громадського здоров'я у віддалених від зони активних бойових дій регіонах України.

Матеріали і методи. Дослідження проведено шляхом аналізу та узагальнення даних наукової літератури та результатів особистих наукових

³ ПТСР та загострення хронічних хвороб: як війна вплине на здоров'я українців. Доступно на: https://www.slovoidilo.ua/2022/11/01/infografika/suspilstvo/ptsr-ta-zahostrennya-xronichnyx-xvorob-yak-vijna-vplyne-zdorovya-ukrayincziv?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=.

⁴ Від істерики до депресії: як не загинути через емоційну нестабільність. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/vid-isteriki-do-depresi-yak-ne-zagynuti-cherezemociynnu-nestabilnist-2213248.html>

⁵ Жилка Н., Слабкий Г., Щербінська О. Особливості антенатальної допомоги вагітним в умовах війни //Особливості підготовки спеціалістів по збереженню та зміцненню здоров'я населення в надзвичайних ситуаціях глобального характеру: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (9 червня 2023 р.). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. С.43-50

⁶ Слабкий Г.О., Білак-Лук'янчук В.Й., Козар Ю. Ю. Щодо впливу війни проти російської агресії на стан здоров'я населення та систему охорони здоров'я України. Вісник здоров'я 2023. Том 1. Випуск 1. С.38-46

⁷ Ставлення окремих категорій населення України до особистого здоров'я під час війни проти російської агресії Миронюк І.С., Слабкий Г.О., Білак-Лук'янчук В.Й., Брич В.В., Кондрацький В.І. Wiadomosci lekarskie (Варшава, Польща: 1960), 2023, 76(8), С. 1883 – 1887

⁸ Слабкий Г.О., Білак-Лук'янчук В.Й., Іванінна М.М. Вплив соціально-економічних детермінант на стан формування громадського здоров'я в умовах війни з рф// Innovations and prospects in modern science. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2023. P. 70- 74

⁹ Махота Л.С., Слабкий Г.О., Білак - Лук'янчук В.Й., Ластовецький С.В. Вплив війни проти російської військової агресії на санітарно-епідемічну ситуацію, захворюваність населення на інфекційні хвороби та стан організації спеціалізованої медичної допомоги хворим на інфекційні хвороби: Харківська область. Сучасні медико-демографічні проблеми України та шляхи їх вирішення: колективна монографія / за заг. ред. проф. І.С. Миронюка та проф. Г.О. Слабкого. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2025. – С. 155-165

¹⁰ Асатурова Н. М. Вплив війни проти російської військової агресії на санітарно-епідемічну ситуацію, захворюваність населення на інфекційні хвороби та стан організації спеціалізованої медичної допомоги хворим на інфекційні хвороби: Херсонська область / Асатурова Н. М., Слабкий Г. О., Качур О. Ю. //Сучасні медико- демографічні проблеми України та шляхи їх вирішення : колект. моногр. — Ужгород : Говерла, 2025. — С. 166 - 173.

досліджень за визначеною темою^{11/12/13/14}. Аналіз проведено в розрізі детермінант формування громадського здоров'я: медико-демографічні, соціально-економічні, поведінково-біологічні.

При проведенні дослідження використано наступні методи дослідження: бібілосемантичний, системного підходу та структурно-логічного аналізу.

Результати. Загальною характеристикою для регіонів, що віддалені від зони активних бойових дій є наступне:

- зменшення кількості населення чоловічої статті працездатного та репродуктивного віку що пов'язано із їх мобілізацією та міграцією за кордон;
- наявність значної кількості вимушених переселенців із зони тимчасової окупації та зони активних бойових дій;
- відсутність достовірної статистичної інформації про кількість проживаючого в регіонах населення та медико-демографічну ситуацію.

Проаналізовані та узагальнені доступні дані щодо впливу війни проти російської воєнної агресії на стан громадського здоров'я у віддалених від зони активних бойових дій регіонах України представлені в таблиці.

Таблиця

¹¹ Слабкий Г. О., Німчук С. С. Вплив війни з рф на соціально-економічні детермінанти формування громадського здоров'я населення України // Scientific research in the modern world. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2023. P. 94- 98

¹² Слабкий Г.О., Фейса І. І., Дідок Л. В., Вплив війни проти російської агресії на стан імунізації дитячого населення України / Г. О. Слабкий, І. І. Фейса, Л. В. Дідок // Moderní aspekty vědy: XXXI. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2023. Str. 423-432

¹³ Білак-Лук'янчук В. Й., Русин А. М. Характеристика змін поведінково-біологічних детермінант формування здоров'я у вимушених переселенців. The 9th International scientific and practical conference "Global science: prospects and innovations" (April 25-27, 2024) Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2024. P. 56- 60

¹⁴ Слабкий Г. О., Білак-Лук'янчук В. Й., Дикун Р. С. Вплив війни проти російської агресії на відношення вимушених переселенців до особистого здоров'я. The 9th International scientific and practical conference "Science and innovation of modern world" (May 18-20, 2023) Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2023. P. 111-113

Вплив війни проти російської воєнної агресії на стан громадського здоров'я у регіонах, що віддалені від зони активних бойових дій

Медико-демографічні	Соціально-економічні	Поведінково-біологічні
Високий рівень вимушеного переселення та міграції населення	Зниження економічного рівня забезпечення населення	Життя в постійному стресі через комплекс причин, які пов'язані з війною
Зростання рівня передчасної смертності	Втрата частиною населення місця роботи	Часте перебування під час повітряних тривог у санітарно несприятливих умовах
Зростання рівня захворюваності та смертності населення без отримання медичної допомоги	Втрата значною часткою населення соціального статусу	Постійний страх втрати рідних та житла
Зростання захворюваності населення на соціально значущі хвороби, а саме: злоякісні новоутворення, туберкульоз, захворювання системи кровообігу, цукровий діабет, хвороби органів дихання, зі збільшенням частки їх виявлення в занедбаних стадіях або з ускладненнями	Зменшення доступу до продуктів харчування	Зниження якості екологічної ситуації
	Зниження якості умов проживання	Періодичне зниження доступу до питної води та погіршення її якості
	Періодичне пошкодження інфраструктури системи енергопостачання	Зниження якості харчування
	Періодичне пошкодження інфраструктури системи водопостачання	Низький рівень вакцинації
	Зниження доступу до регулярної об'єктивної інформації	Зниження рівня ставлення до здоров'я як до особистого пріоритету
Зростання рівня інвалідизації населення	Зниження звертальності по медичну допомогу	Низький рівень поведінки, скерованої на профілактику захворювань
Зростання рівня інфекційних захворювань	Вимушений розрив сімей	Постійний страх за життя та здоров'я рідних людей
Зниження рівня бажаної вагітності	Втрата зв'язку з рідними	Зниження рівня санітарної культури населення
Ментальне виснаження зі зростанням рівня психологічних та психічних проблем	Зниження доступу вимушених переселенців до медичних послуг, у тому числі послуг з відновного лікування і паліативної допомоги	У холодний період періодично життя при низькій температурі для певної частки населення
Зростання кількості нарко-, алко- та інших залежностей	Низький рівень профілактичної спроможності діяльності закладів охорони здоров'я	Високий рівень самолікування, в тому числі при станах, що несуть загрозу життю
Високий рівень розвитку посттравматичного стресового розладу	Періодичне зниження доступу до лікарських засобів	Життя значної частки населення тривалий час без освітлення
	Періодичне зниження доступу до системи Інтернет	Зниження рівня отриманої інформації санітарно-гігієнічного характеру та профілактичної інформації
Збільшення частки населення старших вікових груп, осіб з особливими потребами та одиноких осіб, які потребують стороннього догляду	Періодичне зниження доступу до мобільного зв'язку	Втрата попередніх сталих умов якісного проживання
	Зниження доступу до послуг із профілактики само руйнівної поведінки та самогубств і психологічної підтримки у критичних станах	Обмеження вільного пересування під час комендантської години.

Висновки. Проведений аналіз вказує на негативний вплив війни проти російської воєнної агресії на стан громадського здоров'я у регіонах України, що віддалені від зони активних бойових дій.

Слабкий Геннадій Олексійович

доктор медичних наук, професор завідувач кафедри
громадського здоров'я

Хасілева Анастасія Олегівна

аспірантка за спеціальністю громадське здоров'я
Ужгородський національний університет

ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ ОФТАЛЬМОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДИТЯЧОМУ НАСЕЛЕННЮ В КЛІНІЧНІЙ ЛІКАРНІ №8 МІСТА ДНІПРО

Анотація. В статті представлено результати дослідження показників надання спеціалізованої офтальмологічної допомоги дитячому населенню в м. Дніпро як регіоні, що є наближеним до зони активних бойових дій в передвоєнний період та період війни проти російської воєнної агресії.

Ключові слова: діти, офтальмологічна допомога, м. Дніпро, показники, вплив війни.

Аналіз наукових публікацій вказує на зростання офтальмологічної патології в усіх країнах світу. За прогнозними даними лише кількість населення з міопією у світі зросте до 4,8 млрд. осіб^{1/2/3}. Важливе значення у зростанні офтальмологічної патології у дітей має підвищене навантаження на зоровий

¹ Afarid M, Molavi Vardanjani H, Mahdaviazad H, Alamolhoda M, Farahangiz S. Visual Impairment Prevalence, Causes, and Role of Healthcare Access: A Systematic Review and Meta-Analysis in Iran. J Ophthalmol. 2020 Nov 23;2020:4710328. doi: 10.1155/2020/4710328. PMID: 33489330; PMCID: PMC7803184.

² GBD 2019 Blindness and Vision Impairment Collaborators; Vision Loss Expert Group of the Global Burden of Disease Study. Causes of blindness and vision impairment in 2020 and trends over 30 years, and prevalence of avoidable blindness in relation to VISION 2020: the Right to Sight: an analysis for the Global Burden of Disease Study. Lancet Glob Health. 2021 Feb;9(2):e144-e160. doi: 10.1016/S2214-109X(20)30489-7.

³ UN General Assembly. Resolution adopted by the General Assembly on 23 July 2021. 75/310. Vision for Everyone: accelerating action to achieve the Sustainable Development Goals. July 26, 2021. <https://undocs.org/en/A/RES/75/310>

аналізатор під час освітнього процесу, онлайн навчання та спілкування^{4/5}. Негативно на формування зорових функцій у дітей впливають стресові ситуації викликані війною проти російської воєнної агресії.

Мета дослідження: дослідити показники надання спеціалізованої офтальмологічної допомоги дитячому населенню в м. Дніпро як регіоні, що є наближеним до зони активних бойових дій, в передвоєнний період та період війни проти російської воєнної агресії.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали статистичні дані щодо надання дитячому населенню в офтальмологічному центрі міської клінічної лікарні №8 м. Дніпро в динаміці 2020-2021 р.р. (передвоєнний період) та 2022-2024 р.р. (період війни проти російської воєнної агресії). Місто Дніпро належить до регіону, що є наближеним до зони активних бойових дій. При проведенні дослідження використано наступні методи дослідження: бібілосемантичний, медико-статистичний та структурно-логічного аналізу.

Результати.

На першому етапі дослідження було вивчено, узагальнено та проаналізовано дані щодо надання спеціалізованої амбулаторно-поліклінічної допомоги офтальмологічної допомоги дитячому населенню. Отримані результати наведено в табл.1.

Таблиця 1

Показники надання амбулаторно-поліклінічної офтальмологічної допомоги дитячому населенню, кількість, 2020-2024 р.р.

Показник	2020	2021	2022	2023	2024
Амбулаторні прийми	5106	4799	1427	1851	1388

⁴ Evans JR, Morjaria P, Powell C. Vision screening for correctable visual acuity deficits in school-age children and adolescents. Cochrane Database Syst Rev. 2018 Feb 15;2(2):CD005023. doi: 10.1002/14651858.CD005023.pub3.

⁵ Sakkalou E, Sakki H, O'reilly MA, Salt AT, Dale NJ. Parenting stress, anxiety, and depression in mothers with visually impaired infants: a cross-sectional and longitudinal cohort analysis. Dev Med Child Neurol. 2018 Mar;60(3):290-298. doi: 10.1111/dmcn.13633. Epub 2017 Dec 8. PMID: 29219173.

Амбулаторні операції	212	132	15	102	8

Аналіз наведених в табл. 1 даних вказує на скорочення за період дослідження обсягів надання амбулаторно-поліклінічної офтальмологічної допомоги дитячому населенню:

- кількість амбулаторних прийомів дітей лікарями офтальмологами скоротилася в 3,7 разу: від 5106 в 2020 році (довоєнний період) до 1388 в 2024 році (третій рік війни);

- кількість амбулаторних операцій на органах зору у дітей скоротилася в 26,5 разу: від 212 в 2020 році (довоєнний період) до 8 в 2024 році (третій рік війни).

Отримані дані вказують на зниження під час війни рівня відповідальності батьків за стан здоров'я дітей та можливості в умовах війни отримання медичної допомоги, що веде до зниження звертальності дітей з метою отримання медичної допомоги.

Наступним кроком дослідження стало вивчення та проведення аналізу отримання дітьми м. Дніпро спеціалізованої офтальмологічної стаціонарної допомоги. Отримані узагальнені дані наведено в табл.2.

Таблиця 2

Узагальнені дані про надання дитячому населенню стаціонарної офтальмологічної допомоги, кількість, 2020-2024 р.р.

Показник	2020	2021	2022	2023	2024
Проліковано	89	214	601	644	479
Проведено операцій	52	99	658	145	113
Прооперовано дітей	51	96	244	138	111

Аналіз наведених в табл.2 даних вказує на наступне:

- кількість пролікованих стаціонарно дітей із патологією органу зору у 2024 (третій рік війни) році у зрівнянні з 2020 (передвоєнний період) роком збільшилася в 5,4 разу і склала 479 дітей при цьому найбільша кількість пролікованих дітей була зареєстровано у 2023 році – 644;

- кількість проведених операцій у дітей на органі зору у 2024 (третій рік війни) році у зрівнянні з 2020 (передвоєнний період) роком збільшилася в 2,2 разу і склала 113 операцій при цьому найбільша кількість вказаних операцій була проведена у 2022 (перший рік війни) році яка склала 658 операцій;

- аналіз кількості прооперованих дітей вказав на те, що щорічно певній кількості дітей проводилося по декілька оперативних втручань (показник статистично недостовірний), при цьому в 2022 році за результатом проведеного розрахунку встановлено, що в середньому кожній прооперованій дитині проведено 2,7 оперативних втручань.

Аналіз статистичних даних щодо стаціонарно пролікованих дітей вказує на значне зниження здоров'язберігаючої поведінки дітей, що є причиною достовірного збільшення кількості дітей, які потребують стаціонарної спеціалізованої офтальмологічної допомоги.

Далі було досліджено та проаналізовано структуру стаціонарно пролікованих дітей за видами патології.

Отримані дані наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Склад хворих дітей які проліковані у стаціонарі, кількість, 2020-2024 рр

Назва	2020	2021	2022	2023	2024
Доброякісні новоутворення ока	1	-	4	3	2
Вродженні аномалії	-	1	3	4	1
Запалення повік	35	87	114	89	40
Птоз повік, виворіт, заворіт	-	-	4	1	-
Захворювання сльозового апарату	1	19	124	59	47
Абсцес	6	-	-	1	-
Кон'юнктивіти	-	-	1	1	-
Птерігіум	-	-	-	1	1
Хвороби ока, склери, афакія	-	2	-	-	1
Кератит, виразка рогівки	2	18	25	31	16
Помутніння рогівки	2	2	-	-	2
Іридоцикліт, увеїт, артіфакія	1	4	2	2	1
Хореоретиніт	-	-	-	-	1
Захворювання очного яблука, ендоефтальміт	-	-	-	1	1
Захворювання зорового нерву, атрофія	-	-	6	11	5
Косоокість	-	-	12	34	26

Гіперметропія	-		5	32	28
Міопія	-	1	119	185	187
Астигматизм	-	-	3	15	18
Спазм акомодатії	-	-	32	40	26
Амбліопія	-	-	64	72	26
Стороннє тіло в оці	6	22	41	30	31
Опіки	4	2	2	7	2
Поверхневі травми	-	1	6	4	2
Проникаючі поранення	-	4	6	1	-
Травма ока	1	19	14	7	5
Забій, контузія, гемофтальм	25	29	16	4	9
Епісклерит	-	2	1	-	-
Герпетичний кератит	1	-	-	3	-

Аналіз наведених в табл. 3 даних вказує на збільшення кількості пролікованих дітей із наступною патологією: захворювання сльозового апарату (47 разів), кератит, виразка рогівки (8 разів з найбільшою кількістю в 2023 році - 31), захворювання зорового нерва, атрофія (5 разів з найбільшою кількістю в 2023 році - 11), косоокість (26 разів), гіперметропія (28 разів), міопія (187 разів), астигматизм (18 разів), спазм акомодатії (26 разів), амбліопія (26 разів з найбільшою кількістю в 2023 році - 72), стороннє тіло в оці (5,2 рази з найбільшою кількістю в 2022 році - 41), травма ока (5 разів з найбільшою кількістю в 2021 році - 19).

Висновки. Аналіз отриманих в ході дослідження результатів дозволяє зробити висновок, що в динаміці періоду дослідження (2020-2024 р.р.) відмічається зниження рівня здоров'язберігаючої поведінки у дітей м. Дніпро (прифронтової зони) щодо збереження офтальмологічного здоров'я, що проявляється зниженням звертальності дітей по спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну допомогу і є причиною достовірного збільшення показників отримання дитячим населенням стаціонарної офтальмологічної допомоги.

Вороненко Юрій Васильович

доктор медичних наук, професор, академік НАМН України,
професор кафедри управління охороною здоров'я
НУОЗ України імені П.Л. Шупика

Лобас Віталій Михайлович

доктор наук з державного управління, професор, завідувач
кафедри організації вищої освіти, управління охороною
здоров'я та гігієни

Донецький національний медичний університет

Слабкий Геннадій Олексійович

доктор медичних наук, професор
завідувач кафедри громадського здоров'я
Ужгородський національний університет

ВПЛИВ ВИМУШЕНОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ ВИКЛИКАНОГО ВІЙНОЮ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Анотація. В статті представлено результати соціологічного дослідження впливу вимушеного переселення в результатів воєнних дій які викликані російською воєнною агресією на якість життя переселенців та здоров'я.

Ключові слова: російська воєнна агресія, вимушене переселення, якість життя, здоров'я, вплив.

Однією із найбільших гуманітарних проблем України, які викликані війною проти російської воєнної агресії стала вимушена міграція за кордон та вимушене переселення населення із зони тимчасової окупації та зони активних

бойових дій в більш безпечні регіони України^{1/2}. За результатами дослідження, яке проведено у листопаді – грудні 2024 року дослідницькою агенцією Info Sapiens на замовлення Центру економічної стратегії на цей період за кордоном залишалось 5,2 млн українських біженців³. Згідно з оцінками Міжнародної організації з міграції, фактична чисельність внутрішньо переміщених осіб в Україні складає приблизно 3,5 мільйона⁴, а станом на серпень 2025 року в Україні офіційно зареєстровано 4,4 мільйона внутрішньо переміщених осіб.

Мета дослідження: дослідити вплив вимушеного переселення, яке викликане війною проти російської воєнної агресії на якість життя та здоров'я переселенців.

Матеріали і методи. Матеріалами стали результати соціологічного дослідження серед вимушених переселенців. Участь у дослідженні була добровільною. Активність респондентів склала 61,1 %, було роздано 750 анкет, отримано заповненими 458 анкет. Дані про респондентів наведено в табл.1.

Таблиця 1

Характеристика респондентів, які прийняли участь у дослідженні

Характеристика	Абс	%
Всього	405	100
<i>Стать респондентів</i>		
Чоловіки	107	26,4
Жінки	298	73,6
<i>Вік респондентів</i>		
18-25 років	36	8,9
26-50 років	79	19,5
51-65 років	164	40,5
66 років і старше	90	22,2
<i>Соціальний статус на момент дослідження</i>		
Пенсіонер	132	32,6
Інвалід	25	6,2

¹ Україна пододала кризовий поріг за кількістю ВПО: Верещук уточнила цифри. URL: <https://www.unian.ua/society/vereshchuk-utochnilaskilkivpozareyestrovano-v-ukrajini-v-berezni-12167304.html>

² Скільки українських біженців перебуває в країнах Європи? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>

³ Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження. https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/

⁴ Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні — Р16. Київ, 2024 - 12 с.

Працює	129	31,9
Тимчасово не працює	119	29,4
<i>Під час вимушеного переселення:</i>		
Проживає із членами сім'ї	194	47,9
Проживає самотужки	211	52,1
Члени сім'ї проживають в іншому місці переселення	104	25,7
Члени сім'ї не здійснили переселення	107	26,4
Проживає у родичів (знайомих)	87	21,5
Проживає у місці наданому державою (благодійною організацією, волонтерами)	156	38,5
Проживає у найманому житлі	162	40,0

Дослідження проведено в травні-серпні 2025 року за спеціально розробленою анкетною. Під час заповнення анкети респонденти мали можливість зробити декілька позитивних відповідей на питання в одному розділі анкети. Під час дослідження збережено конфіденційність даних про респондентів.

При проведенні дослідження використано наступні методи дослідження: бібліосемантичний, соціологічний, системного підходу та структурно-логічного аналізу. Статистична обробка отриманих результатів дослідження проводилася з використанням загальноприйнятих методів медичної статистики. Із заповнених 458 анкет аналізу підлягало 405 (88,4%) анкет. 53 анкети із проведення аналізу були виключені в зв'язку з неповним, або некоректним заповненням.

Результати. На початку дослідження було вивчено та проаналізовано отримані в ході соціологічного дослідження дані щодо впливу вимушеного переселення на економічний стан та якість життя переселенців. Отримані дані наведено в табл.2.

Таблиця 2

Вплив вимушеного переселення на економічний стан та якість життя

Показник	Позитивна відповідь	
	абс	%
Економічний стан не змінився	27	6,7
Економічний стан покращився	3	0,7
Економічний стан погіршився	375	92,6
Коштів достатньо всі необхідні покупки	95	23,5
Коштів достатньо на край необхідні придбання	177	43,7
Коштів достатньо на продукти харчування	79	19,5
Погіршення якості умов проживання	387	95,6
Коштів не достатньо на саме необхідне	54	13,3

Умовами проживання задоволений	328	80,9
Умови проживання незадовільні	77	19,0
Умови проживання не забезпечують можливість належного гігієнічного догляду	64	15,8
Наявні необхідні умови збереження продуктів	361	89,1
Наявні необхідні умови приготування харчів	379	93,6

Аналіз наведених в табл.2 результатів соціологічного дослідження вказує на погіршення у 92,6% респондентів економічного стану та у 95,6% респондентів погіршення якості умов проживання.

Далі було узагальнено та проаналізовано результати дослідження щодо вивчення впливу вимушеного переселення на стан здоров'я та можливість отримання вимушеними переселенцями медичної допомоги. Отримані дані наведено в табл.3.

Таблиця 3

Вплив вимушеного переселення на стан здоров'я та можливість отримання медичної допомоги

Показник	Позитивна відповідь	
	Абс	%
<i>Вплив вимушеного переселення на стан здоров'я</i>		
Стан здоров'я без змін	19	4,7
Погіршився стан фізичного здоров'я	269	66,4
Погіршився стан ментального здоров'я	215	53,1
Під час вимушеної міграції переніс гострі інфекційні захворювання	241	59,5
Стан здоров'я покращився	6	1,5
<i>Вплив вимушеного переселення на можливість отримання медичної допомоги</i>		
Прикріплений до сімейного лікаря	317	78,3
Спеціалізовану медичну допомогу фізично (територіально) вважає доступною	174	42,9
Спеціалізовану медичну допомогу фізично (територіально) вважає умовно доступною	157	38,8
Спеціалізовану медичну допомогу фізично (територіально) вважає практично не доступною	74	18,3
Спеціалізовану медичну допомогу економічно вважає доступною	110	27,2
Спеціалізовану медичну допомогу економічно вважає умовно доступною	156	38,5
Спеціалізовану медичну допомогу економічно вважає практично не доступною	139	34,3

Аналіз наведених в табл.3 результатів дослідження вказує на значне погіршення у вимушених переселенців стану як фізичного так і ментального здоров'я та низький рівень доступності, в першу чергу економічної, спеціалізованої медичної допомоги.

При цьому тільки 78,3% опитаних вимушених переселенців уклали за новим місцем проживання декларації із сімейними лікарями.

Наступним кроком дослідження було вивчення рівня відношення вимушених переселенців до особистого здоров'я та забезпечення здоров'язберігаючої поведінки. Отримані результати наведено в табл.4.

Таблиця 4

Рівень відношення вимушених переселенців до особистого здоров'я та забезпечення здоров'язберігаючої поведінки

Показник	Позитивна відповідь	
	Абс	%
Особисте здоров'я відноситься до п'яти головних особистих пріоритетів.	91	22,5
При погіршенні стану здоров'я звертається до закладу охорони здоров'я за медичною допомогою.	178	43,9
При погіршенні стану здоров'я в більшості випадків займається самолікуванням.	227	56,1
Інформований про правила здорового способу життя	372	91,9
Дотримується правил здорового способу життя	94	23,2
Дотримується індивідуальних санітарно-гігієнічних правил	207	51,1
Вживає тютюнові вироби	296	73,1
Зловживає алкоголем	172	42,5
Спить не менше 7 годин на добу	274	67,7

Аналіз отриманих та наведених в табл. 4 результатів дослідження вказує на те, що тільки для 22,5% опитаних вимушених переселенців особисте здоров'я входить до п'яти головних особистих пріоритетів. Безвідповідальне відношення до особистого здоров'я більшості респондентів є причиною того, що 56,1% із них при погіршенні стану здоров'я займається самолікуванням та переважна більшість не дотримується правил здорового способу життя і має шкідливі звички.

В таблиці 5 наведені результати дослідження щодо встановлення рівня бажання респондентів повернення на постійне місце проживання.

Таблиця 5

Рівень бажання повернення на постійне місце проживання

Показник	Позитивна відповідь	
	Абс	%
Має бажання повернутися на постійне місце проживання до війни	223	55,1
Готовий до повернення на постійне місце проживання до війни	87	21,5
Не планує повернутися на постійне місце проживання до війни	95	23,5
Планує повернутися на постійне місце проживання до війни, але житло зруйноване	172	42,5
Планує повернутися при умові наявності місця роботи	145	35,8

Аналіз наведених в табл. 5 отриманих результатів вказує на те, що переважна більшість опитаних вимушених переселенців має бажання повернення до постійного місця проживання до війни чому можуть не сприяти зруйноване житло та відсутність роботи.

Висновки. За результатами проведеного соціологічного дослідження встановлено негативний вплив вимушеного переселення яке викликане війною проти російської військової агресії на якість життя і здоров'я переселенців.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Міронова Ірина Сергіївна

докторка історичних наук, професорка,

завідувачка кафедри історії

Чорноморський національний університет

імені Петра Могили, Україна

Дуда Олег Віталійович

магістр історії

Чорноморський національний університет

імені Петра Могили, Україна

**РОЛЬ МОЛОДІ В ТОТАЛІТАРНИХ ПРОЄКТАХ «OPERA NAZIONALE
BALILLA» ТА «HITLERJUGEND»**

Анотація. Дослідження присвячене порівняльному аналізу ролі молодіжних організацій «Opera Nazionale Balilla» (Італія, 1926–1937) та «Hitlerjugend» (Німеччина, 1926–1945) у процесах формування «нової людини» в умовах тоталітарних режимів. Розглянуто умови створення, структуру, ідеологічне підґрунтя та виховні методики цих організацій. Дослідження дозволяє зрозуміти універсальні механізми тоталітарного контролю над молоддю й культурну специфіку фашизму та нацизму.

Ключові слова: тоталітаризм, «Opera Nazionale Balilla», «Hitlerjugend», фашизм, нацизм.

Постановка проблеми. Міжвоєнний період XX століття відзначається глибокими трансформаціями у політичному, соціальному та культурному житті Європи, що стали наслідком насамперед кризи ліберальних демократій і зростання авторитарних і тоталітарних режимів. Саме в цей час відбувалося формування молодіжної політики як одного з ключових інструментів

утвердження фашистської та нацистської ідеологій. Центральне місце у цій системі посідали організації «Opera Nazionale Balilla» (ONB) в Італії та «Hitlerjugend» (HJ) у Німеччині, які були покликані інтегрувати дітей і підлітків у структуру тоталітарної держави та підготувати їх до виконання ролі «нових громадян» і майбутніх воїнів.

Актуальність дослідження ролі цих організацій зумовлена тим, що саме вони становили ядро політики ідеологічної мобілізації та соціалізації молоді, сприяли мілітаризації повсякденного життя і створювали умови для формування покоління, яке мало забезпечити довготривале існування диктатури. Аналіз діяльності ONB та HJ дозволяє зрозуміти механізми тоталітарного контролю, виявити спільні та відмінні риси у підходах фашистської Італії та нацистської Німеччини, а також оцінити їхній вплив на молодь, яка стала активним учасником політичних і військових процесів 1930–1940-х років.

Метою статті є дослідження специфіки та порівняльних характеристик діяльності «Opera Nazionale Balilla» та «Hitlerjugend» у контексті тоталітарних проєктів міжвоєнної Європи.

Історіографія проблеми. Проблема ролі молодіжних організацій у тоталітарних державах міжвоєнної Європи є предметом активних досліджень у світовій та європейській історіографії. Значна увага приділяється як загальним питанням функціонування тоталітарної політики щодо молоді, так і конкретним випадкам діяльності «Opera Nazionale Balilla» (ONB) та «Hitlerjugend» (HJ).

Вивчення італійського фашизму і ролі ONB представлено у працях західних істориків, зокрема Томаса Куна («Believe, Obey, Fight: Political Socialization of Youth in Fascist Italy»), який розкриває процеси політичної соціалізації через молодіжні організації та їхній зв'язок із державним апаратом¹. Робота Ла Ровере («The Italian Fascist Youth and the State») підкреслює роль ONB у формуванні лояльності до режиму, зокрема через культивування

¹ Koon, T. Believe, Obey, Fight: Political Socialization of Youth in Fascist Italy. University of North Carolina Press, 1985.

корпоративізму та відданості дуче². Дослідження Роберто Сані аналізують функціонування символічної політики, свят, ритуалів та «героїчного виховання» в італійській фашистській системі³.

Щодо Німеччини, ключовим дослідженням є монографія Міхаеля Катера «Hitler Youth», яка розглядає історію організації, її ідеологію, механізми індоктринації та участь молоді у війні⁴. Річард Еванс у праці «The Third Reich in Power» аналізує роль НІ у системі нацистської держави, підкреслюючи її значення як масової структури соціалізації та мілітаризації молоді⁵.

В українській історіографії питання вивчалось фрагментарно. Дослідження О. Зайцева («Український націоналізм та італійський фашизм, 1922–1939») аналізує ідеологічні впливи фашизму на український націоналізм, проте лише частково торкається проблеми молодіжних організацій⁶. О. Гуменюк у праці «Українські молодіжні організації в Польщі: типологізація і форми діяльності (1920–1939 рр.)» звертає увагу на роль молодіжних рухів у збереженні ідентичності, що дозволяє провести порівняння з тоталітарними моделями ОНВ і НІ⁷. Проте комплексного вивчення ОНВ та НІ в українській історіографії не має, що робить тему перспективною для подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Формування тоталітарних молодіжних організацій у міжвоєнний період стало прямим наслідком прагнення фашистських і нацистських режимів до повного контролю над вихованням підростаючого покоління. У випадку Італії цей процес почався після консолідації влади Беніто Муссоліні. Уже у квітні 1926 року парламент ухвалив закон, що

² La Rovere, L. The Italian Fascist Youth and the State. Journal of Modern History, 2010.

³ Sani, R. Memory, Celebration and Heroic Education under Italian Fascism. University of Macerata, 2024. URL: https://u-pad.unimc.it/retrieve/0674261d-c55d-464f-8b9b-5df84bdb8b70/Sani_Memory%20-Celebration-Heroic_2024.pdf (дата звернення 15.09.2025).

⁴ Kater, M. Hitler Youth. Harvard University Press, 2004.

⁵ Evans, R. The Third Reich in Power. Penguin, 2005.

⁶ Зайцев О. Український націоналізм та італійський фашизм (1922–1939). Київ: Критика, 2014.

⁷ Гуменюк О. Українські молодіжні організації в Польщі: типологізація і форми діяльності (1920–1939 рр.). Київ: Вид-во КУБГ, 2017.

заснував «Opera Nazionale Balilla» (ONB) як офіційну структуру виховання дітей і молоді у дусі фашистської ідеології⁸. Організація мала охопити всю італійську молодь віком від 8 до 18 років, поділену за віковими групами: хлопчики 8–14 років входили до секції Balilla, 15–18 років – до Avanguardisti, а для дівчат існували паралельні секції Piccole italiane та Giovani italiane. Від 1934 року до ONB також долучали наймолодших дітей (6–8 років), об'єднаних під назвою Figli della Lupa⁹. У 1937 році ONB була інтегрована в новостворену Gioventù Italiana del Littorio (GIL), яка остаточно підпорядковувалася фашистській партії та стала єдиною легальною молодіжною організацією в Італії.

Організаційна структура обох інституцій чітко відображала тоталітарну ідеологію. ONB спочатку підпорядковувалася безпосередньо голові уряду (Б. Муссоліні), але вже з 1929 року перейшла під контроль Міністерства народної освіти. Її осередки охоплювали провінційні та місцеві рівні, що віддзеркалювало адміністративний поділ Італії. Як зазначають дослідники, головне завдання ONB полягало у «доповненні шкільного виховання фізичними вправами й військово-патріотичною підготовкою».

Організація «Hitlerjugend» від початку була побудована за зразком партійної та військової ієрархії: країну поділяли на «гебіте» (округи), «банне» (зони), далі – на менші підрозділи (Stämme, Scharen), що відтворювали партійно-військову структуру НСДАП¹⁰. Найвищим керівником був «Reichsjugendführer», що напрямку підпорядковувався партійному керівництву. Завдяки цій централізованій системі, «Hitlerjugend» забезпечував тотальний контроль над усією німецькою молоддю, інтегруючи її в державний апарат¹¹.

⁸ Opera Nazionale Balilla. Treccani – Enciclopedia di Storia. URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/opera-nazionale-balilla_%28Enciclopedia-Italiana%29 (дата звернення 15.09.2025).

⁹ Opera nazionale Balilla (ONB). Lombardia Beni Culturali. URL: <https://www.lombardiabeniculturali.it/archivi/profili-istituzionali/MIDL000246/> (дата звернення 15.09.2025).

¹⁰ The National Holocaust Centre and Museum. Hitler Youth Jacket – Object Information. URL: <https://www.holocaust.org.uk/hitler-youth> (дата звернення 15.09.2025).

¹¹ Hitler Youth. Holocaust Encyclopedia, United States Holocaust Memorial Museum. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/hitler-youth-2> (дата звернення 15.09.2025).

ONB базувалася на ідеології фашизму, що поєднувала культ патріотизму, дисципліни та фізичної сили. Символічна назва «Балілла» відсилала до легенди про юного героя Генуї Джованні Баттіста Перассо, який у 1746 році кинув камінь у австрійського солдата. Цей образ мав виховувати готовність дітей до боротьби за націю та символізувати жертовність в ім'я Італії. Таким чином, ONB прагнула формувати «фашистів завтрашнього дня» через дисципліну, фізичне загартування і політичну пропаганду.

«Hitlerjugend» же спирався на принципи націонал-соціалізму, де ключовими були культ лідера, расова доктрина та концепція «Volksgemeinschaft» – «народної спільноти». Як підкреслює Меморіал Голокосту, виховання в НІ мало на меті створення «расово свідомих громадян», готових до самопожертви заради Рейху. Виховна програма включала ритуали, присяги на вірність А. Гітлеру, використання нацистських символів і пропагандистських гімнів, а також героїзацію історії німецької нації. Це формувало молодь, яка ідентифікувала себе не лише з державою, а й із самим фюрером, розглядаючи служіння йому як найвищий обов'язок¹².

Однією з ключових рис тоталітарних молодіжних організацій стало поєднання освітніх, культурних і військово-патріотичних елементів. У випадку Італії «Opera Nazionale Balilla» розвивала мережу спортивних секцій і гуртків, які мали на меті виховувати молодь фізично та ідеологічно. Освітня програма включала стройову підготовку, вправи зі стрільби, елементи парашутного спорту, а також заняття з історії та літератури в «патріотичному ключі»¹³. Позашкільні активності – табори, походи, музичні товариства – створювали атмосферу колективності, дисципліни й постійного нагадування про належність до фашистської держави¹⁴.

Особлива увага в ONB приділялася символічним аспектам – уніформі,

¹² Milza Pierre, Bernstein Serge. Storia del fascismo. Milano: Rizzoli, 1982.

¹³ De Grazia V. How Fascism Ruled Women: Italy, 1922–1945. Berkeley: University of California Press, 1992.

¹⁴ Gentile E. Il culto del littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista. Roma-Bari: Laterza, 1993.

ритуалам і парадом. Використання фашистського вітання (*saluto romano*) та офіційної емблеми організації (меч із тризубом) мало на меті нагадувати молоді про тяглість традиції та про «нову мужність», яку фашизм обіцяв виховати в нації¹⁵. Усе це супроводжувалося гаслами про героїзм і жертвність, які культивували в молоді відчуття відповідальності перед державою.

У Німеччині система виховання Гітлерюгенду була ще більш милітаризованою. Хлопці з дитинства привчалися до військової дисципліни: вони брали участь у регулярних тренуваннях зі стрійової підготовки, маршах на далекі дистанції, змаганнях зі стрільби та орієнтування на місцевості¹⁶. Поряд із цим навчання включало вивчення нацистських символів, історичних «уроків» про велич німецької раси та обов'язкові колективні співи партійних гімнів. Для дівчат у складі «Bund Deutscher Mädel» (BDM) основний акцент робився на фізичному загартуванні, опануванні домашніх обов'язків і вихованні у душі майбутніх матерів «арійської нації»¹⁷.

У роки Другої світової війни виховання в молодіжних організаціях набуло відверто воєнного характеру. В Італії хлопці з ONB та GIL проходили підготовку, яка мала на меті забезпечити їх базовими військовими навичками, а дівчат готували до ролі медсестер і доглядальниць¹⁸. У Німеччині ж підготовка була значно радикальнішою: юнаки 16–18 років переводилися до Вермахту, а з 1943–1944 рр. у складі народного ополчення (Volkssturm) мобілізували навіть дітей 12–14 років¹⁹. Цей процес фактично зробив «Hitlerjugend» головним резервом військових кадрів, тоді як італійські структури залишалися більш «символічними» до падіння режиму Б. Муссоліні.

У обох молодіжних організаціях символіка грала ключову роль у

¹⁵ Bosworth R. J. B. *Mussolini's Italy: Life under the Fascist Dictatorship, 1915–1945*. London: Penguin, 2006.

¹⁶ Kater M. *Hitler Youth*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.

¹⁷ Pine L. *Nazi Family Policy, 1933–1945*. Oxford: Berg Publishers, 1997.

¹⁸ Corner P. *The Fascist Party and Popular Opinion in Mussolini's Italy*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

¹⁹ Rempel G. *Hitler's Children: The Hitler Youth and the SS*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1989.

формуванні ідеологічної єдності. «Opera Nazionale Balilla» активно використовувала фашистські ритуали: масові паради, студентські табори, спортивні свята, римське вітання (*saluto romano*) та символіку (меч і тризуб), що нагадувала про міфічне коріння італійської нації²⁰. Патріотична музика, «анthem Giovinezza» й інші культурні елементи підсилювали меседж про ідеальну фашистську молодь як майбутнє держави²¹.

«Hitlerjugend» також культивував символіку – уніформу, шеврони, значки та ритуальні атрибути (наприклад, молодіжні ордени, ножі та почесні шеврони) – що відображали військовий характер організації²². Масові заходи, зокрема військові марші, фестивалі та збори під час партійних «Reichsparteitage», слугували внутрішньою пропагандою та підтвердженням витонченої групової дисципліни й належності²³.

Аналіз діяльності «Opera Nazionale Balilla» (ONB) та «Hitlerjugend» (HJ) демонструє, що ці молодіжні організації були не просто інструментами ідеологічного виховання, а ключовими елементами державного механізму тотального контролю й мобілізації молоді. В Італії ONB була створена законом ще в 1926 році і спочатку мала охоплювати дітей віком від 8 до 18 років. Ця структура мала на меті не лише сприяти фізичному розвитку, а й ідеологічній виховній роботі – формувати «фашистів завтрашнього дня», тобто лояльних до режиму громадян. У 1937 році вона була реорганізована в «Gioventù Italiana del Littorio» (GIL), яка виконувала роль офіційної молодіжної структури, підпорядкованої партії й охоплювала практично всю молодь Італії.

У Німеччині «Hitlerjugend» розвивалася за ще жорсткішим тоталітарним сценарієм. Від 1926 року вона швидко набирала членів, а після ухвалення закону

²⁰ Fascist youth organizations and propaganda in a transnational context. OpenEdition, 2021. URL: <https://journals.openedition.org/amnis/2021?lang=en> (дата звернення 16.09.2025).

²¹ Giovinezza – Fascist anthem and youth ideology. OpenEdition, 2021. URL: <https://journals.openedition.org/amnis/2021?lang=en> (дата звернення 16.09.2025).

²² Hitler Youth uniform and symbols. Holocaust Encyclopedia, USHMM. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/gallery/hitler-youth> (дата звернення 16.09.2025).

²³ Joining the Hitler Youth. Facing History & Ourselves. URL: <https://www.facinghistory.org/resource-library/joining-hitler-youth> (дата звернення 16.09.2025).

1936 року членство стало обов'язковим – впроваджено жорстку вертикаль влади з керівником (Reichsjugendführer), що забезпечив контроль над мільйонами дітей. Головною метою була підготовка молоді у лояльних, дисциплінованих ідеологічно орієнтованих громадян, здатних служити як у державних структурах, так і в армії²⁴.

Обидві організації активно мілітаризували молодь: формували через спортивні, табірні, військово-патріотичні заходи, що розвивали культ фізичної сили та військову дисципліну. ONB досягла цього шляхом системи секцій, таборів та символічних ритуалів; НІ йшла далі – її учасники проходили стрілецьку підготовку, стройові тренування, маршеві походи, функціонували як резерв Вермахту. Багато молодих людей брали участь у бойових діях; до кінця війни навіть діти були мобілізовані у Народне ополчення (Volkssturm)²⁵.

Символіка і ритуалістика відігравали важливу роль у ідентичності організацій. ONB використовувала фашистську символіку, римські вітання, емблеми, масові демонстрації. НІ – аналогічно – караульні пости, уніформи зі свастикою, гімни, присяги і паради, що слугували не лише для виховання, а й для демонстрації сили й єдності, схожої на військову машинерію²⁶.

Гендерна соціалізація також була ключовим аспектом. У ONB хлопці готувались до армії, а дівчата до ролі домогосподарок і матерів; ця модель поглиблювала ієрархічні суспільні структури. У НІ роль дівчат виконувала BDM, яка готувала їх до фізичної витривалості, сімейного життя й догляду, але не до війни. Такий поділ виховував специфічні суспільні ролі й забезпечував гендерну відповідність тоталітарній ідеології.

У довоєнний і воєнний періоди ONB і НІ відігравали роль інструментів не

²⁴ Indoctrinating Youth. Holocaust Encyclopedia, USHMM. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/indoctrinating-youth> (дата звернення 16.09.2025).

²⁵ Aaron M. Miller. The Duality of the Hitler Youth: Ideological Indoctrination and Premilitary Education. Master's thesis. University of North Texas, 2016.

²⁶ Youth, gender, and education in Fascist Italy, 1922-1939. James Madison University repository. URL: <https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1064&context=honors201019> (дата звернення 16.09.2025).

лише ідеологічного контролю, але й соціалізації та мілітаризації. Після війни ветерани НІ часто ставали партійними активістами, а в Східній Німеччині багато з них входили до нової молодіжної організації – FDJ (Free German Youth), що демонструє інституційний континуїтет. У СРСР так само здійснювалася радянська попередньо налаштованої молоді²⁷.

Висновки. ONB та НІ постали в умовах глибокої політичної, економічної та соціальної кризи, яка охопила Європу після Першої світової війни. Ліберальні демократії не змогли ефективно подолати наслідки воєнних руйнувань, економічної депресії та соціальної нестабільності, що відкрило шлях до приходу до влади тоталітарних режимів. У цих умовах держави намагалися створити абсолютно нову систему соціалізації, в якій молодіжні організації стали центральним інструментом політичного контролю. ONB в Італії та НІ у Німеччині будувалися на принципі охоплення усіх вікових груп – від наймолодших дітей до юнаків і дівчат підліткового віку. Це дозволяло режимам контролювати людину фактично від народження і до моменту вступу у доросле життя, створюючи ілюзію єдиної «правильної» соціалізації.

Структура організацій мала виразно ієрархічний та напіввійськовий характер, що не лише дублювало партійну й військову ієрархію, а й привчало молодь сприймати дисципліну, накази й підпорядкування як природний спосіб життя. Таким чином, ONB та НІ витіснили традиційні соціалізаційні інститути – родину, школу, церкву – й перетворилися на головні «школи життя», що докорінно змінило виховне середовище суспільства.

Фундаментом діяльності ONB і НІ була тотальна ідеологічна індоктринація, спрямована на формування «нової людини», яка мислила б виключно в межах фашистської або нацистської парадигми. У цих організаціях виховання поєднувало фізичне загартування, дисципліну й культ лідера з постійною пропагандою, що підкреслювала перевагу колективних цінностей над

²⁷ Devin Davis. The Hitler Youth & Communism: The Impacts of a Brainwashed Generation in Post-War Politics in Eastern Germany. Saber and Scroll Journal, 2020.

індивідуальними. У Німеччині центральним елементом ідеології була нацистська расова доктрина, в Італії акцент робився на патріотизмі, жертвності та готовності служити дуче, що мало сформувані «фашистів завтрашнього дня», здатних беззастережно виконувати накази режиму. Усі ці практики призводили до глибокої деформації психології дітей і підлітків: вони звикали жити у світі, де насильство, підпорядкування та фанатична відданість вважалися нормою. Це мало далекосяжні наслідки як для окремих особистостей, так і для суспільства загалом, оскільки формувалося покоління, виховане на принципах тоталітаризму й позбавлене гуманістичних цінностей.

ONB та HJ фактично функціонували як «школи війни», у яких процес виховання був тісно переплетений із підготовкою до майбутньої військової служби. Тоталітарні режими цілеспрямовано створювали покоління «вічних солдатів», для яких життя без війни видавалося неприродним. Це свідчить про свідоме використання дітей як ресурсу держави, що мало трагічні наслідки як для конкретних особистостей, так і для суспільства загалом.

Найбільш руйнівним ефектом діяльності ONB та HJ стала глибока трансформація свідомості цілого покоління. Діти та підлітки, виховані в дусі беззастережної покори, колективізму та мілітаризму, поступово втрачали здатність до самостійного мислення й критичного осмислення дій влади. Їхні моральні орієнтири підмінювалися ідеологічними догмами, а готовність до насильства ставала нормою. Це зробило молодь ідеальним інструментом диктатури: вони брали участь у масових пропагандистських акціях, допоміжних підрозділах, а згодом – у воєнних злочинах на окупованих територіях.

ONB та HJ не можна трактувати як «звичайні» молодіжні організації у стилі скаутських рухів чи спортивних гуртків. Вони становили фундаментальний елемент тоталітарної держави, який системно руйнував природний процес становлення особистості, підмінюючи його політичною індоктринацією. Соціальні наслідки цього процесу виявилися руйнівними: підготовлене у 1930–1940-х роках покоління було значною мірою нездатне адаптуватися до життя у

демократичних суспільствах після поразки фашизму та нацизму. Багато вихованців зіткнулися з глибокими психологічними травмами та кризою ідентичності, що ще раз підтверджує, наскільки небезпечним є використання молоді як «матеріалу» для державних експериментів. Досвід ONB та НІ є яскравим попередженням для сучасності: коли молодіжна політика стає інструментом тотального контролю та ідеологічної маніпуляції, це призводить не до виховання свідомих громадян, а до дегуманізації й руйнування моральних основ суспільного розвитку.

Тищук Павло Ігорович

аспірант 2-го року навчання спеціальності 032 «Історія та археологія»

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА КРАЇН РЕГІОНУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У статті досліджено групу європейських країн регіону Центрально-Східної Європи, які після вступу до євроатлантичних структур реалізували своє бачення нової архітектури безпеки на континенті. Після завершення «холодної війни» виникли унікальні можливості для побудови міцнішої безпеки на усьому євроатлантичному просторі, а процес розширення НАТО сприяв зміцненню безпеки і стабільності в інтересах усіх країн. У лютому 2022 року, повномасштабне вторгнення Росії на територію України змусило весь світ переглянути свою безпеку та зовнішню політику, розстановку сил на світовій арені та вступити у новий період конфронтаційних трансформацій. Було розглянуто позиції країн регіону і НАТО на російську агресію; реакції на загрози, що забезпечило вагоме підвищення готовності збройних сил Альянсу гарантувати оборону і захист усіх членів. Російська агресія проти України стала викликом для всього регіону країн Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: країни Центральної та Східної Європи, Україна, Росія, повномасштабне вторгнення, російсько-українська війна, НАТО.

Потрібно констатувати той факт, що країни Центральної та Східної Європи – це група країн, об'єднаних не лише географічною ознакою, а передусім спільним комуністичним минулим, спадщину якого вони подолали неоднаковою мірою і в політичній, і в економічній, і в ціннісній та світоглядній царині.

На сьогодні ця група є вельми неоднорідною за своїми економічними потребами, політичними орієнтаціями й культурно-політичними традиціями. Серед них найбільш однозначну й послідовну позицію в обстоюванні державного суверенітету і територіальної цілісності України і – ширше – в цивілізаційному протистоянні України й Росії займають Польща й країни Балтії – Литва, Естонія й Латвія, що вилилося, серед іншого, у послідовному акцентуванні необхідності запровадження й посилення санкцій проти країни-агресора та у визнанні ними нагальної потреби у всебічній допомозі нашій країні, зокрема й озброєнням.

Значною мірою це спричинено трьома чинниками: по-перше, безпосередньою наближеністю до джерела небезпеки – Росії, з якою ці країни мають спільний кордон, по-друге, найбільшою серед інших мірою визволення від економічного й політичного вантажу соцтабірного минулого й, по-третє, подоланою, однак не забутою його світоглядною спадщиною, яка дозволяє краще, ніж країни Західної Європи, розуміти абсурдну й конфронтаційну логіку тоталітарного актора й тому усвідомлювати серйозність, масштабність і глибину виниклої загрози як безпосередньо цим країнам, так і всьому світові. У практичній площині це стало результатом у терміновому й масштабному зміцненні власної обороноздатності й співпраці з НАТО та водночас у пошуку спільного з Україною захисту.

Відсутність спільних кордонів з агресором і більша ступінь збереженості залишків комуністичних нашарувань у багатьох сферах державного й суспільного життя – чинники, що в першу чергу зумовлюють відмінність позиції інших країн Центральної Європи від зазначених вище, відмінність, що дається взнаки навіть у країнах Вишеградської четвірки, донедавна близьких і єдиних у своїй політичній позиції. Сьогодні значна кількість аналітиків песимістично оцінюють перспективи збереження цієї єдності, констатуючи, що геополітичні

інтереси Польщі, Чехії, Словаччини і Угорщини давно розійшлися, що вочевидь виявилось й у ставленні до України. І виявилось це не сьогодні¹.

Попри окрему особисту позицію прем'єрів Словаччини та Угорщини усі країни четвірки здійснюють гуманітарну допомогу Україні: днями Угорщина оголосила допомогу людям, які опинилися у скрутному становищі в Україні через військові дії на сході, завданням власного уряду. Польща і Румунія є тими країнами, яка серйозно допомагають Україні зброєю, Чехія, окрім озброєння, здійснює потужну підтримку на дипломатичному фронті.

Що ж до дисонансів між країнами регіону у найболючіших питаннях сьогодення, то варто виділити три основні параметри, які спричиняють неоднорідність позиції цих країн у питаннях протидії агресії Росії щодо України. Це – економічний, політичний й корупційно-особистісний виміри взаємин цих країн з РФ.

До економічного слід віднести не лише енергетичну залежність країн від «Газпрому», а й отриману у спадок від перебування у соціалістичному таборі й Варшавському блоці значне об'єднання майже всіх країн Центральної Європи, на масштабні торговельні відносини з Росією. З огляду на значний, хоч і різних масштабів, товарообіг цих країн з Росією, введення санкцій проти РФ відчутно б'є по їхніх економіках. Саме цим, на наш погляд, спричинена позиція словацького уряду, який часто критикує санкції проти Росії і довго відкладав реверсні постачання газу, аргументуючи це санкціями з боку «Газпрому». Варто згадати й про закритий уже проект «Південний потік», інвестування в який було вкрай важливим для Угорщини, Болгарії, Хорватії, Сербії та Словенії (утім і для Італії й Австрії), що значною мірою вплинуло на позицію цих країн у питанні запровадження та розширення санкцій проти РФ.

Політичний параметр включає в себе передусім наявність певних, підтримуваних російською пропагандою, реваншистських амбіцій політичного

¹ Логінов Я. Вишеградська четвірка: кінець ілюзій / «Дзеркало тижня Україна» №31, 5 вересня 2014.

керівництва окремих країн та їх прихованих, закорінених у минуле територіальних прагнень (Угорщина, Сербія), а також потенційний і наявний політичний тиск Росії на їх керівництво, в тому числі із застосуванням економічних важелів².

Військова присутність НАТО у східній частині Альянсу і є ключовою складовою зміцнення позиції Альянсу у галузі стримування Росії і оборонної політики регіону.

Після неспровокованого і невиннованого вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року, держави-члени Альянсу додатково розмістили кораблі, літаки і особовий склад на території НАТО у Східній і Південно-східній Європі, таким чином забезпечивши подальше зміцнення позиції НАТО у галузі стримування і оборони. Йдеться про додаткове виділення тисяч військовослужбовців до складу бойових груп НАТО, надання винищувачів для виконання завдань у складі місії НАТО із патрулювання повітряного простору, збільшення військово-морської присутності у Балтійському та Середземному морях, загальне підвищення боєготовності збройних сил Альянсу, а також перше в історії розгортання підрозділів Сил реагування НАТО найвищого ступеня готовності в Румунії³.

На позачерговому саміті НАТО в Брюсселі 24 березня 2022 року глави держав і урядів країн-членів НАТО ухвалили рішення про створення ще чотирьох багатонаціональних бойових груп у Болгарії, Угорщині, Румунії і Словаччині.

Останнім часом вона укріплювалася, щоб відповідати новій реальності безпеки на євроатлантичному просторі. Незаконна і нелегітимна анексія Криму Росією і її повномасштабне вторгнення в Україну істотним чином змінили середовище безпеки в Європі. НАТО відреагувала на це, забезпечивши вагоме

² Будапешт не блокуватиме нові санкції проти Росії, — глава МЗС Угорщини. — [Електронний ресурс].

Режимдоступу: http://24tv.ua/news/showNews.do?budapesht_ne_blokuvatime_novi_sanktsiyi_pro_ti_rosiyi__glava_mzs_ugorshhini&objectId=508520

³ Угорщина й Польща наполягають на поглибленні санкцій ЄС щодо Росії. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25305586.html>

підвищення готовності збройних сил Альянсу гарантувати оборону і захист усіх своїх членів. Передова присутність НАТО має оборонний характер, є пропорційною, прозорою і цілком відповідає міжнародним обов'язкам і зобов'язанням Альянсу. Це вагомий внесок збоку держав-членів Альянсу і відчутне нагадування про те, що напад на одного з членів НАТО є нападом на них усіх (ст.5 Договору про НАТО)⁴.

На Мадридському саміті НАТО у 2022 році держави-члени Альянсу ухвалили нову модель сил НАТО, яка передбачала розширення переліку підрозділів збройних сил високої готовності, що можуть передаватися в розпорядження НАТО у разі потреби⁵. Подробиці нової моделі сил НАТО, включаючи точне визначення її чисельності і складу з часом доопрацьовувалося і було завершено до 2023 року.

Держави-члени Альянсу також вирішили вжити таких заходів з метою вдосконалення спроможності НАТО забезпечувати підкріплення союзників на сході Альянсу:

- 1) збільшення превентивного розміщення військової техніки і обладнання і складування боєприпасів;
- 2) розбудова потенціалу передового базування, включаючи об'єднані системи ППО і ПРО НАТО;
- 3) вдосконалення механізмів командування і управління;
- 4) оновлення оборонних планів, заздалегідь визначаючи конкретні підрозділи збройних сил для захисту конкретних держав-членів Альянсу⁶.

Середовище безпеки на євроатлантичному просторі продовжує змінюватися, постійно виникають нові загрози і виклики. Це відповідно враховується у плануванні НАТО, причому передова присутність триватиме,

⁴ Department of State Report: Enlargement of NATO: Rationale, Benefits, Costs and Implications // Foreign Policy Bulletin. The Documentary Record of US Foreign Policy. — Vol. 8. — № 3. — P. 24.

⁵ Madrid Summit Declaration, 2022. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_196951.htm?selectedLocale=en

⁶ NATO's military presence in the east of the Alliance, 2022. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm

доки цього вимагатиме ситуація у галузі безпеки. НАТО і надалі гарантуватиме надійну, послідовну і стійку оборонну позицію. Усі заходи НАТО є і залишатимуться оборонними, пропорційними і такими, що відповідають міжнародним зобов'язанням організації. Буде і надалі забезпечуватися прозорість, яка характеризувала передову присутність Альянсу від самого її початку⁷.

Отже, збільшення військової присутності НАТО у східній частині Альянсу стало відповіддю на поведження Росії, що віддзеркалює схему її агресивних дій стосовно сусідів і ширшої трансатлантичної спільноти. Росія становить найбільш значущу пряму загрозу безпеці держав-членів Альянсу, миру і стабільності на євроатлантичному просторі.

Внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну держави-члени Альянсу вирішили підсилити існуючі бойові групи і додатково створити чотири нових багатонаціональних бойових групи у Болгарії, Угорщині, Румунії та Словаччині. Таким чином загальна кількість багатонаціональних бойових груп НАТО сягнула восьми, чисельність особового складу постійного базування фактично подвоєно, а передова присутність НАТО нині простягається уздовж усього східного флангу Альянсу – від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні.

Але відповідна проросійська позиція відстежується і в інших країнах Східної та Центральної Європи. Дезінтеграційними чинниками у формуванні євроатлантичної позиції регіону, є такі: акцентування правими урядами політики досягнення історичної справедливості, що у випадку Східної та Центральної Європи веде до латентного обговорення теми про легітимність існуючих ліній державних кордонів між країнами регіону, надання більшої автономії представникам етнічних спільнот, відокремлених від сусідньої «материнської» держави; різне ставлення до міграційної політики Європейського Союзу,

⁷ NATO's military presence in the east of the Alliance, 2022. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm

передусім щодо впровадження квотного принципу прийому біженців з країн Близького Сходу та Африки, зокрема негативна позиція Угорщини та Польщі; інституційні конфлікти деяких країн Центральної Європи з європейськими інституціями щодо розуміння принципів верховенства права та інших ліберальних цінностей, що привело навіть до затримки прийняття багаторічного бюджету на період 2021-2027рр. та фінансового інструменту відновлення після кризи; відмінні оцінки колишньої та сучасної ролі Росії які геополітичного гравця у центральноевропейському регіоні, яка варіюється (чи варіювалася) від полюсу «позитивної» економічної та гуманітарної співпраці (Угорщина, Словаччина) до принципового засудження зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних проєктів Москви які таких, що мають вочевидь неоімперське спрямування (держави Балтії, Польща, Чехія, Румунія)⁸.

Усі країни Східної та Центральної Європи підтримують територіальну цілісність України піді час всіх голосувань в ООН та інших міжнародних організаціях і висловлюють занепокоєння мілітаризацією окупованого Криму та Донбасу. Російська агресія в Україну посилила стратегічне партнерство України з Польщею, Литвою та іншими країнами Балтії та стала каталізатором розбудови стратегічного партнерства з Румунією. Спільність цілей посилює сприяння збоку цих країн євроатлантичній і європейській інтеграції України. Польща і Румунія стали головними прихильниками збільшення військової присутності НАТО та створення системи оборони на східному фланзі НАТО.

Для всіх країн Східної та Центральної Європи критично важливою є здатність убезпечити себе від ворожого зовнішнього впливу та можливість гарантувати сталий розвиток. Необхідно підтримувати високий рівень довіри населення до демократичних цінностей та принципів, забезпечити підтримку державного суверенітету, розвивати існуючі союзи та партнерські відносини з

⁸ Метельова Т. О. Країни Центральної Європи і міжнародна безпека: спільне й відмінне в українському питанні. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/statti/krainy-tsentralnoi-yevropy-i-mizhnarodna-bezpeka-spilne-i-vidminne-v-ukrainskomu-pytanni.html>

іншими демократіями. Ключове значення в умовах агресивної політики РФ мають механізми стратегічної комунікації, які забезпечують діяльність, спрямовану створення суспільної підтримки демократичного ладу, принципів правової держави, верховенства закону, захисту правами людини, суспільної прозорості та довготривалої продемократичної орієнтації у зовнішній політиці.

Країни ЦСЄ фактично знаходиться в епіцентрі боротьби між Західною та Московською цивілізаціями. Немає ніяких свідчень, які б свідчили, що керівництво Російської Федерації розглядає можливість перегляду своїх підходів до відносин із зовнішнім світом. Навпаки, російські офіційні особи продовжують, зокрема в останніх «ультиматумах», звинувачувати держави-члени ЄС і НАТО, а також їхніх союзників і партнерів у ворожому ставленні до Росії. Москва вважає Захід винним у спробах використати колишні соціалістичні країни та деякі колишні республіки СРСР у своїй політиці, спрямованій проти Російської Федерації.

Російська агресія проти України стала викликом для всього регіону Центрально-Східної Європи. Уряди країн приміряють український сценарій на себе. Адже там розуміють, що у разі успіху в Україні Кремль навряд чи зупиниться на досягнутому й продовжить експансію у держави регіону, які три десятиліття тому були в орбіті Москви. А тому більшість країн швидко зробили необхідні висновки і вже розпочали працювати над недопущенням сценарію, який має місце в Україні. Так, країни Балтії згадують ледь не першими, коли обговорюють можливість нової агресії РФ. Членство в НАТО суттєво вирізняє балтійські держави від України, якій так не вистачає гарантій безпеки Альянсу. Утім, попри натовську «парасольку», керівництво колишніх радянських республік відкрито говорить про необхідність бути пильними проти імовірного російського нападу.

Попри це, побоювання країн Балтії не дивують: усі три держави регулярно стають об'єктами гібридної діяльності. Прикметно, що з приєднанням Литви, Латвії та Естонії до НАТО та Євросоюзу, попри фундаментальні зміни в

контексті безпекового компонента, Росія та її вплив стали більш ніж відчутними. З одного боку, безпека країн Балтії значно зросла, оскільки на їхніх територіях почали розміщуватися союзні війська і регулярно організовувалися багатонаціональні навчання. З іншого боку, кількість ворожих дій Кремля також зросла⁹.

Очевидно, що гібридні атаки можуть передувати агресії воєнній. Країни Балтії це добре усвідомлюють і визнають, що хоча повністю й покладаються на НАТО у військових питаннях, вони, будучи східним його флангом, є потенційними мішенями.

Агресія Росії й її зухвале, злочинне нехтування всіма нормами і засадами міжнародного права і повоєнного світоустрою істотно змінили розклад сил на Європейському континенті. Навіть такий сателіт Росії як Білорусь, де законсервовано одноосібний диктаторський режим Олександра Лукашенка, визнає загрозу перенесення конфлікту на територію цієї країни й дистанціюється від «союзника». Як і раніше висловлюючись щодо подальшої інтеграції країни в рамках Євразійського економічного союзу, білоруський лідер, однак, віднедавна зазначає, що Мінськ залишає за собою право виходу з нього. З 1 лютого в Білорусі набрав чинності новий Закон «Про воєнний стан»¹⁰, принципові положення якого мають неоднозначне тлумачення й можуть застосовуватися залежно від суб'єктивної волі головнокомандувача: як на користь взаємних дій с союзником – Росією, так і проти. Балканські ж країни через свою віддаленість від Росії й знесиленість наслідками власних конфліктів на сьогодні в основному зайняли мовчазну, вичікувальну позицію. Хоча вислови їх перших осіб (за виключенням традиційно проросійської Сербії) дозволяють зробити висновок про усвідомлення ними всієї глибини проблеми і необхідності європейської консолідації й одностайності у виниклому цивілізаційному конфлікті.

⁹ NATO's military presence in the east of the Alliance, 2022. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm

¹⁰ Чи втягнеться Білорусь у російсько-українську війну? / Тиждень.ua. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/128939>

Попри всі висвітлені розбіжності між країнами Центральної та Східної Європи й значну відмінність у силі впливу на них чинників, що ці розбіжності спричиняють, є однак підстави з оптимізмом дивитися на можливість «одного голосу» Європи. І цей оптимізм засновано на тому, що й робить Європу – Європою, в тому, що було й залишається підставою виникнення й існування єдиної Європи. Йдеться про те, що було перетворилося на сталу формулу, однак раптом виявило свою життєву потугу й засяло яскравим світлом, омите кров'ю Небесної Сотні Майдану й тих, хто сьогодні й далі власною смертю перетворює риторичну формулу на джерело життя і світла – йдеться про європейські цінності. Ще раз нагадаємо деякі з них. «Це війна за свободу і демократію всього ЄС», «Йдеться про протистояння цивілізаційних цінностей, демократії і тоталітаризму, сили права і права сили»¹¹.

А отже йдеться про цінності, що визначають певну засадничу комунікативну архітектоніку в суспільстві й, відповідно, контрадикторну структуру взаємин між особою й спільнотою в різних ціннісних системах. Дві системи цінностей не мають спільного знаменника і не можуть бути поєднані. А отже зіткнення ціннісних систем, яке й має місце сьогодні, на жаль, попри всі сподівання Європи, не має дипломатичного розв'язання, оскільки дипломатичний шлях для представників протилежної ціннісної системи є неприйнятним. І усвідомлення того змусить європейські країни більш активно обстоювати ті самі європейські цінності і бути в тому спільними.

¹¹ Метельова Т. О. Країни Центральної Європи і міжнародна безпека: спільне й відмінне в українському питанні. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/statti/krainy-tsentralnoi-yevropy-i-mizhnarodna-bezpeka-spilne-i-vidminne-v-ukrainskomu-pytanni.html>

МАРКЕТИНГОВІ НАУКИ

Olga Chernysh

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Associate Professor Department of Marketing,

State University of Trade and Economics,

Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-0815-4525

**DIGITAL MARKETING STRATEGIES IN THE B2B SEGMENT: THE
ROLE OF SEO PLATFORMS**

Annotation. This publication is dedicated to analyzing strategic approaches and methodologies for marketing in the B2B segment, with a particular emphasis on SEO platforms. It describes the characteristics of brand formation and promotion in a highly competitive digital environment, where trust and experience play a decisive role. It highlights effective strategies that combine content-marketing, SEO-optimization, and influencer marketing to build a strong brand in the B2B-sector. Practical recommendations are provided for the development and implementation of comprehensive brand marketing campaigns aimed at attracting the target audience and increasing market share.

Key words: branding, B2B market, consumers, brand marketing, SEO platforms.

In today's world, various means of disseminating information about goods, brands, and various services are widely used. To achieve more effective results, marketing communications are used, which involve various channels of interaction with the target audience. They help to increase the company's competitiveness in the market and form a positive brand image in the eyes of potential consumers.

A separate spectrum of marketing communications is represented by so-called B2B marketing, which differs from marketing aimed at the end consumer (B2C). The

main trade and monetary transactions take place in the corporate environment, rather than in the consumer market. The prospects for this sector are due to its greater focus on commercial needs rather than consumer preferences and trends.

The use of modern methodologies and strategic approaches to brand marketing in the B2B segment has been studied by Kolotova N., Oklender M., Lyashenko G., Poltorak K., Pleskach V., Shpak N., Okrepky R., Gargula D., Krasovskaya O., Kuzmenko A., Tanasychuk A., and many other scientists. A significant contribution to the study of corporate branding has been made by such scientists as Keller K., Novoshynska L., Balanova L., Kanishchenko O., Romat E., and others. Meanwhile, despite significant theoretical developments, there are currently contradictions in domestic business practice related to the optimal selection of corporate strategies and brand marketing tactics in the B2B market, which determines the relevance of this research.

The B2B market is very large and complex, with many marketing strategies available, some more effective than others, but it is important to analyze your competitors in order to choose the best way to promote your brand and product. According to research by world-class B2B online marketing agencies:

- Today, 68% of B2B businesses plan to increase their investment in video marketing. This is not surprising, considering that 83% of marketers believe that video content is now more important than ever. In addition, another 80% of marketers say they have seen an increase in sales after adding video content;

- 59% of B2B marketers believe that email is the most effective marketing channel. This value is clearly evident from the fact that the return on investment for email is \$42 for every dollar spent. This means that you can make a 40-fold profit simply by using email;

- 83% of B2B marketers use social media content. 51% of marketers reported that social media helped attract potential customers and increase sales in 2020. In the future, the importance of social media sites such as LinkedIn is only expected to grow;

- 76% of B2B companies use blogs as a significant part of their content marketing strategy. It seems to be working, as blogs can help generate 67% more leads per month. Blogs are a great way to give customers more information about your business, and 86% of customers agree that they would be more likely to be interested if they had more information;

- 56% of CMOs are focused on improving the customer experience over the next two years.

Branding is the activity of creating lasting loyalty to a product based on the combined impact on the consumer of advertising messages, trademarks, packaging, sales promotion materials, and other elements of communication, united by a certain idea and corporate design, which distinguish the product from its competitors and create its image. Branding combines the creative efforts of marketers, advertising and consulting agencies, trading companies, and intermediaries in a large-scale influence on the consumer's perception of the brand image – a personified positive image of a trademark based on scientifically sound conclusions of marketing research¹.

To successfully grow your business, you need to build a strong brand. For B2C companies that work with end consumers, this is easier to do, especially since you can always study what your competitors are doing and use that knowledge to your advantage. The B2B sector requires a different approach and a more complex strategy. It's all about the Business-to-Business model itself, where the target audience is smaller than in the B2C market, but the level of competition is just as high. Therefore, for the successful development of a B2B company, it is necessary to take into account the peculiarities of branding for this segment.

Branding in B2B is much more than just a logo or a specific color scheme for a website. Branding is the very essence of a company and the consistent system of values that it presents to the world and that is perceived as the company's image. The main task of branding in the B2B segment is to go beyond graphic symbols and metaphors,

¹ Kotler F. Marketing 4.0. From Traditional to Digital: Every Marketer's Guide. KM Buks, 2019. p. 28.

moving towards a more complex cultural homogeneity that is recognized and appreciated by customers.

B2B branding is a set of measures that must take into account a multitude of factors. Regardless of whether a brand is being created from scratch or an existing company needs rebranding, a complete inventory of internal and external factors affecting the company is carried out before developing a brand promotion plan. It is necessary to study in detail the products, productivity, working conditions, moral climate in the team, staff turnover, financial situation, the company's position in the market, and the target audience.

Then it is necessary to formulate the goal of branding. Of course, with proper branding, brand awareness always increases and consumer loyalty grows. But before you start planning and choosing branding methods for your company, you need to pick the most important goal. It could be boosting productivity, reducing staff turnover, attracting investment, increasing sales, or improving the brand's reputation among environmentalists.

To promote the brand: create or edit visual and audio attributes of the brand, corporate identity of the company; develop a marketing strategy; plan advertising and PR campaigns; plan participation in specialized shows and exhibitions.

If the company does not have a logo and motto (slogan), they need to be developed. If these attributes already exist, it makes sense to evaluate them in terms of current trends and adjust them. There is nothing unusual about this: many famous brands make changes to their logos from time to time. When developing a company logo, branding studio specialists always take into account the mission and values.

There are three types of B2B marketing:

- Internal, inextricably linked to corporate culture – working to improve working conditions and morale within the team. To make employees feel involved in the company's activities, it is necessary to explain its goals, mission, and prospects in detail. Team building and interest in the results of work contribute to improving product quality and labor productivity and reducing staff turnover;

- external – optimization of pricing, promotion of goods and services, training and motivation of intermediaries. Ideally, intermediaries should become true representatives of the brand, thoroughly knowledgeable about the characteristics of the products;
- Marketing of interactions between intermediaries and buyers. The success of this type of marketing directly depends on the quality of training and the degree of involvement of intermediaries.

Corporate identity involves a specific color scheme used in website design and advertising materials, vehicle branding, and staff dress code. The logo, slogan, corporate identity, and other company attributes are described in detail in the brand book.

Individual sales play an important role in B2B marketing. Sometimes the competence, behavior, and negotiating skills of a supplier's representative become the decisive factor on which the buyer bases their decision to conclude a deal.

In today's world of digital marketing, SEO (search engine optimization) has become one of the main tools for companies. An effective SEO-strategy not only allows you to stand out from your competitors, but also attracts your target audience regardless of their location.

An SEO platform is a marketing technology that helps manage, implement, and measure a brand's presence in digital communication channels, such as Google search results. These services provide a comprehensive overview of the strengths, weaknesses, opportunities, and threats to a website. A thorough understanding of the capabilities and features of SEO platforms will help you choose the best offer and ensure that it meets the needs of your company, brand, and content creation and optimization team.

SEO platforms (SEO Platforms or Enterprise SEO Platforms) operate at the enterprise level and provide comprehensive solutions for a range of tasks. They include a set of integrated technologies, are versatile, and can generate data that meets the needs of different departments or teams. SEO platforms often have API access to other

software products used in the company. Such solutions perfectly meet the needs of large businesses and SEO-agencies.

SEO platforms eliminate the need for tedious research, such as when it comes to keywords or website ranking analysis. With their help, it is easy to see which components of an SEO-strategy work better and which work worse. And all this with the provision of clear reports and constant monitoring of results.

In 2025, SEO is not just about keywords and links. It is a multi-layered system that involves technical optimization, behavioral factors, deep analytics, and domain authority. Businesses that ignore SEO are consciously handing the market over to their competitors.

According to a study by Bright Edge, 68% of all online experiences begin with a search engine, and organic traffic brings in 10 times more conversions than paid advertising. If you're not in search, you don't exist.

1. SEO audit: no growth without diagnostics

Starting promotion without an audit is like driving without a map. An up-to-date SEO audit for 2025 should include:

- Search for duplicates (title, description, pages) – they «dilute» the power of keywords.
- Check Core Web Vitals: if CLS (cumulative layout shift) is higher than 0.1, positions are lost.
- Analyze the mobile version – Google has completely switched to a mobile-first index.
- Relevance of SSL, redirects, sitemap, robots.txt.

Example: after a technical audit of a Ukrainian carrier's website, fixing errors, and optimizing Core Web Vitals (LCP from 4.3 to 1.6 seconds), organic traffic grew by +52% in 2 months, and the bounce rate fell by 27%².

2. Semantics: relevance, not quantity

² How to improve your website's ranking with SEO in 2025: figures, examples, and strategy URL <https://adsgroup.com.ua/ru/kak-uluchshit-poziczii-sajta-s-pomoshhyu-seo-v-2025-godu-czifry-primery-i-strategiya>

The old approach of “collecting 1,000 keywords and inserting them into the text” is dead. In 2025, the following approaches work:

- Search Intent – especially important for informational and e-Commerce queries.
- Keyword Clustering – one page = one topic = one cluster.
- Search for low-frequency and zero-volume queries – they have less competition and higher conversion rates.

The numbers: According to Ahrefs, over 90% of pages on the internet don't get traffic from Google, and one reason is poorly developed semantics³.

Example: For a website that registers companies in the EU, 130+ long-tail queries were found, such as «open an SRL in Romania», «income tax in Cluj», and «accounting prices in Bucharest». Thanks to clustering and targeted content, organic traffic grew by +375% in 4 months⁴.

3. Content: expert, useful, competitive

In 2025, Google's algorithms will be trained to recognize expertise and value, not just text length. Content that complies with the E-E-A-T principle works:

- Experience – first-person accounts (case studies, practices).
- Expertise – real specialists: lawyers, accountants, doctors.
- Authority – references to authoritative sources, diplomas, media mentions.
- Trust – honest information, transparency, indication of the author and company.

Fact: Pages with content depth of 2,000 words or more receive 250% more traffic than short articles (Hubspot, 2024)⁵.

Example: we updated the content in the “Taxation in Hong Kong” category. The text includes infographics, calculators, tax comparisons, and customer case studies. As

³ How to improve your website's ranking with SEO in 2025: figures, examples, and strategy URL <https://adsgroup.com.ua/ru/kak-uluchshit-poziczii-sajta-s-pomoshhyu-seo-v-2025-godu-czifry-primery-i-strategiya>

⁴ How to improve your website's ranking with SEO in 2025: figures, examples, and strategy URL <https://adsgroup.com.ua/ru/kak-uluchshit-poziczii-sajta-s-pomoshhyu-seo-v-2025-godu-czifry-primery-i-strategiya>

⁵ How to improve your website's ranking with SEO in 2025: figures, examples, and strategy URL <https://adsgroup.com.ua/ru/kak-uluchshit-poziczii-sajta-s-pomoshhyu-seo-v-2025-godu-czifry-primery-i-strategiya>

a result, the top 10 keywords rose by +63 positions in one month, and traffic increased by 81%⁶.

4. Technical foundation – like the foundation of a skyscraper

Without technical SEO, a website will not grow – even with excellent content.

Key aspects:

- Schema.org and JSON-LD markup for snippets.
- Accelerated indexing via IndexNow.
- Full adaptation to WCAG 2.2 – the site must be accessible to everyone.
- SEO-friendly URLs, image optimization, canonical tags.

Example: An e-Commerce site with over 40,000 pages was not indexed by more than 50%. After implementing indexnow, sitemap x3, removing duplicates, and cleaning up noindex/robots, the index grew to 96% and positions stabilized⁷.

5. Link building: quality > quantity

In 2025, links still work, but the approach has changed:

- Focus on the topic and domain authority (DR > 60 – priority).
- Digital PR and mentions in niche media.
- Use of link magnets (guides, research, calculators).
- Reduce the proportion of anchor links – naturalness is important.

Fact: According to Ahrefs, one high-quality link with a DR of 80 can have a greater impact on rankings than 100 links from forums/directories⁸.

⁶ How to improve your website's ranking with SEO in 2025: figures, examples, and strategy URL <https://adsgroup.com.ua/ru/kak-uluchshit-poziczii-sajta-s-pomoshhyu-seo-v-2025-godu-czifry-primery-i-strategiya>

⁷ How to improve your website's ranking with SEO in 2025: figures, examples, and strategy URL <https://adsgroup.com.ua/ru/kak-uluchshit-poziczii-sajta-s-pomoshhyu-seo-v-2025-godu-czifry-primery-i-strategiya>

⁸ How to improve your website's ranking with SEO in 2025: figures, examples, and strategy URL <https://adsgroup.com.ua/ru/kak-uluchshit-poziczii-sajta-s-pomoshhyu-seo-v-2025-godu-czifry-primery-i-strategiya>

Example: For a client in logistics, we arranged an interview in a European online magazine and posted a link to the case study. The donor's DR was 78. Two weeks later, the query “customs clearance in the EU” entered the top 3⁹.

6. Local SEO and voice search

In 2025, 37% of users will use voice search daily, especially in the delivery, services, medicine, and transportation segments. The influence of local factors is also growing:

- Google Business Profile: mandatory presence, up-to-date information, photos, reviews.
- Local keywords and pages for specific regions.
- Micro-markup of address, opening hours, FAQ.

Example: A local company registration service in Chisinau added subdomains and GMB for each office. After two months, local calls increased by 64%, and queries for “SRL registration Chisinau” ranked number one¹⁰.

If you need to manage multiple websites, SEO-platforms can help you evaluate the effectiveness of each one very quickly. They save hours of effort and allow you to create accurate and up-to-date reports with just one click.

Another significant advantage is team integration, as several people or departments can work with the platform. This allows you to combine the data and efforts of everyone involved in promoting content and the website. The result is predictable and forecastable growth in the popularity of your brand.

In 2025, brand marketing in the B2B-segment of SEO-platforms will undergo significant transformations. Modern methodologies and strategic approaches focus on

⁹ Biba V.K., Solntsev S.O. Optimization of search services on e-commerce platforms using machine learning methods. Collection of scientific papers of the XVII International Scientific and Practical Conference “B2B MARKETING”, 2023. Pp. 29-31. URL: https://oklander.info/wp-content/uploads/2024/01/246_doclad.pdf

¹⁰ How to improve your website's ranking with SEO in 2025: figures, examples, and strategy URL <https://adsgroup.com.ua/ru/kak-uluchshit-poziczii-sajta-s-pomoshhyu-seo-v-2025-godu-czifry-primery-i-strategiya>

combining technical optimization, content strategy, and building brand trust¹¹. Let's consider the key aspects that shape effective brand marketing in this segment.

Table 1 lists the main tasks that can be effectively solved using SEO-platforms.

Table 1. Key tasks that help SEO platforms work effectively

№	Tasks	Solutions using the SEO platform
1.	Website auditing	SEO audit - analysis of a website to identify as many issues as possible that affect the effectiveness of organic search. It usually reveals technical issues, errors in the website structure, SEO shortcomings at the page level, and potential threats outside the website.
2.	Universal metrics	Every SEO specialist needs analytical data to make informed decisions about further actions and strategies. SEO platforms provide information about organic traffic volume, CTR, bounce rates, keyword rankings, website authority, conversion rates, and other data.
3.	Backlink analysis	This is an assessment of the volume and quality of links leading to your website from other resources. Such an analysis will help determine how these links affect the website's ranking in search engines and what to do to improve their quality.
4.	User research	Google strives to rank websites that meet user queries. Therefore, it is important to monitor factors that influence user behavior on the website: page loading speed, adaptability to different devices, convenient URL and menu structure, etc.
5.	Tracking ratings	Domain Authority (DA) from Moz or Domain Rating (DR) from Ahrefs includes many factors: domain age, number of visits, spam scores, backlinks, etc. These metrics themselves do not influence Google's decision on how high to rank a website in search results. But they indicate the likely position of the website in search results. Higher DA and DR scores mean a better chance of getting on the first page of Google.

* based on data from^{12/13/14}.

Strategic approaches to SEO-marketing in the B2B-segment include:

1. *Deep understanding of the target audience.* In the B2B segment, it is important to understand the specifics of the target audience, its needs, and pain points.

¹¹ Biba V.K., Solntsev S.O. Optimization of search services on e-commerce platforms using machine learning methods. Collection of scientific papers of the XVII International Scientific and Practical Conference "B2B MARKETING", 2023. Pp. 29-31. URL: https://oklander.info/wp-content/uploads/2024/01/246_doclad.pdf

¹² Biba V.K., Solntsev S.O. Optimization of search services on e-commerce platforms using machine learning methods. Collection of scientific papers of the XVII International Scientific and Practical Conference "B2B MARKETING", 2023. Pp. 29-31. URL: https://oklander.info/wp-content/uploads/2024/01/246_doclad.pdf

¹³ Comparing Search Functionality of Amazon, Best Buy and Walmart. URL <https://cazton.com/blogs/executive/search-user-experience>

¹⁴ Powerful agency-tailored SEO software designed for pros. URL: <https://seranking.com/>

This allows you to create relevant content that responds to the requests of potential customers at different stages of the sales funnel. For example, educational content will be useful at the awareness stage, while detailed case studies and product comparisons will be useful at the decision-making stage.

2. *Content strategy focused on expertise.* Creating high-quality content that demonstrates the company's expertise is key to building trust. This can include analytical articles, research, webinars, and other materials that highlight a deep understanding of the industry and customer needs.

3. *Technical optimization and UX.* The technical side of SEO, including site loading speed, mobile optimization, and user-friendly navigation, directly affects the user experience and search engine rankings. Ensuring the smooth operation of the site helps to increase trust in the brand.

Modern brand marketing in the B2B-segment of SEO-platforms requires a comprehensive approach that combines a deep understanding of the target audience, the creation of valuable content, technical optimization, and an active presence on external platforms. Using data for decision-making and continuously improving strategies allows companies to remain competitive and effectively achieve their business goals.

Conclusions. Thus, the B2B segment has a number of features and is actively developing with the emergence of new technologies, such as block chain and artificial intelligence, which improve the processes of marketing interaction between companies. E-commerce in B2B opens up great opportunities for organizations and is expected to continue to play an important role in the global economy and trade. Modern brand marketing in the B2B segment of SEO platforms requires a comprehensive approach that combines a deep understanding of the target audience, the creation of valuable content, technical optimization, and an active presence on external platforms. Using data for decision-making and continuously improving strategies allows companies to remain competitive and effectively achieve their business goals.

Currently, the importance of branding in B2B marketing, brand management systems, and rebranding is on the rise and is widely used in international practice, due to the economic component of the brand and its role in the growth of companies' financial performance. In addition, there is an objective need to study and implement special knowledge and skills in brand creation and management.

SEO in 2025 is not about a chaotic set of actions. It is an intelligent growth system in which every detail, from keyword selection to page layout, affects the result.

What is important:

- SEO does not provide instant results, but it ensures stable growth.
- It is more profitable and effective than contextual advertising in the long term.
- It is an investment not only in traffic, but also in your brand, trust, and profit.

If you don't use SEO today, you'll pay more tomorrow and lose market share today.

As more companies ramp up their efforts to build strong B2B brands, we expect to see increased innovation in how value is communicated to audiences—both primary and secondary—in the coming years. B2B branding can be a decisive factor in negotiations to reduce prices and obtain discounts, as well as between simply maintaining core volume and seeking new opportunities. B2B companies with developed branding will have an additional advantage by providing intangible value that is always a step ahead of price and functionality.

НАУКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ФІЗИЧНИМ ВИХОВАННЯМ І СПОРТОМ,
СПЕЦІАЛЬНОЮ ФІЗИЧНОЮ ПІДГОТОВКОЮ

Антіпова Жанна Ігорівна

старший викладач кафедри фізичного виховання

Національний університет «Одеська юридична академія»

Барсукова Тетяна Олександрівна

завідувач кафедри фізичного виховання

Національний університет «Одеська юридична академія»,

Україна

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЗВО ТА ЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ
ПІДГОТОВКИ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО ПРАЦІВНИКА
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. У статті досліджується роль дисципліни "Фізичне виховання" в освітньому процесі юридичних закладів вищої освіти за спеціальністю "Правоохоронна діяльність" (ПД).

Ключові слова: фізичне виховання, фізична підготовка, спорт, правоохоронні органи, дисципліна.

Роль фізичної підготовленості майбутнього працівника правоохоронних органів має особливе значення як у професійній діяльності, так і в процесі його навчання у закладах вищої освіти. Фізична підготовка формує необхідний рівень витривалості, сили, реакції та адаптивності, що критично важливо для виконання службових обов'язків, особливо в екстремальних умовах. Крім того, вона сприяє загальному розвитку особистості, зміцнює здоров'я та формує впевненість майбутнього фахівця. У контексті навчання в закладі вищої освіти фізична підготовленість є не лише складовою частиною професійної підготовки, але й елементом формування психологічної стійкості та самодисципліни. Адже

навички, здобуті під час занять спортом і фізичними вправами, позитивно впливають на здатність швидко приймати рішення, взаємодіяти в команді та долати труднощі. Таким чином, фізична готовність стає невіддільною частиною підготовки висококваліфікованих кадрів для правоохоронних органів.

Актуальність дослідження пояснюється необхідністю підвищення активності студентів на практичних заняттях з фізичного виховання задля покращення рівня фізичної підготовки, освоєння спеціалізованих навичок і формування позитивного ставлення до здорового способу життя. Це, своєю чергою, сприятиме вдосконаленню рухових якостей та загальному зміцненню здоров'я. Характер екологічних, психологічних, політичних та військових стресів зазнає суттєвих змін і постійно набуває все більшої інтенсивності. З огляду на те, що однією з головних цілей сучасного суспільства на державному рівні є впровадження здорового способу життя як засобу збереження української державності та гарантії духовного відродження майбутніх поколінь, актуальність реалізації завдань навчальної дисципліни «Фізичне виховання» залишається на високому рівні¹.

У статті акцентується важливість аналізу історичних передумов включення фізичного виховання до освітніх програм університетів, а також оцінки нормативно-правової бази². Окреслюються функції та завдання дисципліни в контексті вдосконалення навчального процесу. Особливу увагу приділено організаційним аспектам реалізації сучасних методик фізичного виховання, способам оцінювання його ефективності, а також перевагам, які воно надає в умовах освітньої діяльності.

¹ Дідковський В. А., Бондаренко В. В., Кузенков О. В. Фізична підготовка працівників Національної поліції України :навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; ФОП Кандиба Т. П., 2019. 98 с. <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf>

² Шарафутдінова, С. Історичні, філософські та правові аспекти розвитку фізичної культури як теми освітніх завдань фізичного виховання студентів закладів вищої освіти / Шарафутдінова С., Бойко Г., Козлова Т. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2023. – Випуск 12(172). – С. 178-181. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/67121>

У фокусі дослідження перебуває система фізичного виховання в юридичних закладах вищої освіти, тоді як предметом розглядаються організаційно-педагогічні та правові основи її інтеграції до навчального процесу. Аналіз охоплює державні освітні стандарти, внутрішні регламенти університетів, а також практику впровадження методик у навчальних закладах України та інших країн³. Для проведення дослідження використовувалися методи документального аналізу, порівняння, синтезу та емпіричні підходи, включаючи опитування викладачів і студентів, що дозволяє оцінити рівень мотивації учасників освітнього процесу і ефективність організації занять.

Стаття структурно зосереджена на висвітленні ключових моментів, пов'язаних із сутністю та функціонуванням фізичного виховання в юридичних закладах освіти. Такий підхід не лише розкриває поточний стан системи фізичного виховання, але й пропонує практичні рекомендації для її удосконалення.

Вступ. У контексті реформування системи вищої юридичної освіти питання фізичної підготовки та зміцнення здоров'я студентів спеціальності ПД стає вкрай важливим і актуальним. Молодь, особливо першокурсники, стикається з істотними інтелектуальними навантаженнями, стресовими ситуаціями та необхідністю швидкої адаптації до нових умов, а в майбутньому - із суворою конкуренцією в професійній сфері. За таких обставин особливе значення має збереження і підтримка як фізичного, так і психічного здоров'я. Фізичне виховання виступає фундаментом гармонійного розвитку особистості, сприяє підтриманню належного рівня працездатності та формуванню ключових професійних якостей, таких як витривалість, здатність протистояти стресам і самодисципліна.

³ Брижак С. М. Актуальні проблеми вдосконалення системи фізичної підготовки курсантської молоді // Проблеми та перспективи спеціальної підготовки правоохоронних органів України : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 25 трав. 2017 р.). Київ : Ін-т крим. виконавч. служби, 2017. С. 51–53. <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf>

Історико-теоретичний контекст фізичного виховання у вищих навчальних закладах формується під впливом цілого комплексу факторів: соціальних, культурних, науково-технічних та педагогічних. Його розвиток тісно пов'язаний з еволюцією системи освіти та трансформацією поглядів на роль фізичного виховання у процесі становлення особистості. З історичної перспективи фізичне виховання у навчальних закладах вищої освіти з'явилося як елемент прагнення до створення гармонійно розвиненої особистості, де фізичне здоров'я та активність органічно співіснують із високим інтелектуальним розвитком. Адаптуючись до змін у суспільстві, ця дисципліна еволюціонувала від класичних гімнастичних систем до сучасних підходів, що базуються на всебічному аналізі стану здоров'я студентів. Теоретична основа фізичного виховання охоплює принципи педагогіки, спортивної науки та медицини. Її мета полягає не тільки у підтримці фізичної форми студентів, але й у розвитку мотивації до ведення здорового способу життя в майбутньому. Завдяки цьому фізичне виховання набуває статусу важливого елемента освітнього процесу, впливаючи як на особистісне зростання, так і на формування професійних компетенцій молодих людей. У ХІХ столітті разом із поширенням наукового підходу до освіти та ідей педагогічного гуманізму фізичне виховання стало невід'ємною частиною навчальних програм провідних університетів Європи. В Україні перші організовані заняття з гімнастики згадуються у 1860–1870-х роках в Київському і Харківському університетах, де навчання здійснювалося за методиками швейцарських та німецьких шкіл. На початку ХХ століття фізичні вправи стали обов'язковим компонентом освітніх програм вузів, спрямованих не лише на зміцнення тіла, а й на розвиток дисципліни та командної злагоженості.

У сучасний період фізичне виховання отримало значний розвиток, набувши масового характеру та централізованої організації. У рамках цього процесу в університетах почали створювати факультети фізичного виховання, затверджувати єдині навчальні програми й методики, а також активно заохочувати участь студентів у спортивних заходах і спартакіадах. З моменту

здобуття Україною незалежності підходи до фізичного виховання у вищих навчальних закладах зазнали суттєвих змін. Основний акцент перейшов на збереження здоров'я та особистісний розвиток молоді. Реалізація Болонського процесу стимулювала впровадження модульних програм із фізичного виховання, які враховують сучасні потреби, індивідуальні особливості студентів та дозволяють використовувати гнучкі формати навчання із застосуванням новітніх технологій. На сьогоднішній день фізична активність визнається ключовим елементом освітніх компетенцій випускників університетів і більше не розглядається лише як формальна вимога для отримання заліку. Теоретична основа фізичного виховання включає кілька ключових концепцій:

- Принцип єдності тіла та розуму, який підтверджується дослідженнями позитивного впливу фізичної активності на когнітивні функції та психоемоційний стан.

- Компетентнісний підхід, що трактує фізичну культуру як систему навичок, корисних у професійній діяльності. Серед них – витривалість, швидкість реакції та здатність ефективно працювати в умовах стресу.

- Парадигма здоров'я нації, яка зосереджена на формуванні здорового індивідуального та колективного благополуччя через створення сприятливого соціокультурного середовища в закладах освіти.

Аналіз історико-теоретичних аспектів розвитку фізичного виховання демонструє еволюцію цього напрямку від простих фізичних вправ до структурованої багаторівневої системи. Для юридичних навчальних закладів це означає не лише дбайливе збереження традицій, а й упровадження інноваційних методик, спрямованих на підтримку здоров'я студентів і зміцнення їхньої майбутньої професійної компетентності у складних умовах правоохоронної діяльності. Щодо нормативно-правових аспектів, фізичне виховання в Україні регулюється широким спектром документів. Зокрема, ключовим є Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року, який закладає базові принципи автономії університетів і зобов'язує державу сприяти впровадженню здорового

способу життя та розвитку спортивної інфраструктури у закладах освіти⁴. Цей закон доповнюється положеннями Закону України «Про фізичну культуру і спорт» у редакції від 17 липня 2008 року, який визначає основи розвитку фізичної культури серед різних вікових та соціальних груп, включаючи молодь студентського віку⁵. Крім того, Міністерство освіти і науки України щорічно затверджує державні освітні стандарти, які регламентують обсяги годин і компетенції, необхідні для опанування студентами бакалаврської чи магістерської програм⁶.

Фізичне виховання, згідно з чинними нормативними актами, є обов'язковою складовою загального академічного навантаження студентів. Відповідно до державних стандартів, бакалаври мають набрати щонайменше 4 кредити ECTS, що відповідає приблизно 120 академічним годинам з фізичної культури та спорту. Для здобуття ступеня магістра передбачено мінімум 2 кредити, що еквівалентно близько 60 годинам. Закон також встановлює вимогу включати до навчальних програм практичні заняття, спрямовані на зміцнення здоров'я та фізичний розвиток студентів. Такі заняття проходять у спортивних залах, на відкритих майданчиках або у природному середовищі. Вищі навчальні заклади мають право додатково розширювати ці вимоги за рахунок факультативів, спортивних секцій чи участі студентів у міжвузівських змаганнях.

У провідних університетах Європи та Північної Америки фізичне виховання також є невід'ємною складовою освітніх програм. Наприклад, у Польщі студенти протягом першого року навчання проходять не менш ніж 90

⁴ Закон України. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38, № 39. – ст. 2004. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

⁵ Закон України. Про внесення змін до Закону України «Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 17.04.2025 №4370-IX // Офіційний портал Верховної Ради України. – м. Київ. <https://zakon.rada.gov.ua/go/4370-20>

⁶ Міністерство освіти і науки України. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт» для першого (бакалаврського) рівня: Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.08.2024 № 1101. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita>

годин занять із фізичної культури. У США популярними є оздоровчі курси, які оцінюються як академічні кредити. Британські й німецькі університети впроваджують інтерактивні програми, спрямовані на розвиток фітнесу та покращення психічного здоров'я, що допомагають попереджати стрес і формувати навички саморегуляції. Цей міжнародний досвід може слугувати корисним джерелом інновацій для вдосконалення української системи фізичного виховання, зокрема у процесі підготовки майбутніх фахівців правоохоронних органів.

Цілі, завдання та функції фізичного виховання:

У юридичних закладах вищої освіти, особливо на спеціальності «правоохоронна діяльність», спеціальна фізична підготовка виконує багатофункціональну роль. Вона не лише спрямована на покращення фізичного здоров'я студентів, але й забезпечує оволодіння спеціальними навичками та розвиток фізичних якостей, які безпосередньо впливають на ефективність їхньої майбутньої професійної діяльності. Основна мета полягає у підвищенні рівня фізичної підготовленості, вдосконаленні майстерності володіння спеціалізованими навичками, зміцненні здоров'я та забезпеченні високої фізичної працездатності. В контексті інтенсивного навчального навантаження, активних аудиторних занять, семінарів та стресових ситуацій під час практики студенти часто стикаються із підвищеною психоемоційною напругою. Регулярна фізична активність може служити природним способом запобігання перевтомі, профілактики загострення хронічних захворювань та емоційного вигорання. До того ж вона допомагає зберігати ресурс для інтелектуальної діяльності і аналітичного мислення.

Фізичне виховання, зокрема спеціальна фізична підготовка, сприяє формуванню ключових професійних якостей майбутніх фахівців правоохоронної сфери⁷. Такі риси, як витривалість, здатність ефективно діяти в

⁷ Ратушний Р. Т. Фізичне виховання курсантів навчальних закладів МНС України упродовж дня : Навч.-метод. посіб. Львів, 2011. 140 с. <https://khai.edu/assets/files/robochi-programi/262>

умовах обмеженого часу чи високого стресу, а також концентрація уваги, вимагають систематичних практичних тренувань.

Групові вправи та командні види спорту є важливими елементами програми фізичного виховання. Вони допомагають студентам розвивати стійкість до психологічних навантажень і сприяють відновленню емоційної рівноваги після тривалих періодів інтелектуальних зусиль. Це особливо актуально для правоохоронців, для яких конфліктні ситуації та значні емоційно-психічні навантаження є невід'ємною частиною професійної діяльності.

Важливим аспектом фізичної підготовки є її соціально-психологічна складова. Заняття у команді дозволяють студентам покращувати навички взаємодії, комунікації та розвитку лідерських якостей. Вони вчаться організовувати спільну діяльність, розподіляти ролі, координувати зусилля і брати відповідальність за спільний результат. Ці навички стають фундаментом для успішної командної роботи в майбутньому — чи то в юридичній фірмі, судовій колегії або інших професійних проектах. Програма фізичного виховання у вишах охоплює не лише освоєння рухових навичок, але й формування компетенцій зі збереження здоров'я. Окрім фізичних тренувань, студенти отримують знання про основи здорового способу життя, збалансоване харчування і режим відпочинку. Освітні програми включають лекції з валеології та практичні заняття з самоконтролю фізичного стану (наприклад, вимірювання показників пульсу чи визначення рівня витривалості). Це дає можливість кожному студенту розробити власну стратегію підтримки здоров'я.

Таким чином, система фізичного виховання у юридичних навчальних закладах орієнтована на всебічний розвиток студентів: від зміцнення їхнього здоров'я і фізичних можливостей до формування професійної стійкості, лідерських навичок і командного духу. Такий підхід забезпечує гармонійне становлення особистості та підготовку конкурентоспроможного правоохоронця, готового до викликів сучасного світу.

Висновки. В аналізі акцентовано увагу на важливості фізичного виховання для студентів юридичних ЗВО за спеціальністю "Правоохоронна діяльність". Фізична підготовка розглядається не лише як засіб збереження здоров'я, але й як фундамент для розвитку професійних компетенцій, серед яких витривалість, стресостійкість, командна взаємодія, а також специфічні навички, необхідні в професійній діяльності.

Історичний зріз демонструє трансформацію фізичного виховання - від простих фізичних вправ до сучасних модульних програм, які відповідають стандартам Болонського процесу та принципам компетентнісного підходу. Українське законодавство закріплює важливість фізичного виховання як невід'ємного елемента освітніх програм, тоді як міжнародний досвід відкриває перспективи впровадження інноваційних методів занять та нових форм оцінювання здобутих компетенцій.

Практичні рекомендації спрямовані на вдосконалення матеріально-технічної бази навчальних закладів. Зокрема, пропонується модернізувати спортивні зали, впроваджувати сучасне обладнання й цифрові засоби для моніторингу фізичної активності.

Також слід розробити заходи з підвищення мотивації серед студентів. Важливими напрямками можуть стати організація спортивних турнірів, внутрішньовузівських чемпіонатів та оздоровчих програм, які сприяють формуванню активного способу життя.

Для викладачів фізичного виховання рекомендовано регулярне підвищення кваліфікації за сучасними методиками із залученням спеціалістів суміжних галузей, таких як психологія та дієтологія.

Перспективними напрямками подальших досліджень визначено оцінку впливу інтегрованої програми фізичного виховання на академічні результати студентів, а також аналіз механізмів підтримки тривалої мотивації до рухової активності й здорового способу життя.

Системний підхід до організації навчального процесу та контроль якості здобутих навичок і компетенцій формуватимуть конкурентоспроможних фахівців у юридичній та правоохоронній сферах, які матимуть високий рівень фізичного й психологічного благополуччя.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ**Семенченко Олена Леонідівна**

кандидат с.-г. наук, доцент,

доцент кафедри селекції і насінництва

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Мельник Олексій Володимирович

доктор с.-г. наук, старший науковий співробітник

завідувач відділом новітніх технологій вирощування

овочевих і баштанних культур, Інститут овочівництва і

баштанництва НААН України

**АРХІТЕКТОНІКА НАСІННЄВИХ КУЩІВ ТА УРОЖАЙНІСТЬ
НАСІННЯ РЕДЬКИ ЛОБО**

Анотація. В статті досліджено вплив архітектоніки насіннєвого куща редьки лобо з округлою формою коренеплоду на формування насіння та його урожайність. Розглянуто три варіанти фракцій маточника для висаджування у насінницьких посівах. Встановлено тісну пряму кореляційну залежність $r=0,80$ між фракцією маточника та урожайністю насіння: зі збільшення фракції до 81–110 мм зростає урожайність насіння, в середньому на 13–37%. Встановлено тісний прямий кореляційний зв'язок між урожайністю насіння і архітектонікою насіннєвого куща ($r=0,88$): з маточника крупної фракції формувались насіннєві кущі III, IV, IV-а типів з вищою врожайністю насіння. Оцінка архітектоніки насіннєвих кущів редьки лобо дала змогу визначити найбільш доцільний для насінництва розмір маточних коренеплодів, а саме фракція 81–110 мм, з коренеплодів якої формуються потужні насіннєві кущі IV, IV-а типів з вищою врожайністю насіння.

Ключові слова: редька лобо, насіннєвий кущ, архітектоніка, насіння, коренеплоди.

Постановка проблеми. Останніми роками все більшої популярності у споживача набувають сорти редьки лобо. Оскільки рослина є цінною у плані вітамінно-мінерального співвідношення для організму людини і досить успішно вирощується у повторних та пожнивних посівах, що дає змогу виробникам отримати додатковий прибуток. Насінництво редьки лобо досить обмежене на території України, оскільки його кінцевим результатом має бути збереження сорту та підтримання його біологічних якостей. На ринку насіння чимало закордонних фірм, що гостро конкурують з вітчизняними виробниками насіння овочевих рослин. Потужний маркетинг іноземних виробників заповнює ринкову нішу закордонним насінням. Вітчизняні сорти та гібриди за своїми показниками подекуди набагато кращі за іноземні, але мають нижчий попит у кінцевого споживача. Наразі у Реєстрі сортів рослин лише 2 сорти редьки лобо української селекції (Трояндова та Лебідка, селекціонер – Горова. Т.К.)¹. Тому актуальним є розмноження та поширення саме вітчизняних сортів для забезпечення насінням виробників овочевої продукції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Редька лобо – культура індукована зі сходу, дослідження з технології вирощування займались Кондратенко С.І., Горова Т.К., Щербина С.О.², встановлена доцільність вирощування даної культури у повторних посівах³.

Метою наших досліджень було визначення залежності формування насінників різних типів куща та урожаю насіння з них від фракційного складу маточника, що висаджували.

¹ Горова Т.К. Сорти і гібриди овочевих та баштанних культур. / за ред.:Т.К. Горова, Л. Є. Плужнікова та ін. Харків, 2003. С. 176.

² Щербина С. О. Вплив строку посіву на вихід маточників редьки лобо, якість їх зберігання та насіннєву продуктивність. Овочівництво і баштанництво. Харків, 2005. – Вип. 50. С. 325–333.

³ Семенченко О. Л. Використання біоглобіну на насінниках редьки лобо.

Матеріали та методика досліджень. Дослідження проводили згідно рекомендованих методик в овочівництві і баштанництві^{4/5} на базі Дніпропетровської дослідної станції Інституту овочівництва і баштанництва НААН України в 2013–2015 рр. з сортом редьки лобо Трояндова.

Результати досліджень. Архітектоніка насіннєвих кущів дає можливість оцінки їх будови, залежно від фракційного складу маточника, який висаджували до аналізу окремої насінини та класифікації всієї групи рослин.

При закладенні насіннєвого насадження було відібрано фракції коренеплодів: 30–39 мм (штеклінги), 40–80 мм (стандарт), 81–110 мм (малюнок 1–3).

Мал.1. Маточник редьки – лобо, сорт Трояндова, фракція 30–39 мм

⁴ Вітанов О. Д. Методичні рекомендації. Виробництво насіння дворічних коренеплідних рослин (морква, буряк столовий) за краплинного зрошення / за ред.: Кириухін С. О., Герман Л. Л., та ін. Харків, 2012. С. 16.

⁵ Бондаренко Г.Л. Методика дослідної справи в овочівництві і баштанництві / за ред.: Г. Л. Бондаренка, К. І. Яковенка. Харків, 2001. С. 361.

Мал.2. Маточник редьки – лобо, сорт Трояндова, фракція 40–80 мм

Мал.3. Маточник редьки – лобо, сорт Трояндова, фракція 81–110 мм

За висотою насіннєві кущі, сформовані з крупної фракції маточника були найвищими (94,2–100,6 см), зі штеклінгів – 65–86 см, а стандартної фракції 83,2–88 см.

В результаті роботи встановили, що за висаджування штеклінгів галуження насіннєвих кущів є не значним, порівняно з галуженням кущів, сформованих з коренеплодів стандартної та крупної фракцій – табл.1., мал. 4–6.

Таблиця 1. Архітектоніка насіннєвого куща залежно від фракції маточника
редьки лобо сорту Трояндова

Фракція маточного коренеплоду, d, мм	Тип насіннєвого куща	Ступінь галуження
30 – 39	I	1,8 – 2,4
	II	2,5 – 2,9
40 – 80	III	3,0 – 3,7
81 – 110	III	3,0 – 3,7
	IV	3,8 – 4,1
	IV-a	4,2 – 4,5

Мал.4. Архітектоніка насіннєвих кущів редьки лобо I–II типу кущення

Мал.5. Архітектоніка насіннєвих кущів редьки лобо III–IV типу кущення

Мал.6. Архітектоніка насіннєвих кущів редьки лобо IV–IV_а типу кущення

Найвищий відсоток приживлюваності маточника редьки лобо був за висаджування стандартної та крупної фракції (75...87); найнижчий за висаджування штеклінгів (64...69). Встановлено тісну пряму кореляційну залежність $r=0,80$ між фракцією маточника та урожайністю насіння: зі збільшення фракції до 81–110 мм зростає урожайність насіння, в середньому на

158 кг/га. Встановили тісний прямий кореляційний зв'язок між урожайністю насіння і архітектонікою насінневого куща ($r=0,88$) з маточника крупної фракції формувались насіннєві кущі III, IV, IV-а типів з вищою врожайністю насіння – табл. 2.

Таблиця 2. Урожайність насіння редьки лобо сорту Трояндова залежно від фракції маточника, кг/га

Фракція маточного коренеплоду, d, мм	2013 р.	2014 р.	2015 р	Середнє за три роки
30 – 39	337	491	439	422
40 – 80	449	569	528	515
81 – 110	458	672	601	580
НІР 0,05 кг/га	12	21	18	

За посівними якостями одержане насіння відповідало вимогам діючого в Україні ДСТУ 7160:2010⁶. За результатами проведення ґрунтового контролю насіння, одержаного з різних типів насінневих кущів, що формувалися залежно від фракції маточника, встановили, що типовість коренеплодів була на рівні еталонного зразка (96–97%).

Індекс форми коренеплодів редьки лобо сорту Трояндова був вищим за 1 (1,1–1,3), що свідчить про її приналежність до округлої форми, як і вказано автором в описі даного сорту.

Висновки. Значний вплив на архітектоніку насінневого куща редьки лобо чинить фракція маточного коренеплоду. При збільшенні фракції маточника для редьки з округлим типом коренеплоду до 81–110 мм формуються більш потужні насіннєві кущі IV та IV-а типів зі ступенем галуження 3,8–4,5, що в подальшому корелює з урожайністю насіння, яка підвищується на 37%, порівняно з урожайністю, яку формують кущі I та II типу (з коренеплодів штеклінгів) та на

⁶ ДСТУ 7160:2010. Насіння овочевих, баштанних, кормових і пряно-ароматичних культур. Сортові та посівні якості. Технічні умови. [Чинний від 2010-07-01]. Вид. офіц. Київ: Держстандарт України, 2010. 20 с.

13% порівняно зі стандартною фракцією. Посівні якості насіння не залежали від розміру коренеплоду та типу насіннєвого куща, з якого воно було зібрано.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ**Мельник Ольга Григорівна**

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри ІАРТ Національного університету
цивільного захисту України

Мельник Руслан Павлович

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри ПКСПСЦЗ
Національного університету цивільного захисту України

Назаренко Сергій Юрійович

кандидат технічних наук, доцент, заступник начальника
кафебри ІАРТ Національного університету цивільного
захисту України

Проскурнін Роман Сергійович

курсант Національного університету цивільного захисту
України

Кравченко Євгеній Сергійович

курсант Національного університету цивільного захисту
України

**ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАГУВАННЯ
ДСНС УКРАЇНИ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ
БОЙОВИХ ДІЙ**

Анотація. В науковій роботі проведено аналіз безпекового середовища в сфері цивільного захисту з урахуванням бойових дій, а також узагальнено практичні напрямки підвищення ефективності пожежогасіння в умовах повномасштабної війни, а також окреслено стратегії розвитку підрозділів ДСНС України.

Ключові слова: ДСНС України, безпекове середовище, цивільний захист, система пожежогасіння.

В умовах ведення бойових дій одними з основних завдань, що стоять перед Державною службою України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), є:

- оцінка стану безпекового середовища, визначення актуальних і потенційних загроз та їх можливих наслідків для цивільного захисту;
- визначення ймовірних сценаріїв розвитку безпекової ситуації та відповідно до них загроз цивільному захисту;
- оцінка спроможностей ДСНС України до ефективного вирішення завдань в поточних та прогнозованих безпекових умовах, уточнення завдань органів і підрозділів ДСНС України¹;
- підготовка пропозицій щодо актуалізації та вдосконалення захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності².

Аналіз безпекового середовища в сфері цивільного захисту з урахуванням бойових дій представлено на рис. 1.

У контексті трансформацій державного управління та реформування місцевого самоврядування в Україні особливої актуальності набуває вдосконалення нормативно-правового забезпечення цивільного захисту. Це передбачає розробку та імплементацію законодавчих і нормативних актів, спрямованих на:

- оптимізацію структури єдиної державної системи цивільного захисту;

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій».

² Данилюк Н., Мельник О. Дослідження та підвищення ефективності пожежогасіння в системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій з урахуванням бойових дій. Теорія і практика гасіння пожеж та ліквідації надзвичайних ситуацій: мат-ли XVI міжнар. наук.-практ. конф. (2 травня 2025). Черкаси: НУЦЗ України, 2025. С. 36–38.

- формування сил цивільного захисту на всіх рівнях управління;
- регламентацію порядку їх залучення до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- удосконалення механізмів захисту населення і територій у мирний час та в особливий період.

Зазначені процеси мають базуватися на аналізі практичного досвіду функціонування системи цивільного захисту, зокрема в умовах бойових дій, що тривають на території України.

Комплексне вдосконалення механізмів управління та реагування на надзвичайні ситуації на сьогодні є надзвичайно актуальним. Основні вектори науково-обґрунтованих змін включають:

АНАЛІЗ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ З УРАХУВАННЯМ БОЙОВИХ ДІЙ

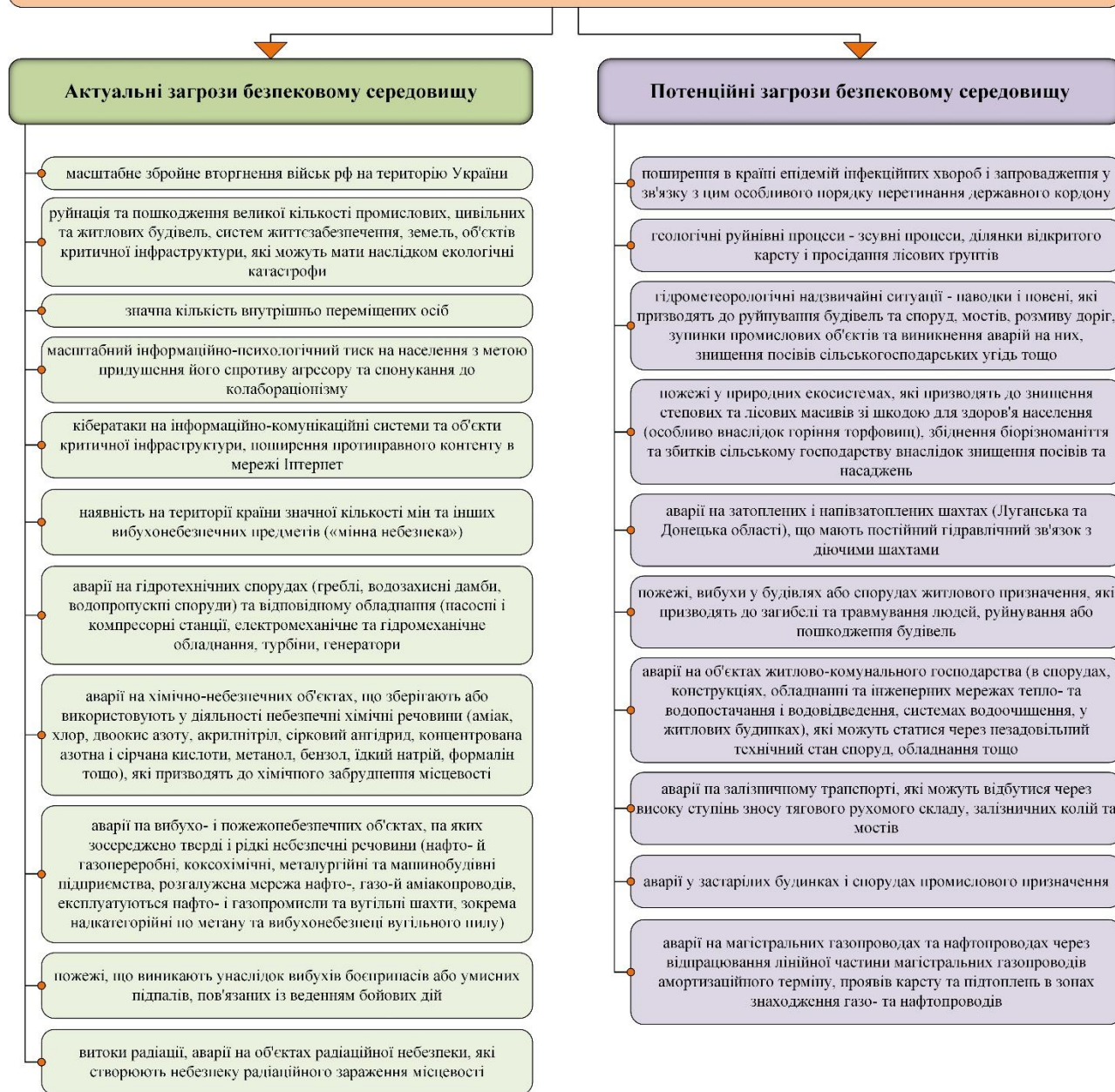

**Рис. 1. Аналіз безпекового середовища в сфері цивільного захисту
з урахуванням бойових дій**

- уточнення порядку організації управління під час реагування на надзвичайні ситуації³ з урахуванням досвіду ліквідації наслідків застосування

³ Наказ МВС України від 26.04.2018 № 340 (зі змінами) «Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж».

воєнних засобів ураження, зокрема, щодо призначення керівників робіт та формування спеціальних комісій на державному та інших рівнях;

- розвиток мобілізаційної готовності системи цивільного захисту, включаючи створення резерву відповідних служб, нормативне врегулювання питань цільової мобілізації та виконання завдань в особливий період;

- розширення переліку завдань єдиної державної системи цивільного захисту, зокрема, для реагування на загрози, пов'язані із застосуванням ядерної, хімічної та біологічної зброї⁴;

- формування нових концептуальних підходів до організації укриття населення, адаптованих до сучасних умов;

- посилення кримінальної та адміністративної відповідальності посадових осіб за неналежне утримання захисних споруд та обмеження доступу населення до них;

- удосконалення механізмів відповідальності суб'єктів містобудування за порушення вимог проектування та будівництва об'єктів цивільного захисту.

У зв'язку з безперервним розвитком технологій, появою нових підходів та змін в умовах виникнення пожеж, виникає необхідність застосування інноваційних способів їх ліквідації, що ґрунтуються на новітніх технологічних рішеннях, сучасних матеріалах та ефективних стратегічних моделях реагування.

На сьогодні є необхідність у розробці програмного забезпечення для автоматичного розрахунку необхідної кількості сил та засобів, а також вогнегасних речовин під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Таке програмне забезпечення дозволить забезпечити більш точне та оперативне планування, зменшити час на прийняття рішень і ефективно використовувати ресурси. Важливою складовою є інтеграція програмного забезпечення з іншими службами та системами для досягнення максимальної ефективності та безпеки в процесі боротьби з пожежами.

⁴ Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI (із змінами). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

Основними компонентами програмного забезпечення повинні бути:

- простий і інтуїтивно зрозумілий інтерфейс користувача для вводу даних;

- модуль введення даних – типи та характеристики об'єкта: площа об'єкта (наприклад, площа будівлі, території, лісу), тип матеріалу (горючі матеріали, хімічні речовини, токсичні гази тощо), тип і масштаби пожежі (локалізована, великий масштаб, хімічний інцидент). Прогнозовані умови: внесення даних про погодні умови (температура, вітер, вологість), що можуть вплинути на швидкість поширення вогню. Типи і специфіка вогнегасних речовин;

- візуалізація даних у вигляді графіків, діаграм, а також карти з позначенням місць загоряння та розташування сил;

- алгоритм розрахунку необхідних сил і засобів;

- прогнозування розвитку пожежі та коригування плану дій;

- оцінка ефективності (результативності) заходів та вибраної стратегії, коригування у разі змін оперативної обстановки;

- модуль управління ресурсами та логістика;

- інтеграція з іншими системами;

- модуль для генерації звітів і аналізу;

- мобільний додаток для оперативного доступу.

Важливим кроком для підвищення ефективності роботи рятувальних служб, а також забезпечення оперативного доступу до найновіших знань і інструментів у цій галузі є створення електронної платформи обміну досвідом та інформацією про нові методи і технічні засоби, які використовуються під час ліквідації пожеж.

Інноваційним підходом, який значно підвищує ефективність і безпеку при ліквідації пожеж, особливо в складних або небезпечних умовах, є застосування роботів для гасіння пожеж. Технічний прогрес у галузі робототехніки та автоматизації дозволяє використовувати роботи в ролі рятувальних засобів, здатних працювати в умовах, де людям перебувати небезпечно або навіть

неможливо. На даний час у підрозділах ДСНС України використовуються лише 8 роботів пожежогасіння (рис. 2).

Ефективним і перспективним напрямком для моніторингу пожеж є використання безпілотних літальних апаратів (дронів)⁵. Дрони дозволяють здійснювати аерофотозйомку та відеоспостереження в реальному часі, що дає можливість отримувати точні дані про ситуацію на місці пожежі, навіть у важкодоступних районах.

Рис. 2. Забезпеченість територіальних органів ДСНС України багатфункціональними роботами пожежогасіння

Використання геоінформаційних систем та супутникових технологій є потужними інструментами для планування, моніторингу та прогнозування розвитку пожеж. Ці технології дозволяють зібрати та проаналізувати велику кількість просторових і часових даних, що сприяє більш точному прогнозуванню поведінки пожеж і ефективному управлінню ресурсами під час гасіння⁶.

⁵ Наказ ДСНС України від 29.01.2025 № 107 «Про затвердження Порядку поводження з даними, отриманими при застосуванні безпілотних систем (авіаційних, водних, наземних) органами або підрозділами ДСНС».

⁶ Мельник Р., Мельник О., Левченко П. Використання геопросторового штучного інтелекту для виявлення загорянь та управління пожежогасінням лісів. Теорія і практика гасіння пожеж

Підвищення ефективності реагування на надзвичайні ситуації, особливо в умовах ведення бойових дій, можливе завдяки створенню мобільних оперативних груп, оснащених сучасними високотехнологічними засобами – термографічними камерами, безпілотними літальними апаратами та роботизованими системами.

Важливим елементом підвищення керованості та безпеки рятувальних операцій є забезпечення підрозділів ДСНС України пересувними пунктами управління, зокрема захищеними, що дозволяють здійснювати оперативну координацію дій у зонах бойових дій. Такі мобільні центри управління сприяють швидкому прийняттю рішень, узгодженій роботі служб та ефективному реагуванню навіть у надскладних і небезпечних умовах.

Застосування технологій штучного інтелекту для моделювання розвитку надзвичайних ситуацій, зокрема пожеж, набуває ключового значення в системі сучасного управління ризиками та реагування на катастрофи. Завдяки здатності обробляти великі масиви інформації, виявляти закономірності та прогнозні тренди, штучний інтелект забезпечує більш точне передбачення можливих сценаріїв подій і сприяє оперативному прийняттю рішень щодо їх попередження або ефективної ліквідації.

Інтеграція сучасних комбінованих методів припинення горіння у практичну діяльність пожежно-рятувальних підрозділів із застосуванням інноваційних вогнегасних речовин та технічних засобів сприяє підвищенню ефективності гасіння пожеж. Зокрема, використання лафетних стволів високої продуктивності, поставлених з Великобританії, та ГПС-2000, а також їх комплексне поєднання з системами СПП, забезпечує можливість подачі піни на значну відстань понад 15–20 метрів. Це дозволяє мінімізувати ризики для особового складу та суттєво розширити тактичні можливості підрозділів у складних умовах пожежогасіння.

Таким чином, удосконалення методів пожежогасіння вимагає системного підходу, що охоплює впровадження технологічних новацій, перегляд стратегічних і тактичних рішень, а також підвищення рівня професійної підготовки рятувальних служб. Особливу увагу слід приділити інтеграції екологічно безпечних вогнегасних засобів, оновленню технічного оснащення та модернізації інфраструктурних елементів. Підвищення ефективності протипожежних заходів сприятиме зменшенню матеріальних втрат, збереженню життя і здоров'я населення та зниженню шкоди довкіллю.

Oleksandr Romanyuk

Doctor of Technical sciences, professor of the department of software engineering, Vinnytsia National Technical University,

Vinnytsia, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-2245-3364>

Oleksii Bobko

PhD student, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0000-1753-279X>

PARALLEL EXECUTION OF VERTEX, GEOMETRY, AND FRAGMENT SHADERS IN PARALLELIZED RENDERING PROCESSES

Abstract. The article examines methods and architectural approaches to the parallel execution of the three key software stages of the graphics pipeline – vertex, geometry, and fragment shaders. The levels of parallelism employed in modern GPU architecture are analyzed, along with the interaction between shaders, synchronization mechanisms, internal pipeline processing, and practical optimization strategies. An analysis of bottlenecks, load balancing approaches, and new mechanisms such as mesh shading is provided. The results may be useful for graphics engine developers, GPU architects, and researchers in the field of computer graphics.

Keywords: 3D rendering, GPU, parallelism, vertex shader, geometry shader, fragment shader, mesh shaders, Vulkan API, SIMD/SIMT, multi-GPU rendering.

Relevance and Novelty: In modern three-dimensional rendering, shaders – vertex, geometry, and fragment – are executed with an exceptionally high degree of parallelism on the graphics processing unit (GPU). The primary goal of parallelization is to ensure the efficient utilization of hardware resources, including arithmetic units,

caches, command buffers, and threads. To achieve this, various levels of parallelism are applied: pipelined, data parallelism, multithreading, and instruction-level parallelism. The vertex shader is responsible for computing the position of each vertex in space. The geometry shader operates on primitives, modifying or generating new ones. The fragment shader processes each pixel or fragment, forming the final appearance of the scene. These stages work in close interaction yet independently, which allows the GPU to overlap them in time to achieve maximum throughput.

Literature Review. The analysis of scientific and technical literature in the field of parallel execution of shaders in the graphics pipeline demonstrates a significant evolution of architectural approaches in modern GPUs. In¹, the performance of shaders on contemporary GPU architecture is thoroughly examined, with particular attention given to load distribution among shader units, the impact of pipeline structure, and caching features. The author provides a comparative analysis of vertex, geometry, and fragment shaders, which is directly relevant to the topic of parallel execution and the identification of bottlenecks.

The concept of pipeline design with flexible execution organization is presented in the Piko framework², which allows the explicit specification of the graphics pipeline structure while controlling parallelism at the task and tile levels. This approach emphasizes the need for precise control over resource allocation, which is critical for building efficient low-level API implementations. In combination with the Vulkan API, Piko demonstrates an approach to implementing multithreading in the context of GPU command queues, which is particularly valuable for parallel scene construction, shadow processing, lighting, and texturing.

New architectural mechanisms, particularly mesh shaders, are actively explored in documentation and technical reports. In³, a clear comparison between the classical

¹ M. V. Moya, “Shader Performance Analysis on a Modern GPU Architecture,” Technical Report, 2020.

² A. Patney, S. Tzeng, K. Seitz, J. D. Owens, “Piko: A Design Framework for Programmable Graphics Pipelines,” ACM Transactions on Graphics, vol. 34, no. 4, 2015.

³ GPUOpen, “From Vertex Shader to Mesh Shader,” AMD Developer Blog, 2021. [Online]. Available: <https://gpuopen.com>

shader model and mesh shading is presented, with an analysis of advantages in terms of throughput, visibility management, and redundancy elimination. Mesh shading combines the vertex and geometry stages into a single step, enabling efficient work with meshlet structures, which significantly improves data locality and scalability for complex scenes.

Practical examples of parallelism in rasterization and fragment processing are presented in technical forums, particularly in⁴, where SIMD/SIMT mechanisms, warp/wavefront structure, tile organization, and caching in fragment shader execution are discussed. Although the source is non-academic, it provides accurate engineering observations on the implementation of parallel graphics at the driver and GPU ISA level. This is important for analyzing the fragment stage, which is the most resource consuming.

Special attention should be given to the work⁵, which is devoted to the use of GPU shaders for visualization. In this study, the authors analyze not only architectural but also applied aspects, including image generation, buffer management, and the integration of lighting and post-processing. The work also points out the interconnections between pipeline stages and the importance of synchronization in their parallel execution.

Parallel rendering in multi-GPU environments is discussed in⁶, where several approaches to frame partitioning across GPUs are proposed. The challenges of synchronization, load balancing, and intermediate data transfer are highlighted. This direction is particularly promising for large-scale rendering tasks or scientific visualization. In this case, the implementation of parallelism is not limited to a single graphics processor but extends to computing clusters.

⁴ StackExchange, “Parallelism in GPU’s Rasterization Process,” Computer Graphics Stack Exchange, 2023. [Online]. Available: <https://computergraphics.stackexchange.com>

⁵ M. Bailey, J. Zhang, and K. Moreland, “Using GPU Shaders for Visualization,” *Journal of Computer Graphics Techniques*, vol. 4, no. 2, pp. 1–16, 2015.

⁶ B. Li, S. Chen, D. Huang, and Y. Wang, “Multi-GPU Parallel Pipeline Rendering with Frame Splitting,” *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, vol. 27, no. 6, pp. 2678–2691, Jun. 2021.

Additionally, the generalized concepts of deferred shading mentioned in⁷ demonstrate how parallel execution of shaders can be integrated into complex multi-stage lighting models. This approach makes it possible to optimize the rendering of complex scenes with many light sources, where the redistribution of computations across the stages of the graphics pipeline is of critical importance.

Thus, the literature analysis indicates the active development of multi-level approaches to parallelism in GPU graphics: from low-level shader organization and caching to high-level task management via APIs and multi-device rendering environments. The integration of technologies such as mesh shading, command queues, SIMD parallelism, and tile-based scheduling enables achieving new levels of efficiency and realism in three-dimensional rendering. The reviewed sources provide a foundation for further research in the areas of dynamic load balancing, hybrid CPU+GPU rendering, and AI-based shader scheduling.

Parallel Execution of Vertex, Geometry, and Fragment Shaders. Parallel execution of the vertex shader is based on the decoupling of processing each vertex. The scene is provided as an array of vertices, which are grouped into batches and passed to the GPU's computational units. Thanks to the SIMD/SIMT architecture, each shader processes a set of vertices simultaneously. For example, with 10,000 vertices, the GPU can process 32 vertices in parallel within each warp or wavefront. The geometry shader processes a single primitive – point, line, or triangle – and, if necessary, generates additional ones. Each instance of the geometry shader is launched independently. However, due to the smaller number of primitives compared to vertices or fragments, parallelism is limited here. Geometry shaders often exhibit lower performance and create a bottleneck, which is why modern engines attempt to minimize their use or replace them with more flexible solutions.

The fragment shader has the highest potential for parallel execution, since each fragment forming a pixel on the screen is processed independently. For a Full HD

⁷ Wikipedia, “Deferred shading,” [Online]. Available: https://en.wikipedia.org/wiki/Deferred_shading

image, the GPU simultaneously launches the processing of millions of fragments. These fragments are grouped by 2×2 or 4×4 blocks to optimize caching and reduce instruction divergence. Before processing, depth tests, stencil tests, and early-Z operations are applied to discard invisible fragments and reduce the workload. Fragment shaders are the most resource-intensive, as they often include computations for lighting, reflections, texturing, and post-processing.

Modern-generation GPUs employ a unified shader architecture – the unified shader model. This means that computational units are not rigidly assigned to a specific stage but can dynamically change their role. Thus, under excessive load on the fragment stage, some resources from the less loaded vertex stage can be reassigned. In addition, pipeline optimizations are used, allowing vertices from one part of the scene, geometry from another, and fragments from a third to be processed simultaneously. Such pipeline overlap minimizes idle time and ensures high throughput.

In the new NVIDIA architectures (Turing, Ampere) and AMD architectures (RDNA 2, 3), mesh shaders have been introduced – an innovative approach that combines the vertex and geometry stages into a single program. This allows processing not individual vertices but entire batches (meshlets), which helps to avoid duplication and improves visibility control. In addition, amplification shaders are employed, enabling selective activation of only those meshlets required for the current frame, thereby reducing the workload. Such mechanisms demonstrate significant efficiency improvements when working with massive scenes.

Parallelization is also supported at the API level. For example, in Vulkan, multiple command buffers can be used and executed in different queues – graphics, compute, and transfer. This enables the parallel execution of subtasks such as background texture updates, asynchronous shadow generation, or lighting. In frameworks like Piko, the user can explicitly define which tasks should be executed in parallel, how binning (scene partitioning into tiles) is performed, how computations are scheduled across tiles, and which queues are utilized.

Bottlenecks in the parallel execution of shaders include memory overload (especially in the fragment stage), buffer access conflicts, inefficient caching, excessive vertex duplication, and suboptimal geometry generation. To avoid these issues, several methods are applied: early depth testing, adaptive LOD, dynamic task scheduling, limiting the use of geometry shaders, and reducing excessive access to global memory. For example, using local buffers or registers decreases traffic to video memory, while regrouping fragment workloads within a single tile improves caching.

Scientific studies also consider the possibility of performing rendering on multiple GPUs simultaneously. In this case, the frame is divided into regions, each processed by a separate GPU, or different pipeline stages are distributed across GPUs – for example, one handling the vertex stage and another the fragment stage. Such an approach requires complex synchronization but can be beneficial for high-performance tasks or the visualization of large volumes of data.

Finally, promising directions for further research include automatic load balancing among shaders based on machine learning, heterogeneous rendering using CPU+GPU, adaptive shaders with priorities, the integration of mesh shading into WebGPU, and new models of shader scheduling in cloud environments. The application of these approaches will make it possible to extend the boundaries of image realism while maintaining performance.

**НАУКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З МЕНЕДЖМЕНТОМ ТА ПУБЛІЧНИМ
УПРАВЛІННЯМ**

Garkavyi Valerii Vasylyovych

Associate Professor of Management, public management and administration department of the Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro.

PhD in Economics, Associate Professor

**MANAGEMENT ASPECTS OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE
MODERN CONTEXT**

Annotation. This article addresses a pertinent and widely discussed scientific and practical issue in the contemporary development of agriculture: What are the key aspects of managing agricultural production within current realities? It characterizes management as a specific type of activity and provides a detailed analysis of the unique features inherent to agricultural production management. These include substantial dependence on natural conditions, seasonal production cycles, and the specificity of agricultural production, where living organisms—plants and animals—constitute the primary objects of production. Additionally, most agricultural products are highly perishable or prone to rapid degradation in their consumer properties. The study also highlights that many agricultural products require further processing, which significantly influences the management process. The article emphasizes that agricultural production is a cornerstone of national security. However, it notes that current organizational and management levels in agriculture do not align with the challenges posed by the market economy, thereby adversely affecting the sector's overall efficiency. A key issue at this stage of management system advancement is the lack of seamless integration between novel organizational forms of production and management and their substantive implementation. The focus is placed on enhancing managerial practice as one of the most pressing priorities to stabilize enterprises within

the market and promote their economic growth. Furthermore, the study underscores that managerial practices in agricultural production are influenced by various factors, including socio-political structures, ownership types, and sector-specific characteristics of the agrarian economy. The paper examines the distinctive attributes of agriculture as an industry, which directly shape the specificity of managerial cycles and professional activities. These attributes are tied to the execution of universal, standard, and specialized functional roles by management professionals. It further explains that agricultural enterprise management is implemented through appropriate methodological tools encompassing information systems, analysis, goal-setting, planning, organization, operational leadership, and control mechanisms.

Key words: agrarian sector, management, effective management.

Management constitutes a type of activity aimed at facilitating interaction between the controlling system and the controlled system to achieve defined objectives. Any management process involves two primary components: the subject of management—the entity performing governance functions—and the object of management—the entity or system being governed. The principal goal of management lies in adeptly organizing the work of others. The most refined form of managerial skill manifests in structuring processes so that the controlled entity perceives a sense of autonomy from direct intervention. Management is broadly understood as a process of coordination and organization of individuals' work to achieve optimal efficiency and effectiveness. A manager acts as a central figure in uniting and coordinating collective efforts to ensure organizational goals are successfully met. The manager's essential role lies not merely in personal productivity but in fostering an environment where team members can effectively accomplish their tasks aligned with common objectives. Agricultural production management encompasses applying principles and methodologies tailored to achieve efficient organization and functioning of agribusinesses. Its ultimate aim is to maximize productivity and profitability. This multifaceted domain spans resource management, personnel supervision, oversight of

production processes, financial administration, adaptation to market fluctuations, and the adoption of innovative solutions. Effective agricultural production management serves as a foundational element for the prosperous operation of agri-industrial complexes, supports national food security, and drives the sustainable long-term development of rural areas.

The unique aspects of management in the agro-industrial sector (AIS) stem from the distinctive nature of agricultural production, where the objects of labor are biological components, such as plants and animals. The complexity of the physical and biological processes occurring within these organisms during the formation of the final product necessitates the use of a significant array of resources—over 500,000 types. These resources include technical, chemical, energy, and physical means. Some of these resources are reproduced directly within agricultural enterprises, while others are artificially created outside the agricultural sphere, primarily by industrial sectors. Items such as machinery, fuel, lubricants, chemical agents, and similar tools are products of industrial activity but are indispensable for agricultural operations. Farmers and agricultural producers often face challenges in securing timely access to all essential resources. In such cases, agrarian service companies step in, offering assistance through supply chain logistics, including transportation and storage, alongside a broad range of production services tailored to agricultural needs¹.

One critical factor for success in this domain is the optimal development and efficient utilization of material and technical resources, which are multidimensional in both physical and economic terms. Physically, this encompasses tools and working objects, such as machinery, equipment, technical devices, productive infrastructure, livestock, perennial plantings, crop protection agents, seeds, animal feed, raw materials, and fuel. Additionally, production processes rely on natural resources like water to sustain technological operations through organized forms of production management.

¹ Економіка і організація аграрного сервісу / За ред. П.О. Мосіюка. К.: ІАЕ УААН, 2001. 501 с.

Modern approaches to agricultural management emphasize dynamic change and heightened demands for efficiency, technological advancement, and adaptability. Under current conditions, key priorities include fostering innovation, judicious resource utilization, and integrating digital technologies at every stage of the production process. Noteworthy developments in this regard include the adoption of precision farming techniques that leverage data from drones, GPS systems, and specialized software to optimize workflows. This enables enhanced productivity, reduced costs, and diminished environmental impact. Another significant consideration is climate adaptation. Contemporary farmers increasingly need to devise strategies addressing both short-term natural risks and long-term shifts in weather patterns. Furthermore, small and medium-sized enterprises are progressively engaging in cooperatives and associations to bolster competitiveness and gain access to cutting-edge technologies. The importance of analytical methodologies also cannot be overlooked. The use of big data (Big Data) and analytical software allows producers to evaluate operational efficiency, forecast yields, and streamline logistical processes. Consequently, effective agricultural management today requires not only expertise in traditional agrotechnologies but also proficiency in IT systems, financial analysis, and ecological safety practices. A comprehensive approach is essential to ensure sustainable progress in the sector despite global uncertainties and emerging challenges.

Key Elements of Agricultural Production Management:

- Strategic Planning: Establishing objectives, formulating tasks, and developing strategies for the growth and development of agricultural enterprises. This includes assessing market opportunities and identifying potential risks.
- Resource Management: Ensuring effective utilization of land resources, water supplies, labor force, machinery, and other assets to optimize production processes.
- Operational Management: Coordinating and supervising technological processes in the fields of crop production and animal husbandry. This involves the adoption of modern practices and the implementation of innovative solutions.

- Financial Management: Conducting financial flow calculations and monitoring, evaluating investment projects, as well as ensuring efficient management of expenditures and revenues.

- Human Resource Management: Recruiting personnel, enhancing their professional qualifications, motivating employees, creating favorable working conditions, and nurturing their professional growth.

- Quality Assurance: Implementing systems for quality control of products to ensure compliance with standards and regulations while safeguarding the safety of finished goods.

- Marketing and Distribution: Analyzing market trends, crafting marketing strategies, and undertaking efforts to promote agricultural products effectively.

- Adaptation to Change: Continuously monitoring changes in legislation, technologies, and climate conditions, while developing crisis response measures to exploit emerging opportunities and mitigate risks.

The core principle of organizing agribusiness lies in systematically deploying operational activities grounded in the application of advanced technologies established at the global level. These technological processes must adhere to several essential criteria to ensure efficiency and sustainable development:

- Economic feasibility, which emphasizes a balanced relationship between costs and returns to secure profitable operations;

- Competitiveness, highlighting the capacity of products or services to meet market demands and perform successfully in highly competitive environments;

- Environmental sustainability, focusing on the prevention of environmental harm and the conservation of resources for future generations.

These criteria serve as fundamental pillars not only for modern agricultural production but also as vital components of managerial strategies aimed at optimizing resource use within the agricultural sector. Implementing this approach necessitates the

creation of structured and standardized technological frameworks that facilitate organized processes at a high-quality level².

The adherence to established standards is an objective requirement shaped by the complex nature of agricultural systems, both in terms of production objects and service providers. This particularly pertains to support services offered to agricultural producers, such as technical assistance or supply chain management involving essential material resources. The ultimate aim is to maximize economic efficiency while fostering harmonious coexistence between agricultural practices and the natural environment.

Key Managerial Objectives in Agriculture:

- Facilitating stable development within agricultural enterprises;
- Enhancing labor productivity and profitability;
- Optimizing the utilization of natural and material resources;
- Improving overall operational efficiency;
- Ensuring high-quality outputs in final products;
- Advancing social conditions for employees;
- Reducing ecological impact on the environment.

The concept of business exhibits both common characteristics and specificities depending on its economic sector. The agricultural sector notably reflects these peculiarities through its integrative framework termed "agribusiness." Business activities generally encompass any initiative aimed at generating income or economic benefits. Individuals demonstrating entrepreneurial initiative to achieve profitability are classified as businesspersons or entrepreneurs.

In this regard, agribusiness represents a distinctive form of entrepreneurial activity within the agricultural economy. It spans a broad array of domains including the production of agricultural inputs (such as machinery, fertilizers, feed), primary agricultural activities (e.g., crop cultivation, livestock farming), and operations related

² Мазур К.В., Кубай О.Г. Менеджмент аграрного підприємства: навчальний посібник. Вінниця: ТВОРИ, 2020. 284 с.

to storage, processing, and marketing—encompassing both raw and processed products. Additionally, an integral component of agribusiness is agricultural support services, which include agro-service provision and the development of market-facing infrastructures essential for sectoral advancement³.

Practical experience has demonstrated the effectiveness of integrating various stages of entrepreneurial activities within a single company. For instance, this integration may encompass growing agricultural raw materials, their storage, processing, and the sale of finished products. However, agribusiness extends beyond production and service sectors. The population itself forms an integral part of this sphere, as household spending on food directly influences overall turnover and demand for products in this sector.

Agricultural production, one of the key branches of national economy, maintains a distinctive proximity to natural ecosystems. Its activities are predominantly carried out within these ecosystems. Geographically, the agricultural sector occupies around two-thirds of Ukraine's territory, underscoring its significance to the nation's economic and environmental systems. Consequently, agricultural practices are intrinsically linked to the utilization of natural resources, among which plant life holds paramount importance. Plants function as natural "factories," harnessing solar energy to transform inorganic matter into final products, which form the foundation of food systems and numerous other aspects of human activity. This core function marks a fundamental distinction between industrial and agricultural production.

In industry, production processes typically rely on artificially created energy carriers such as electricity, petroleum derivatives, coal, or nuclear energy. Conversely, agriculture is primarily powered by solar radiation as its main energy source, which significantly impacts both the quality and volume of production. The efficiency with which plants use solar energy to convert natural matter into harvests largely determines the output of the agricultural sector.

³ Основи підприємницької діяльності та агробізнесу: Навчальний посібник / За редакцією М.М. Ільчука. К.: Вища освіта, 2002. 398 с.

A similar principle applies to animal husbandry, where production depends on raw materials derived from crop cultivation—feed crops that accumulate solar energy. This stored energy is then utilized in producing meat, milk, eggs, and other products. Here too, solar energy serves as the underpinning force, albeit in the form of captured raw materials.

Both crop cultivation and animal husbandry share a common goal: achieving maximum efficiency in utilizing natural and material resources. This involves developing the genetic potential of cultivated plants and breeds of livestock capable of optimally converting resources into final products. It also necessitates the creation and implementation of technologies that precisely align with the biological needs of plants and animals. In crop production, the primary subject of labor is the genetic potential of plants, while in animal husbandry, it is the breed composition of animals.

Despite agriculture's strong dependence on natural processes, human intervention remains essential at every stage. Preparing soil, sowing seeds, nurturing crops, and harvesting demand meticulous organization, planning, and active involvement in labor. Humans not only oversee technological processes with the aim of creating optimal conditions for plants and animals but also actively enhance their genetic traits. Advances in selection and genetics have expanded opportunities to refine the conversion of natural matter into organic substances.

Current trends in agricultural management include:

- The active adoption of digital technologies such as precision farming and big data analysis.
- The growing popularity of organic farming and environmentally friendly practices.
- An increased emphasis on sustainable development principles.
- The utilization of biotechnology to improve production processes.
- The intensification of alternative energy use to reduce reliance on traditional resources.

Deliberate and purposeful human activity directed at improving methods for efficiently utilizing vital natural resources constitutes the essence of the production subject concept. This subject can be represented by either an individual directly involved in production or a group collaboratively organizing and executing work based on shared technological ideas and objectives. The key functions of such a subject include meticulous planning of production processes, ensuring adherence to technological discipline, maximizing the efficient use of available natural and man-made resources, and systematically monitoring their renewal at appropriate rates to support sustainable development. Beyond serving as organizers and executors, these subjects also assume ownership over the created product, embodying responsibility as stewards of their enterprise⁴.

⁴ Калачевська Л.І. Інноваційні моделі бізнес-менеджменту в агросекторі: адаптація до викликів глобальних ринків. Економіка та суспільство. 2024. Випуск 68.

Биба Назар Євгенович

здобувач вищої освіти 4-го курсу ННІ ППО

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Наумик Антон Сергійович

здобувач вищої освіти спеціальності 4-го курсу ННІ ППО

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Брагіна Каріна Сергіївна

здобувачка вищої освіти 4-го курсу ННІ ППО

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Науковий керівник: Дзюба Ірина Вікторівна

кандидат юридичних наук, завідувач кафедри

адміністративно-правових дисциплін та публічного

управління

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: СТАН ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Анотація. В науковій статті досліджується проблематика сучасних міграційних процесів.

Ключові слова: міграційні процеси, теоретичне опрацювання, мігранти, економічні умови, війна.

Оголошення повномасштабної війни Росією спричинило масову міграцію громадян України. За даними ООН, з початку вторгнення кордони країни перетнули 20,7 мільйонів осіб, які шукали безпеки, захисту й допомоги. Станом на липень 2023 року повернулися 14,4 мільйона громадян. Загалом статус біженців отримали 6,331 тисячі українців, з яких 5,967 тисяч залишилися в

Європі, а 364 тисячі осіб – у країнах за її межами¹.

З огляду на тривалий характер активної фази війни, обмеження на виїзд чоловіків за кордон та поступову адаптацію українських мігрантів у країнах їхнього перебування, особливо дітей, існує значний ризик поглиблення цієї тенденції. Високий рівень еміграції серед освічених і професійно вмотивованих представників середнього класу може суттєво вплинути на економічний потенціал держави. Зокрема, дефіцит трудових ресурсів унеможливилюватиме належне наповнення бюджету, зокрема через зменшення податкових надходжень, та виконання соціальних зобов'язань держави.

Проблема вдосконалення міграційної політики в Україні перебуває у фокусі наукових дискусій уже понад п'ять років. Дослідники в галузях публічного управління, права та економіки вказують на необхідність впровадження стандартів ЄС у державну міграційну політику. Наприклад, Т. Дракохруст наголошує на перспективності адаптації законодавства України у сфері адміністративної відповідальності за міграційні правопорушення². На важливості боротьби з нелегальною міграцією до країн ЄС акцентують Ю. Курилюк, Н. Родінова та П. Овчар, які пропонують уніфікацію міграційного законодавства України та ЄС³.

Ключову роль нової міжнародної міграційної парадигми аналізують К. Чаплинський, В. Савіщенко та С. Шевченко. Вони вважають, що необхідно змінити ставлення суспільства до мігрантів з конфронтаційного на інтеграційне, забезпечуючи правові, економічні та соціальні умови для їхньої адаптації⁴. У рамках внутрішньої міграційної політики І. Шапоренко визначає важливість

¹ Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

² Головні виклики пошуку роботи для ВПО: результати дослідження. Урядовий портал. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/holovni-vykyky-poshuku-roboty-dlia-vpo-rezultaty-doslidzhennia>.

³ Курилюк Ю., Родінова Н., Овчар П. Проблеми та перспективи міграційної політики ЄС. Економіка та суспільство. 2022. № 46. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-34>.

⁴ Chaplinskyi K., Savishchenko V., Shevchenko S. Contemporary migration paradigm: management, legal, economic and sociocultural perspectives. *Economic Annals-XXI*. 2019. № 179. P. 9-10.

застосування прямих регуляторних заходів, таких як встановлення квот, обмеження працевлаштування у певних галузях, депортація порушників міграційного законодавства та підвищення відповідальності за його недотримання⁵.

Серед стратегічних пріоритетів для повернення трудового та інтелектуального капіталу А. Мунько виділяє економічний прорив, перехід до інноваційної економіки та формування середнього класу, який має становити не менше 60% працездатного населення⁶. Враховуючи обставини, пов'язані з війною, дослідники А. Ставицька, К. Попович і М. Септа пропонують комплексний підхід, що включає інформаційні, соціально-економічні та правові заходи для підвищення економічної стабільності України⁷.

Економічна стабільність, на думку О. Дзеніс та Н. Шарко, тісно пов'язана з ефективним регулюванням трудової міграції, що потребує створення належних умов працевлаштування в Україні, зокрема шляхом підвищення заробітної плати відповідно до кваліфікації та впровадження контролю за імміграційними потоками⁸.

Отже, тривала війна з Росією вимагає постійного аналізу ситуації й актуалізації державної міграційної політики, спрямованої на мінімізацію негативних наслідків і використання міграційних процесів для відновлення економічного потенціалу країни.

Сучасна демографічна ситуація в Україні відображає критичний стан економічної активності населення. На цей момент лише близько 12 мільйонів громадян можна зарахувати до категорії економічно активних. З них

⁵ Шапоренко І.О. Державна міграційна політика: шляхи регулювання та принципи. Право та державне управління. 2019. № 2 (35). Т. 2. С. 252-257.

⁶ Мунько А.Ю. Міжсекторальна синергія в міграційній політиці. Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації : Матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф., 23 жов. 2020 р. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 99 – 100.

⁷ Ставицька А., Попович К., Септа М. Актуальні аспекти міграційної політики України. Галицький економічний вісник. 2023. № 1. С. 114-119.

⁸ Дзеніс О., Шарко Н. Міжнародна міграція робочої сили в сучасних умовах та її вплив на міграційну політику держави. Економіка та суспільство. 2022. № 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-20>.

працевлаштованими є 9,1–9,5 мільйона осіб, тоді як 2,7 мільйона залишаються безробітними або працюють у тіньовому секторі економіки без офіційних доходів. Значна частина населення – 17 мільйонів осіб із 29 мільйонів наявного населення України – належить до категорії економічно неактивних. Це включає пенсіонерів та дітей, які не беруть участі у формуванні валового внутрішнього продукту⁹.

Додатково, із зазначеної кількості економічно активного населення, близько 2,5 мільйона осіб є працівниками інституцій публічного управління. Це означає, що основний тягар забезпечення економічної стабільності та утримання країни лягає на плечі приблизно 7 мільйонів працівників реального сектору економіки. Таким чином, на кожного працюючого припадає щонайменше три особи, які не беруть участі у продукуванні ВВП. Це створює передумови для демографічної та економічної кризи, що посилюється стійким трендом до скорочення чисельності населення.

Така статистика вказує на нагальну необхідність перегляду та удосконалення державної міграційної політики відповідно до сучасних викликів. Міграційна політика має орієнтуватися на вирішення проблеми дефіциту трудових ресурсів, залучення кваліфікованої робочої сили, стимулювання повернення трудових мігрантів та забезпечення оптимального балансу між економічно активним і пасивним населенням. Ці завдання вимагають інтегрованого підходу, який включатиме заходи з підтримки економічного зростання, адаптації до демографічних змін та запобігання подальшому скороченню трудового потенціалу країни.

Варто зазначити, що відсутність достовірної та повної інформації про масштаби міграційних потоків з України ускладнює об'єктивну оцінку впливу зовнішньої трудової міграції на економіку країни. Наслідки цього явища не можна однозначно визначити як виключно негативні чи позитивні, оскільки вони

⁹ Ілюзія зростання. Прогноз економіки України 2023 – 2024. Український інститут майбутнього. URL: <https://drive.google.com/file/d/1aHgb9fvVj25xp7Ia7oL3MPD6iin9zM/view>.

мають як прямі, так і опосередковані аспекти. Проте беззаперечним залишається обов'язок держави, в особі її органів влади, забезпечити громадянам України належні умови для гідного життя. Це включає реалізацію особистих і професійних інтересів у межах країни, а також створення механізмів для стимулювання повернення тих, хто змушений був шукати кращих умов за кордоном.

Реалізація ефективної міграційної політики потребує комплексного та інтегрованого підходу, що охоплює всі сектори державного управління. Лише досягнення синергетичного ефекту від координації зусиль у соціальній, економічній, правовій і адміністративній сферах дозволить забезпечити довгострокову результативність. Це включає створення умов для конкурентоспроможного ринку праці, підвищення рівня життя, розвиток інфраструктури та забезпечення економічної стабільності. Тільки за таких умов можна мінімізувати негативні наслідки міграції та максимально використати її потенціал для розвитку держави.

Відтак, узагальнюючи теоретичні дослідження можна викремити кілька концептуальних напрямів державної міграційної політики з метою повернення трудового та інтелектуального капіталу, які актуальні і за відносно стабільних умов і за кризових.

Україна має забезпечити реалізацію стратегічного економічного прориву шляхом переходу від сировинної економіки до інноваційної моделі. Цей перехід передбачає стимулювання розвитку середнього класу, який повинен становити щонайменше 60% працездатного населення країни.

Ключовими напрямками економічної політики є підтримка конкурентоспроможних галузей промисловості, таких як військово-промисловий комплекс, інформаційні технології, авіа-, судно-, верстато- та машинобудування, космічна галузь, а також харчопереробна промисловість. Водночас слід обмежити імпорт товарів, які не є критично важливими для функціонування економіки.

Держава повинна надавати всебічну підтримку малому та середньому бізнесу, що є основою економічної стабільності та зростання. Для цього необхідно створити сприятливі умови для підприємництва, включаючи доступ до дешевих кредитів, дотацій та спрощення регуляторних процедур. Окрему увагу слід приділити підтримці фермерів, забезпечуючи їх доступ до фінансових ресурсів та державних програм стимулювання агровиробництва.

Важливим аспектом є розвиток сільської інфраструктури, що включає запровадження національної програми її відновлення. Мета – підвищити якість життя в сільських громадах, забезпечити їм доступ до сучасних послуг та створити можливості для розвитку сільськогосподарського та малого бізнесу на місцях. Таким чином, ці заходи сприятимуть комплексному економічному зростанню, зміцненню внутрішнього ринку та забезпеченню стійкості економіки України.

З урахуванням значних змін у міграційних потоках, Національний банк України вдосконалив методику оцінки обсягів приватних переказів. Раніше розрахунки для неформальних каналів базувалися на загальних коефіцієнтах для груп країн. Нова методика включає використання «дзеркальної статистики», зокрема даних платіжних балансів центральних банків країн із найбільшими потоками переказів, таких як Польща. Для 18 країн, які мають найбільші обсяги приватних грошових переказів до України, використовуються індивідуальні коефіцієнти, розраховані на основі спеціальних обстежень.

Щоб детінізувати надходження коштів від трудових мігрантів, доцільно визнати їх інвестиціями та встановити пільговий період оподаткування. Зокрема, кошти, вкладені у підприємницьку діяльність в Україні, можуть не обкладатися податками або оподатковуватися за пільговими ставками.

Для стимулювання повернення українських науковців з-за кордону пропонують адаптувати патентне законодавство до провідних світових стандартів. Рекомендується забезпечити виплату винахідникам щонайменше 25% суми, отриманої від продажу прав на патент. Також важливо збільшити

державне фінансування фундаментальних досліджень, що стане основою науково-технічного прогресу.

Звертають увагу й на реалізацію права кожної української сім'ї на житло, що можливо завдяки підтримці соціально відповідального будівельного бізнесу, який забезпечуватиме доступне соціальне житло відповідно до державних програм. Пропонується створити житлову програму для багатодітних сімей: безвідсоткові кредити для сімей із трьома дітьми, кредити із компенсацією 50% вартості для сімей із чотирма дітьми та надання безкоштовного житла для сімей із п'ятьма і більше дітьми.

Підтримка молоді також потребує впровадження соціальних та академічних стипендій, розмір яких відповідав би прожитковому мінімуму.

Щодо пенсійної політики, говорять про узалежнення пенсійного віку від середньої тривалості життя та встановити пряму залежність розміру пенсії від стажу роботи. Для солідарної пенсійної системи пропонується допустима п'ятикратна різниця між максимальною та мінімальною пенсією. Важливим напрямом є запровадження багаторівневої системи пенсійного забезпечення, що передбачає поступове впровадження накопичувальної системи для молоді.

Охорона здоров'я потребує запровадження гарантованого державного страхування для забезпечення доступної та якісної медичної допомоги кожному громадянину. Необхідно створити гідні умови праці та забезпечити належну оплату для медичних працівників.

Сприяння поверненню етнічних українців є важливим стратегічним завданням. Для цього слід забезпечити пільгові умови повернення українців та їхніх нащадків, народжених за кордоном. Важливо укласти двосторонні угоди про легалізацію трудових мігрантів і забезпечувати державний захист українців за кордоном усіма доступними засобами.

Окреслені у науковій літературі заходи сприятимуть стабілізації економіки, зменшенню міграційних втрат та покращенню соціально-економічного клімату в Україні. Водночас, виникає необхідність щодо їх

доповнення та трансформування із урахуванням викликів тривалої повномасштабної війни.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**Бойко Руслана Дмитрівна**

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

Науковий керівник: Скляр Тетяна Володимирівна

завідувач кафедри мікробіології, вірусології та біотехнології
кандидат біологічних наук, доцент
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

**КОНСТРУЮВАННЯ РЕКОМБІНАНТНОЇ ПЛАЗМІДИ *IN SILICO* ДЛЯ
СИНТЕЗУ ФАКТОРА ЗГОРТАННЯ КРОВІ VIII**

Анотація. У сучасній біотехнології конструювання рекомбінантних плазмід є одним із провідних методів отримання біологічно активних речовин. Особливу увагу приділено фактору VIII згортання крові (FVIII), дефіцит якого зумовлює розвиток гемофілії А – тяжкого Х-зчепленого генетичного захворювання. Метою роботи стало створення *in silico* методики конструювання гібридної плазмиди pIRES3 для експресії модифікованого FVIII за допомогою інструменту біоінформатики «SnapGene».

Ключові слова: рекомбінантний фактор VIII згортання крові, конструювання плазмід *in silico*, біоінформатика, вектори клонування, гемофілія А.

Вступ. Гемофілія А – найпоширеніша форма захворювання, зумовлена дефіцитом фактора VIII; її частота становить близько 1 випадку на 5 000 новонароджених хлопчиків. За даними WFH (2023), у світі зареєстровано 179 703

пацієнти з гемофілією A¹, що на 8,7 % більше, ніж у 2020 р. Основою лікування залишається замісна терапія факторами VIII, однак плазмові препарати обмежені за доступністю та несуть ризики інфекцій. Рекомбінантні технології підвищують якість і безпеку терапії, проте потребують вдосконалення. Перспективним напрямом є застосування *in silico* підходів для оптимізації конструювання плазмід і прискорення створення нових ефективних препаратів.

Матеріали та методи дослідження. Як об'єкт дослідження, на основі якого можливе отримання *in silico* рекомбінантної векторної системи синтезу фактора згортання крові VIII (FVIII), обрана плазмід рIRES. Вона представлена вектором експресії ссавців довжиною 6 105 п.о. (пар основ), який забезпечує високий рівень синтезу двох цікавих генів з одного біцистронного транскрипту мРНК².

Плазмід рIRES вважається зручним об'єктом для створення рекомбінантної векторної системи клонування FVIII з кількох причин: множинна експресія генів; гнучкість в орієнтації генів; сумісність із різними системами господаря; усталене використання в багатьох експериментах.

Дослід з конструювання *in silico* вектору клонування FVIII на основі плазмиди рIRES проводили за допомогою комп'ютерної програми «SnapGene», завантаженої з сайту <https://www.snapgene.com/support/downloads>. SnapGene – це популярний застосунок для молекулярної біотехнології та біоінформатики, що широко використовується у наукових дослідженнях для швидкого й ефективного аналізу, редагування, конструювання та симуляції клонування послідовностей ДНК. Вона надає зручний інтерфейс користувача та включає широкий набір

¹ World Federation of Hemophilia. Report on the Annual Global Survey 2023 [Електронний ресурс]. – Montréal: World Federation of Hemophilia, 2024. – 92 р. – URL: <https://www1.wfh.org/publications/files/pdf-2525.pdf>

² pIRES Vector Information [Електронний ресурс] // Clontech Laboratories, Inc. – 2008. – URL: <https://www.takarabio.com/documents/Vector%20Documents/pIRES%20Vector%20Information.pdf>.

³ Bevilacqua V. A Novel Tool for Assisted In-silico Cloning and Sequence Editing in Molecular Biology / Vitoantonio Bevilacqua, Filippo Menolascina, Domenico Aurora. // D.-S. Huang et al. (Eds.) ICIC 2010. – Heidelberg: Springer, 2010. – CCIS, vol. 93. – P. 239-245. DOI:10.1007/978-3-642-14831-6_32

інструментів візуалізації та маніпуляції ДНК-послідовностей⁴. Таким чином, на сьогодні у порівнянні з подібними біоінформатичними додатками до переваг застосунку «SnapGene» відносяться: інтуїтивна технологія виявлення недоліків конструкції клонування; імітація ПЛР з використанням власних і згенерованих праймерів; спеціалізовані інструменти клонування основних методів молекулярної біотехнології та чіткі візуальні схеми процесу зборки векторних систем.

При конструюванні векторної рекомбінантної плазмиди pIRES3, здатної клонувати фактор згортання крові FVIII, необхідні компоненти:

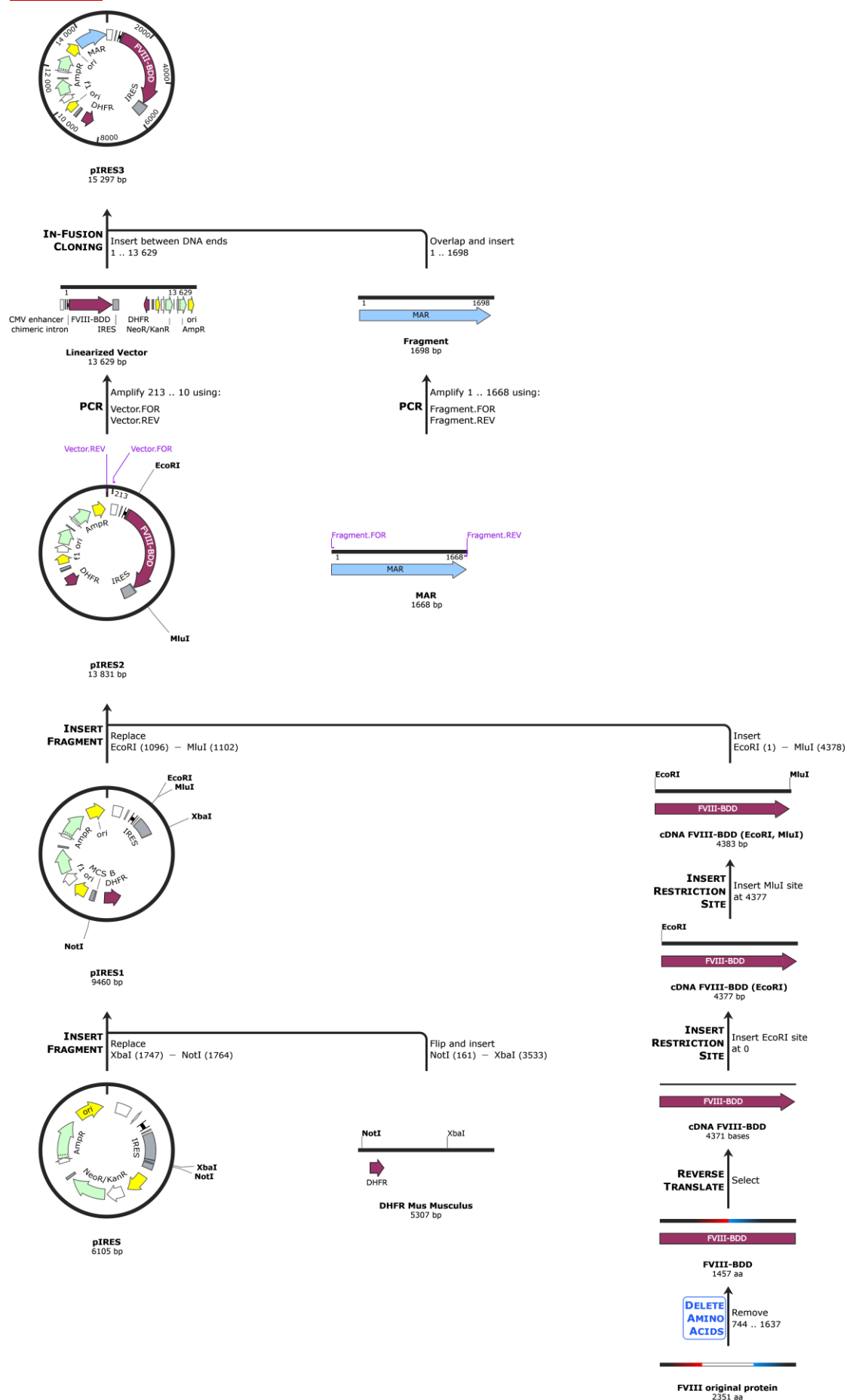
1. Плазміда pIRES потрібна для вбудування та експресії цікавого гена, оскільки вона містить два полілінкери (MSC A та MSC B), селективні маркери (AmpR, NeoR/KanR) і регуляторні елементи (CMV-промотор та енхансер, SV40 полі(A) сигнал, SV40-промотор та енхансер, IRES, IVS, T7- і T3-промотори).
2. Комплементарна ДНК (кДНК) гена FVIII-BDD з делетованим В-доменом використовується для вставки та клонування ДНК фактора згортання крові FVIII у плазміді pIRES. Делеція В-домену надає FVIII більшу стабільність, незалежність від альбуміну для стабілізації та підвищення рівня експресії приблизно в 10 разів у порівнянні з повнорозмірним білком.
3. Ген дигідрофолатредуктази миші (DHFR) застосовується в якості маркера селекції клітин, трансфікованих pIRES3. DHFR каталізує перетворення фолієвої кислоти на тетрагідрофолат, необхідний для синтезу еукаріотичними клітинами гліцину, тимідинмонофосфату та пуринових основ. У зв'язку з цим клітини ссавців, в яких ген DHFR інактивований під дією мутації (DHFR-), не ростуть на середовищах без нуклеозидів і набувають цю здатність після трансфекції геном DHFR.

⁴ SnapGene User Guide [Електронний ресурс] // SnapGene by Dotmatics. – 2021. – URL: <https://ru.scribd.com/document/502313297/Snap-Gene>

4. MAR – район прикріплення до ядерного матрикса гена лізоциму птахів, який позитивно впливає на рівень транскрипції трансгену, залучаючи активатори транскрипції та контролюючи доступність ДНК у складі хроматину, що запобігає зниженню активності трансгенного промотера суттєво підвищує стабільність рівня експресії трансгену⁵.

Загальна схема процесу отримання генно-інженерної плазмиди pIRES3 наведена на мал. 1. Дослідження зі створення гібридного вектору pIRES3 засновується на таких методах *in silico*: делеція В-домена протеїну фактора згортання крові FVIII; зворотна транскрипція FVIII-BDD; рестрикційне клонування гена DHFR *Mus musculus* у плазміді pIRES; рестрикційне клонування гена FVIII-BDD у плазміді pIRES1; безшовне клонування In-Fusion гена MAR *Gallus gallus* у pIRES2.

⁵ Allen G. Use of matrix attachment regions (MARs) to minimize transgene silencing / G. Allen, S. Spiker, W. Thompson. // Plant Molecular Biology. – 2000. – № 43. – P. 361-376. DOI: 10.1023/a:1006424621037

Мал. 1. Схема процесу отримання рекомбінантної плазміді pIRES3

Делеція В-домена протеїну фактора згортання крові FVIII. Амінокислотну послідовність, що відповідає протеїну коагуляційного фактора VIII людини з делецією В-домена (FVIII-BDD) отримано видаленням ділянки, розташованої між 744 та 1 637 амінокислотами, з білка фактора VIII *Homo sapiens* довжиною 2 351 амінокислота. Для цього на сайті https://www.ncbi.nlm.nih.gov/protein/NP_000123.1?report=fasta знайдено послідовність амінокислот поліпептиду FVIII *Homo sapiens*, яку імпортовано в застосунок «SnapGene». Делеція В-домена FVIII здійснювалася виділенням ділянки для видалення у віконці «Sequence» та натисканням на функцію «Delete Amino Acids» у вкладці «Edit». Таким чином, отримано FVIII з делетованим В-доменом (FVIII-BDD), довжина якого складає 1 457 амінокислот. FVIII-BDD проявляє коагуляційну активність таку ж, як і вихідний білок, та має знижену кількість антигенних детермінантів за рахунок зникнення частини сайтів N-глікозилювання, що у свою чергу зменшує ризик появи специфічних антитіл у пацієнта, який одержує терапію FVIII.

Зворотна транскрипція FVIII-BDD. Зворотну транскрипцію модифікованого протеїну FVIII-BDD (1457 амінокислот) у програмі «SnapGene» проводили таким чином:

1. У віконці «Sequence» виділили усю послідовність амінокислот FVIII- BDD сполученням клавіш «Ctrl+A».
2. На вкладці «Actions» натиснули на функцію «Reverse Translate».
3. В утвореному окремому вікні «Reverse Translate» обираються такі параметри зворотної транскрипції⁶:
 - Genetic code: Standart.
 - Reverse Translate using: Codon usage table – Homo sapiens, Preferred codons.

⁶ SnapGene User Guide [Електронний ресурс] // SnapGene by Dotmatics. – 2021. – URL: <https://ru.scribd.com/document/502313297/Snap-Gene>

- Після виставлення параметрів натиснули на кнопку «Reverse Translate» та отримали дволанцюгову кДНК модифікованого фактора згортання крові VIII (сDNA FVIII-BDD) довжиною 4 371 п.о.

У результаті з модифікованого білка FVIII-BDD із делетованим В-доменом синтезовано *in silico* кДНК FVIII-BDD, що надає можливість застосування цікавого гена для його клонування у плазміді pIRES. Комплементарна ДНК FVIII-BDD містить 4 371 п.о. та унікальні сайти таких рестриктаз: NcoI (494 п.о.), BglII (1 577 п.о.), MreI (1 852 п.о.), BstXI (2 382 п.о.), BstAPI (3 434 п.о.), SphI (3 903 п.о.), PciI (3 968 п.о.), SbfI (4 013 п.о.).

Рестрикційне клонування гена DHFR *Mus musculus* у pIRES. Для отримання векторної ДНК pIRES1 використовували серію послідовних етапів клонування. Як вихідна плазміда обраний вектор pIRES. Застосовуючи сайти рестрикції XbaI та NotI, розташовані у полілінкері MCS B, у плазміді pIRES клонували ген дигідрофолатредуктази миші (DHFR), послідовність якого знайдено на сайті NCBI – https://www.ncbi.nlm.nih.gov/nucore/NM_010049.3?report=fasta та імпортовано в додаток «SnapGene». Рестрикційне клонування гена DHFR у pIRES складалося з таких етапів:

- Завантажити карту плазміді pIRES, з сайту SnapGene – https://www.snapgene.com/plasmids/mammalian_expression_vectors/pIRES та відкрити її у програмі «SnapGene». На вкладці «Actions» перейти до інструменту «Restriction and Insertion Cloning» і натиснути на функцію «Insert Fragment».
- В утвореному вікні на вкладці «Source of Fragment» обрати ген DHFR *Mus musculus*.
- У параметрі «Vector» на мапі плазміді pIRES виділити ділянку рестрикції, обмежену рестриктазами XbaI та NotI і провести аналогічну операцію з геном DHFR.

4. Для перегляду результату клонування (pIRES1) необхідно перейти до вкладки «Product» та натиснути клавішу «Clone».

Таким чином, утворено плазмиду pIRES1 довжиною 9 460 п.о., яка містить ген DHFR *Mus musculus*, що відіграє роль селективного маркера при відборі трансфікованих клітин ссавців.

Рестрикційне клонування гена FVIII-BDD у плазміді pIRES1.

В отриману плазмиду pIRES1 у ділянку множинного клонування MCS A за сайтами рестрикції EcoRI і MluI зробили інсерцію *in silico* синтезованої раніше послідовності кДНК гена FVIII-BDD. Для цього було виконано такі операції в програмі «SnapGene»⁷:

1. Фланкування кДНК гена FVIII-BDD сайтами рестрикції EcoRI і MluI, оскільки вихідна послідовність FVIII-BDD не містить цих ділянок, які потрібні для вбудування FVIII-BDD у pIRES1. Спочатку відкривали кДНК гена FVIII-BDD у віконці «Sequence» та помістили курсор на місця вставки сайтів рестрикції EcoRI і MluI – початок і кінець послідовності відповідно. У вкладці «Edit» обрали функцію «Insert Restriction Site». З'являлося віконце, де позначили рестриктазу (EcoRI і MluI), для якої необхідно додати сайт у ген. Далі натискали клавішу «Insert» та отримали фланковану сайтами EcoRI і MluI кДНК гена FVIII-BDD, довжина якої складає 4 383 п.о.
2. Клонування кДНК FVIII-BDD у плазміді pIRES1. В інструменті «Restriction and Insertion Cloning» у параметрі «Vector» в якості вектора клонування обрали pIRES1, а у вкладці «Fragment» – ген кДНК FVIII-BDD, фланкований сайтами EcoRI і MluI. Потім виділили на векторі pIRES1 та кДНК FVIII-BDD ділянку, обмежену рестриктазами EcoRI і MluI. Натиснули на клавішу «Clone» та переглянули продукт клонування (pIRES2) послідовності FVIII-BDD у плазміді pIRES1.

⁷ SnapGene User Guide [Електронний ресурс] // SnapGene by Dotmatics. – 2021. – URL: <https://ru.scribd.com/document/502313297/Snap-Gene>

У результаті за допомогою методу рестрикційно-інсерційного клонування синтезовано векторну плазмиду pIRES2 довжиною 13 831 п.о., до складу якої входить модифікований фактор згортання крові FVIII, що здатен експресуватися.

Безшовне клонування In-Fusion гена MAR *G. gallus* у pIRES2.

Клонування методом In-Fusion дозволяє безпосередньо об'єднати цікаві фрагменти з правильно розробленими праймерами, що дає уникнути обмеження рестрикційного клонування та робить процес In-Fusion незалежним від послідовності⁸.

Утворений вектор pIRES2 використали для безшовного клонування In-Fusion гена MAR *Gallus gallus* у ділянку (11-212 п.о.) перед CMV- енхансером, що проводилося таким чином:

1. У GeneBank National Center for Biotechnology (NCBI) <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/nucore/X98408.1?report=fasta> знаходили послідовність гена MAR *Gallus gallus*, яку імпортували в застосунок «SnapGene».
2. У вкладці «Actions» додатку «SnapGene» переходили до інструменту «In- Fusion Cloning», в якому як джерело вектору у параметрі «Vector» обирали pIRES2, а як фрагмент у вкладці «Fragment» – ДНК MAR *Gallus gallus*⁹.
3. Для автоматичного підбору праймерів реакції In-Fusion у плазмиди pIRES2 виділяли ділянку (11-212 п.о.) вставки фрагмента, а у гена MAR – повну послідовність з 1 по 1 668 п.о. Після цього у вкладці «Product» обрали функцію «Choose overlapping PCR Primers». В утвореному віконці переглянули параметри реакції In-Fusion і натиснули на клавішу «Choose Primers». Послідовності автоматично підібраних праймерів за допомогою програми «SnapGene» наведені в табл. 1.

⁸ Lu Q. Seamless cloning and gene fusion / Quinn Lu. // Elsevier's Trends in Biotechnology. – 2005. – Vol. 23 No. 4 – P. 199-207.
DOI: 10.1016/j.tibtech.2005.02.008

⁹ SnapGene User Guide [Електронний ресурс] // SnapGene by Dotmatics. – 2021. – URL: <https://ru.scribd.com/document/502313297/Snap-Gene>

Таблиця 1. Праймери для клонування In-Fusion гена MAR у pIRES2

Тип праймера	Послідовність
Прямий праймер pIRES2	GCGTTACATAACTTACGGTAAATGGCC
Зворотний праймер pIRES2	CCAATATTGAAGATCTGTTCGAGCCATG
Прямий праймер MAR	GATCTTCAATATTGGGGATCCATAATATAACTGTACC AGGTTTTGGT
Зворотний праймер MAR	TAAGTTATGTAACGCAAGCTTAAAAGATTGAAGCAC AGACACAG

4. У вкладці «Product» з'явилася плазмідна pIRES3, яка є результатом клонування In-Fusion гена MAR у pIRES2. Для закінчення реакції In-Fusion натискали на клавішу «Clone».

Отже, отримана рекомбінантна плазмідна pIRES3 довжиною 15 297 п.о., яка включає ген MAR, що запобігає зниженню активності трансгенного промотора та підвищує стабільність рівня експресії трансгену FVIII-BDD.

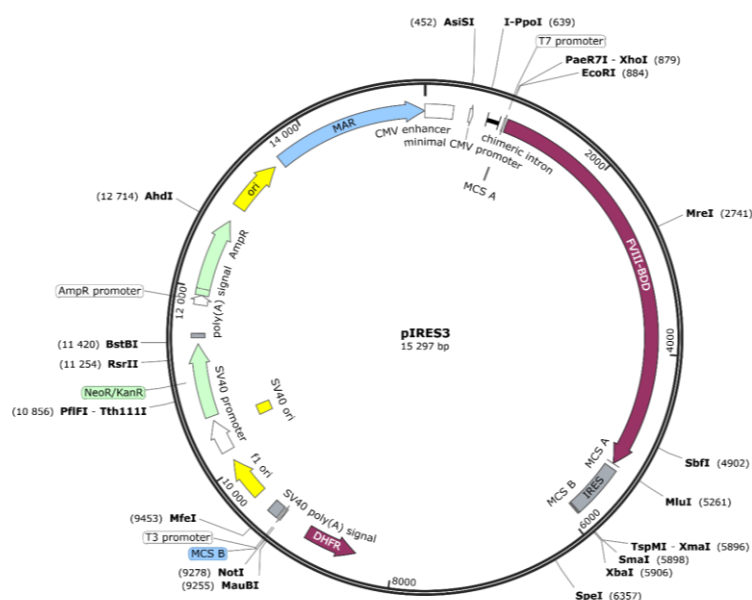
Результати та їх обговорення

Для вирішення завдання конструювання плазмідної ДНК, яка дозволяє отримувати генно-інженерний фактор VIII згортання крові з добрим виходом, на основі pIRES створена *in silico* рекомбінантна плазмідна pIRES3 (мал. 2). Вона складається з 15 297 п.о. та може

бути використана для трансфекції в лінії клітин ссавців. Найголовнішим компонентом, який відрізняє

гібридну плазмиду pIRES3 від її вихідної плазмиди-попередниці pIRES, є модифікований FVIII згортання крові з видаленням В-доменом (FVIII-BDD), що вбудований у сайт полілінкера MCS A та дозволяє отримувати

цільовий продукт. У векторі експресія FVIII-BDD контролюється та підтримується на високому рівні за допомогою CMV-промотора й енхансера,

Мал. 2. Генетична карта плазмиди pIRES3

внутрішнього сайту ініціації трансляції (IRES) і ділянки прикріплення до ядерного матрикса (MAR). Завдяки наявності гена FVIII-BDD плазмиду pIRES3 можливо використовувати в якості виробничої фабрики неімуногенних лікувальних препаратів проти гемофілії А, що забезпечить хворих достатньою кількістю фактором VIII згортання крові без ризику виникнення імунної реакції¹⁰.

Висновки. Запропоновано методику *in silico* конструювання вектора pIRES3 для синтезу модифікованого FVIII на основі плазмиди pIRES. Дослідження виконано у програмі SnapGene із застосуванням таких підходів: делеція В-домена з утворенням FVIII-BDD, зворотна транскрипція, рестрикційне клонування генів DHFR та FVIII-BDD, а також безшовне клонування In-Fusion гена MAR. У результаті отримано рекомбінантну плазмиду pIRES3 для експресії FVIII, що відзначається ефективним клонуванням і зниженою імуногенністю завдяки видаленню В-домена. Таким чином, вирішена проблема обмежених джерел сировини та ризиків передачі інфекцій при виробництві біологічних препаратів фактора згортання крові VIII.

¹⁰ Winterling K. Development of a novel fully functional coagulation factor VIII with reduced immunogenicity utilizing an in silico prediction and deimmunization approach / K. Winterling, W. Martin, A. De Groot. // Biotest AG. Journal of Thrombosis and Haemostasis. – 2021. – № 19. – P. 2161-2170.

Мельник Руслана Петрівна

кандидат біологічних наук, доцент

доцент кафедри ботаніки

Херсонський державний університет

Черенкова Марина Сергіївна

здобувачка ступеня вищої освіти

«магістр» за спеціальністю Е1

Біологія та біохімія факультету

біології, географії та екології

Херсонський державний університет

ІСТОРІЯ БОТАНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ *ASTRODAUCUS LITTORALIS* (M. VIEB.) DRUDE НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Анотація. Під час експедиційних виїздів 2023-2025 рр. досліджено популяцію *Astrodaucus littoralis* в межах території Регіонального ландшафтного парку «Тилігульський» (Миколаївська область). РЛП «Тилігульський» знаходиться на південному заході Миколаївської області і займає східне узбережжя Тилігульського лиману, його акваторію та морське узбережжя пересипу в межах Миколаївщини. Його площа становить близько 8195,4 га. Розглянуто історію ботанічних досліджень *Astrodaucus littoralis* на території Півдня України.

Ключові слова: місцезростання, *Astrodaucus littoralis*, РЛП «Тилігульський»

Збереження фіторізноманіття, зокрема й раритетного, є одним із пріоритетних завдань сучасної ботанічної та екологічної науки. На пріоритетність такого завдання наголошується у Конвенції про охорону

біологічного різноманіття¹, Глобальній стратегії збереження рослин² та інших міжнародних документах³.

Одним із видів раритетного фіторізноманіття, який охороняється на державному рівні є *Astrodaucus littoralis* (M. Bieb.) Drude. Під час експедиційних виїздів (2023-2025 рр.) ми досліджували популяцію даного виду на узбережжі Тилігульського лиману в межах Регіонального ландшафтного парку «Тилігульський».

Astrodaucus littoralis (M. Bieb.) Drude (*Daucus bessarabicus* DC., *Caucalis littoralis* M. Bieb.) – причорноморський ендемічний вид родини *Apiaceae*. За системою життєвих форм Раункієра відноситься до гемікриптофітів. За відношенням до сонячної радіації – геліофіт, за відношенням до вологи – мезоксерофіт, за відношенням до температурного режиму – мегатермофіт^{5/6/7}. Вид занесений до Червоної книги України в природоохоронному статусі: вразливий⁸.

¹ Конвенція про охорону біологічного різноманіття. 2025. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text [12.09.2025]

² 18. Global Strategy for Plant Conservation. 2012. A guide to the GSPC: all the targets, objectives and facts. Completed by S. Sharrock. Richmond: BGCI. 36 p.

³ 19. Convention on Biological Diversity, 1992. www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf [12.09.2025]

⁴ Дубина Д.В., Дзюба Т.П., Ємельянова С.М. 2019. Продромус рослинності України. Київ: НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України». 782 с.

⁵ Флора УРСР. 1955. *Astrodaucus littoralis* (M. B.) Drude. Київ: Вид-во АН УРСР, (7): 501.

⁶ Flora Europae Orientalis. 2004. *Astrodaucus littoralis* (M. B.) Drude. Moscu-

Petropoli: Oficine Editoria KMK (11): 434. (in Russian)

⁷ Flora URSS. 1950. *Astrodaucus littoralis* (M. B.) Drude. Mosqua-Leningrad: Editio Academiae Scientiarum (16): 171. (in Russian)

⁸ Didukh, Ya.P. (ed). 2009. Red Data Book of Ukraine. Vegetable Kingdom. Kyiv: Globalconsaltyng, 912. (in Ukrainian)

Рис. 1. *Astrodaucus littoralis* на території РЛП «Тилігульський»

Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський» знаходиться на південному заході Миколаївської області і займає східне узбережжя Тилігульського лиману, його акваторію та морське узбережжя пересипу в межах Миколаївщини. На суходолі територія Парку охоплює коси, берегові схили, ділянки прибережної захисної смуги. На півночі, поблизу с.Ташине, територія РЛП «Тилігульський» розширюється, охоплюючи балки Глибоку, Бартасову, Ближню Злодійку та Дальню Злодійку⁹. Згідно закону «Про природно-заповідний фонд України» за рішенням IV сесії 22 скликання народних депутатів Миколаївської обласної ради у 1995 році (від 28.04.1995 року №8) було створено регіональний ландшафтний парк «Тилігульський». На сьогоднішній день загальна площа парку становить понад 8 тисяч гектарів (8195,4 га), з яких близько 4755,3 га займає акваторія лиману¹⁰.

⁹ Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський». 2025.
<https://ecolog.mk.gov.ua/ua/RLP/tyligulskyi/> [11.09.2025]

¹⁰ Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський». 2025.
<https://ecolog.mk.gov.ua/ua/RLP/tyligulskyi/> [11.09.2025]

На території РЛП «Тилігульський» ми зафіксували місцезростання *Astrodaucus littoralis* на узбережжях трьох піщаних кіс: Великій Українській (Чиловій), Малій Українській та Анатоліївській. Зростає у піонерних угрупованнях класу *Ammophiletea* Braun-Blanquet et Tüxen ex Westhoff, Dijk Et Passchier 1946.

На сьогодні дуже мало матеріалів щодо дослідження *Astrodaucus littoralis* на території України. Цей вид згадується в загальній статті з дослідження флор окремих регіонів Чорноморського та Азовського узбережжя України. Зокрема, при дослідженні урбанofлори Миколаєва один із авторів даної статті виявив місцезростання *Astrodaucus littoralis* на березі Бузького лиману в житловому районі «Намив»¹¹; під час ботанічних досліджень межиріччя Дністер-Тилігул Бондаренко О.Ю. теж знаходить цей вид¹²; Коломійчук В. П. описуючи рослинність островів Бердянської затоки (БЗ), вказує, що «...добре розвинутий на островах БЗ псамоліторальний флористичний комплекс – *Apera maritima* Klokov, *Argusia sibirica* (L.) Dandy, *Astrodaucus littoralis* (M.Bieb.) Drude та ін.»¹³; Мойсієнко І.І. при дослідженні флори Північного Причорномор'я наводить *Astrodaucus littoralis*¹⁴; в статті Чусової О.О. та ін. «Protected species in grassland habitats of Ukraine» наводиться *Astrodaucus littoralis*, як охоронюваний вид в

¹¹ Мельник Р.П. 2000. Рідкісні види рослин та рідкісні рослинні угруповання Миколаєва. Український ботанічний журнал 57 (4), 429-432.

¹² Бондаренко О.Ю. 2009. Конспект флори пониззя межиріччя Дністер-Тилігул. Київ: Фітосоціоцентр. 332 с.

¹³ Коломійчук В.П. 2009 Рослинність островів Бердянської затоки. <https://pryroda.in.ua/step/roslinnist-ostrovivzatoki/> [15.09.2025]

¹⁴ Moysiienko I.I. 2011. The Flora of the Northern Prychornomoria Region (Structural Analysis, Synantropization, Conservation). Dr. Sc. Degree Thesis. Taras Shevchenko Kyiv National University. Kyiv: V.2, 362 p. (in Ukrainian) https://www.researchgate.net/publication/299460503_Moysiienko_II_2011_The_Flora_of_the_Northern_Prychornomoria_Region_Structural_Analysis_Synantropization_Conservation_Dr_Sc_Degree_Thesis_Taras_Shevchenko_Kyiv_National_University_Kyiv_V2_362_p_In_Ukra [17.09.2025]

трав'янистих біотопах України¹⁵. Також наводиться опис *Astrodaucus littoralis* в Червоній книзі України¹⁶.

Відомості про зростання *Astrodaucus littoralis* на узбережжі Тилігульського лиману в літературних, гербарних та інтернетджерелах дуже мало. Найбільша у світі міжнародна база відкритих даних про біологічне різноманіття The Global Biodiversity Information Facility (GBIF 2025) містить відомості про 1 спостереження¹⁷. Дев'ять знахідок відображено в базі даних громадянської науки (citizen science) iNaturalist Research-grade Observations (iNaturalist, 2025)¹⁸. Відомості про поширення *Astrodaucus littoralis* на дослідженій території в національній відкритій базі даних про біорізноманіття UkrBin відсутні (UkrBin 2025)¹⁹.

Й.К. Пачоський в першій половині XX століття вказує на зростання *Astrodaucus littoralis* на пересипі Тилігульського лиману²⁰.

При обробці гербарних зразків *Astrodaucus littoralis* (95 зразків) з гербарію Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАНУ (KW) ми виявили найближчі точки місцезнаходження *Astrodaucus littoralis* до Тилігульського лиману датовано кінцем XIX ст. – початком XX ст. Федосєєв С.К. збирав цей вид в червні 1894 р. в околицях м. Миколаєва: «*Daucus bessarabicus* DC. Около Николаева., июнь, 1894 г.». Через майже 10 років там же зібрав Яната А.:

¹⁵ Chusova O.O., Shyriaieva D.V., Budzhak V.V., Chorney I.I., Dziuba T.P., Iemelianova S.M., Kucher O.O., Moysiienko I.I., Tokariuk A.I., Vasheniak Iu.A., Vynokurov D.S., Boyko M.F., Khodosovtsev O.Ye., Kuzemko A.A. 2022. Protected species in grassland habitats of Ukraine. Ukrainian Botanical Journal, 79(5): 290–307.

¹⁶ Didukh, Ya.P. (ed). 2009. Red Data Book of Ukraine. Vegetable Kingdom. Kyiv: Globalconsaltyng, 912. (in Ukrainian)

¹⁷ GBIF. 2025. The Global Biodiversity Information Facility. <https://www.gbif.org/occurrence/4127271999> [12.09.2025]

¹⁸ iNaturalist. 2025. iNaturalist Research-grade Observations. https://www.inaturalist.org/observations?nelat=48.2316741&nelng=33.183647&swlat=46.345287&swlng=30.2075529&taxon_id=823602 [12.09.2025]

¹⁹ UkrBIN 2025. Ukrainian Biodiversity Information Network.

<https://ukrbin.com/index.php?id=227716> [12.09.2025]

²⁰ Pachoskiy, J. 2008. Flora of Kherson. Poznan: 380. (in Russian)

Astrodaucus littoralis «*Daucus bessarabicus* DC. Придорожный трав'янистый степ. Одеська обл. Околиці м. Миколаєва. 15.06.1905 г.»; «*Daucus bessarabicus* DC. Окрестности г. Николаева, Херс. губ. Херсонский уезд. В Лесках, на берегу Буга, близ воды. 22.06.1905 г.»; «*Daucus bessarabicus* DC. Окрестности г. Николаева, Херсонской губернии. Лески, на берегу Буга. 5.07.1906 г.» Зростання даного виду біля м. Одеси зафіксував Васильєв С.: «*Daucus bessarabicus* DC. Бл. г. Одессы. Приморские пески. 9.07.1907 г.»; «*Daucus bessarabicus* DC. Одесса: Сухой лиман, солонцеватые пески у лимана. 12.07.1907 г.» Відомий український ботанік Опперманн П. протягом декількох років збирав *Astrodaucus littoralis* в околицях Миколаєва: «*Daucus bessarabicus* DC. Между М. Коренихой и Совхозом. Правый берег Буга. Не очень много. 23.07.1927 г.»; «*Daucus bessarabicus* DC. Окр. Николаева. Между Варваровкой и Б. Коренихой. Прав. бер. Буга, дно поперечной балочки. Группой. 1.07.1928 г.»; «*Daucus bessarabicus* DC. Окр. Николаева. Возле Еврейского кладбища. Песчано-глинистый склон. На небольшом участке. Немного. 3.07.1928 г.»; «*Daucus bessarabicus* DC. Окр. Николаева. Между Поповой и Широкой балками. Известняково-каменистый склон левого берега Буга. Немного. 21.07.1928 г.»; «*Daucus bessarabicus* DC. Окр. Николаева. Между Варваровкой и Сливиным. У склона прав. бер. Буга. Дав. обыкновенно. 2.08.1928 г.» «*Daucus bessarabicus* DC. Окр. Николаева. С. Варваровка – с. Сливино. Склон бер. Буга. июль, 1939 г.» (разом з В. Чешко). Вісюліна О. зібрала даний вид в околицях с.Парутіно: «*Astrodaucus littoralis* (М.В.) Drude. Николаевская обл., Очаковский р-н, окр. с. Парутино. 14.08.1951 г.»

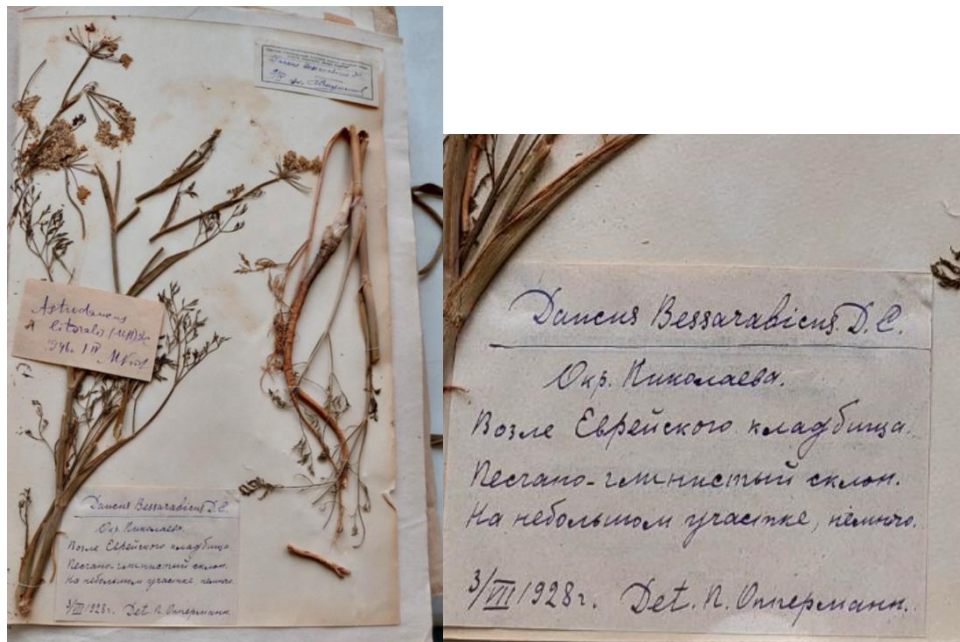

Рис. 2. Гербарний зразок *Astrodaucus littoralis* з гербарію KW

РЛП «Тилігульський» існує з 1995 року. Але чомусь, до 2023 року, результати досконалих досліджень рослинного покриву Парку не висвітлювались в жодній науковій статті. Тому сподіваємося, що наша стаття є продовженням наукових публікацій про стан флори та рослинності Регіонального ландшафтного парку «Тилігульський», які розпочато в 2023 році, а результати досліджень, дадуть змогу доповнити відомості про рослинний покрив, зокрема раритетну його частину, і за-можливості, підняти природоохоронний статус цієї території.